ALGEBRAI TOPOLÓGIA

SZABÓ ENDRE

Ez a jegyzet az interneten olvasható (bármilyen böngészővel), vagy szükség esetén letölthető pdf formátumban is.

Figyelem:
most írom, ezért tele van hibával.

Tartalomjegyzék

Date: 2014. május 22..

Tananyag — 2013/14 első félév

(1) Komplexusok, homológia funktor, lánc-homotópia, lánc homotóp ekvivalencia. (2. szakasz)
(2) CW-komplexusok, Whitehead tétele, minden folytonos függvény homotóp egy CW-függvénnyel. (14. szakasz)
(3) fokszám. (13. szakasz)
(4) CW-lánc-komplexus, CW-homológia, CW-kohomológia. $\Delta^{CW}_{\cdot}$ funktorialitása. Kobordizmusok, homotópiák. (15. szakasz)
(5) Modulusok tenzor szorzata, hom funktor, tulajdonságaik. Végesen generált abelcsoportok.
(6) Mayer-Vietoris sorozat. (21. szakasz)
(7) Szinguláris szimplexek, $\underline{\mathrm{ev}} : \mathbb{S}(X) \to X$ gyenge homotóp ekvivalencia. (16. szakasz)
(8) Szinguláris-lánc-komplexus, homológia, kohomológia. (17. szakasz)
(9) Differenciál formák, de Rham komplexus. Stokes tétel, Poincaré lemma, de Rham tétel. (20. szakasz)
(10) Példák. (30. szakasz/1.-15. Feladatok, + sok-sok H.F.)

Tananyag — 2013/14 második félév

(1) Ketős komplexusok, totális komplexus, hosszú egzakt sorozat: 3.1. Definíciótól 3.9. Konvencióig.
(2) Lánc-ekvivalencia ettős komplexusokkal: 3.20. Tétel, 3.22. Következmény, 3.24. Következmény.
(3) Čech kohomológia: 19.2. Konstrukció, 19.3. Definíció, és a 19.5. Tétel az első (algebrai) bizonyítással.
(4) DeRham izomorfizmus: 20.6. Feladat, 20.10. Tétel, 20.11. Tétel, 20.12. Feladat. Vigyázat: az órán más bizonyítás volt, mint a jegyzetben!
(5) Két soros kettős komplexusok: 3.25. Definíció, 3.26. Tétel, és bizonyítás nélkül a 3.28. Tétel.
(6) Projektív, injektív, lapos felol dások: 4. szakasz.

(7) Tenzor-szorzat komplexus, Tor funktor: 5. szakasz.
(8) Homomorfizmus komplexus, Ext funktor: 6. szakasz.
(9) Univerzális Együttható Tételek: 7. szakasz, 23. szakasz.
(10) Künneth Formulák: 9. szakasz, 25. szakasz.
(11) Külső szorzás: 8. szakasz, 24. szakasz.
(12) Csésze és sapka szorzás, azonosságok: 27. szakasz.
(13) Leray-Hirsch tétel: 28. szakasz.
(14) Poincaré dualitás: 29. szakasz. Csak azokat a bizonyításoka kérem, amik szerepeltek az órán.

1. Konvenciók

1.1. Konvenció. *Ebben a jegyzetben minden gyűrű egységelemes és kommutatív, kivéve, ha expliciten megengedünk nem-kommutatív gyűrűket.* főideálgyűrű *alatt mindig kommutatív, egységelemes, nullosztó mentes főideálgyűrűt értünk.*

Sajnos a topológiában bevett szokás, hogy alsó, és fölső indexeket is használnak a komplexusokban. Mi is így teszünk!

1.2. Konvenció. *Ha egy komplexus differenciálja index-csökkentő, akkor általában alul indexeljük, és a differenciált ha csak lehet ∂. jelöli.*

Ha pedig a komplexus differenciálja index-növelő, akkor általában fölső indexeket használunk, és tipikusan $d^{\cdot}$ jelöli a differenciált.

Egy index-csökkentő (alul indexelt) komplexust úgy tudunk index-növelő (fölül indexelt) módon írni, hogy az indexeket a negatívjukra cseréljük és fölülre húzzuk (i.e. $\mathcal{C}_n$ helyett $\mathcal{C}^{-n}$-et írunk). Ugyanezt a transzformációt visszafelé is használjuk: fölső indexből is tudunk alsót csinálni.

A diagramokon a nyilak (hacsak lehet) jobbra/fölfelé mutatnak. Ezért az alsó indexek a diagramon balra/lefelé növekednek, a fölső indexek pedig jobbra/fölfelé.

1.3. Konvenció. *Komplexusokat $\mathcal{F}^{\cdot}, \mathcal{G}^{\cdot}, \ldots$ szimbólumokkal jelöljük, lánc-homomorfizmusokat $f^{\cdot}, g^{\cdot}, \ldots$ jelöli. Kettős komplexusokat hasonló módon, $\mathcal{K}^{\cdot\cdot}$ alakban írjuk. Egy kettős komplexusban a vízszintes differenciált d-vel, a függőlegest ∂-val, a totális differenciált pedig általában D-vel jelöljük.*

2. Komplexusok

2.1. Definíció. *Egy $\mathcal{K}^{\cdot}$* komplexus *az alábbi, R-modulusokból álló (mindkét irányban végtelen) diagramot jelöli:*

$$\cdots \longrightarrow \mathcal{K}^0 \xrightarrow{d} \mathcal{K}^1 \xrightarrow{d} \mathcal{K}^2 \xrightarrow{d} \mathcal{K}^3 \xrightarrow{d} \cdots$$

amelyben $d^2 = 0$ teljesül (itt d^2 jelöli d-nek d-vel való kompozícióját). (De használhatunk alsó indexeket is: 1.2. Konvenció). A $\mathcal{K}^{\cdot}$ komplexus felülről korlátos, *ha egy p_0 indextől kezdve minden $p > p_0$ indexre $\mathcal{K}^p = 0$, és* alulról korlátos, *ha egy n_0 indextől kezdve minden $n < n_0$ indexre $\mathcal{K}^p = 0$. Azt mondjuk, hogy $\mathcal{K}^{\cdot}$* valamerről kotlátos, *ha a két korlátossági feltétel közül az egyik teljesül.*

Legyen $\mathcal{L}^{\cdot}$ egy másik komplexus. Egy $f^{\cdot} : \mathcal{K}^{\cdot} \to \mathcal{L}^{\cdot}$ lánc-homomorfizmus *a következő kommutatív diagramot jelöli:*

$$\begin{array}{ccccccccccc}
\cdots & \longrightarrow & \mathcal{L}^0 & \xrightarrow{d} & \mathcal{L}^1 & \xrightarrow{d} & \mathcal{L}^2 & \xrightarrow{d} & \mathcal{L}^3 & \xrightarrow{d} & \cdots \\
 & & {\scriptstyle f^0}\uparrow & & {\scriptstyle f^1}\uparrow & & {\scriptstyle f^2}\uparrow & & {\scriptstyle f^3}\uparrow & & \\
\cdots & \longrightarrow & \mathcal{K}^0 & \xrightarrow{d} & \mathcal{K}^1 & \xrightarrow{d} & \mathcal{K}^2 & \xrightarrow{d} & \mathcal{K}^3 & \xrightarrow{d} & \cdots
\end{array}$$

Lánc-homomorfizmusok egy $\mathcal{K}^{\cdot} \xrightarrow{f^{\cdot}} \mathcal{L}^{\cdot} \xrightarrow{g^{\cdot}} \mathcal{M}^{\cdot}$ sorozata egzakt, *ha a benne szereplő $\mathcal{K}^n \xrightarrow{f^n} \mathcal{L}^n \xrightarrow{g^n} \mathcal{M}^n$ sorozatok mind egzaktak.*

2.2. Definíció. *Ebben a jegyzetben $\mathbb{A}\mathrm{b}$ jelöli az Abel csoportok kategóriáját, és $\underrightarrow{\mathbb{A}\mathrm{b}}$ jelöli az Abel csoport komplexusok kategóriáját.*

2.3. Definíció. *Legyen $\mathcal{K}^{\cdot}$ egy komplexus. Az n-edik* homológiája *a következő hányados-modulus:*

$$H^n(\mathcal{K}^{\cdot}) = \operatorname{Ker}\left(\mathcal{K}^n \xrightarrow{d} \mathcal{K}^{n+1}\right) \Big/ \operatorname{Im}\left(\mathcal{K}^{n-1} \xrightarrow{d} \mathcal{K}^n\right)$$

Minden $\mathcal{K}^{\cdot} \xrightarrow{f^{\cdot}} \mathcal{L}^{\cdot}$ lánc-homomorfizmus meghatároz egy

$$H^n(f^{\cdot}) : H^n(\mathcal{K}^{\cdot}) \to H^n(\mathcal{L}^{\cdot})$$

homomorfizmust: ha $k \in \mathcal{K}^n$ reprezentálja a $\bar{k} \in H^n(\mathcal{K}^{\cdot})$ elemet, akkor $f(k)$ reprezentálja a képét, $H^n(f)(\bar{k})$-t. Ezzel a definícióval H^n egy kovariáns funktor a komplexusok kategóriájából a modulusok kategóriájába.

2.4. Konvenció. *Ha az $\mathcal{L}.$ komplexust alul indexeljük, akkor a homológiamodulusait is alsó indexszel írjuk: $H_n(\mathcal{L}.)$.*

2.5. Feladat. *Bizonyítsd be, hogy a 2.3. Definícióban $f(k)$ valóban reprezentál egy homológia-osztályt (azaz $d\big(f(k)\big) = 0$), és ez az osztály nem függ k-tól, csak a homológia-osztályától, $\bar{k}$-tól. Bizonyítsd be, hogy H^n tényleg funktor: kompatibilis a lánc-homomorfizmusok kompozíciójával.*

2.6. Tétel. *Legyen $0 \longrightarrow \mathcal{K}^{\cdot} \xrightarrow{f^{\cdot}} \mathcal{L}^{\cdot} \xrightarrow{g^{\cdot}} \mathcal{M}^{\cdot} \longrightarrow 0$ komplexusok egy* rövid egzakt sorozata. *Ehhez tartozik egy* hosszú egzakt sorozat, *ami* *funktoriálisan függ az eredeti sorozattól:*

$$\begin{tikzcd}
\cdots\cdots\ H^{n-1}(\mathcal{K}^{\cdot}) \arrow[r, "H^{n-1}(f^{\cdot})"] & H^{n-1}(\mathcal{L}^{\cdot}) \arrow[r, "H^{n-1}(g^{\cdot})"] & H^{n-1}(\mathcal{M}^{\cdot}) \arrow[dll, rounded corners, "\delta^*"] \\
H^{n}(\mathcal{K}^{\cdot}) \arrow[r, "H^{n}(f^{\cdot})"] & H^{n}(\mathcal{L}^{\cdot}) \arrow[r, "H^{n}(g^{\cdot})"] & H^{n}(\mathcal{M}^{\cdot}) \arrow[dll, rounded corners, "\delta^*"] \\
H^{n+1}(\mathcal{K}^{\cdot}) \arrow[r, "H^{n+1}(f^{\cdot})"] & H^{n+1}(\mathcal{L}^{\cdot}) \arrow[r, "H^{n+1}(g^{\cdot})"] & H^{n+1}(\mathcal{M}^{\cdot})\ \cdots\cdots
\end{tikzcd}$$

Itt a δ^* határ-homomorfizmus *definíciója: ha* $m \in \mathcal{M}^n$ *reprezentál egy* $\bar{m} \in H^n(\mathcal{M}^{\cdot})$ *homológia elemet, akkor a* $\delta^*\bar{m} \in H^{n+1}(\mathcal{K}^{\cdot})$ *elemet*

$$f^{-1}\Big(d\big(g^{-1}(m)\big)\Big) \in \mathcal{K}^{n+1}$$

reprezentálja. Ebben a formulában f^{-1} *és* g^{-1} *nem egyértelmű, bármelyik őskép választható.*

2.7. Feladat. Diagram vadászat! *Lásd be, hogy a 2.6. Tételben a formula valóban egy homológia-osztályt reprezentál, és a kapott* $\delta^*\bar{m}$ *osztály nem függ a választásoktól.*

2.8. Feladat. Diagram vadászat! *Lásd be, hogy a 2.6. Tételben szereplő sorozat valóban egzakt.*

2.9. Lemma (5-lemma)**.** *Tegyük fel, hogy az alábbi diagram (előjel erejéig) kommatív, a sorai egzaktak, és a görög betűvel jelölt függőleges nyilak mind izomorfizmusok. Ekkor az ötödik (betű nélküli) függőleges nyíl is izomorfizmus.*

$$\begin{tikzcd}
A \arrow[r] & B \arrow[r] & C \arrow[r] & D \arrow[r] & E \\
X \arrow[r] \arrow[u, "\alpha"] & Y \arrow[r] \arrow[u, "\beta"] & Z \arrow[r] \arrow[u] & U \arrow[r] \arrow[u, "\delta"] & V \arrow[u, "\epsilon"]
\end{tikzcd}$$

2.10. Feladat. Diagram vadászat! *Lásd be a 2.9. Lemmát!*

2.11. Feladat. *Legyen* $0 \to \mathcal{A}^{\cdot} \to \mathcal{B}^{\cdot} \to \mathcal{C}^{\cdot} \to 0$ *komplexusok egy rövid egzakt sorozata. Bizonyítsd be, hogy ha a három komplexus közül kettő egzakt, akkor a harmadik is az!*

Ötlet: Következik a 2.6. Tételből. Másik lehetőség: egyszerű diagram vadászat. □

2.12. Definíció. *Egy $f^{\cdot} : \mathcal{K}^{\cdot} \to \mathcal{L}^{\cdot}$ lánc-homomorfizmust* lánc-ekvivalenciának *nevezünk, ha $H^n(f^{\cdot})$ izomorfizmus minden n-re. A $\mathcal{K}^{\cdot}$, $\mathcal{M}^{\cdot}$ komplexusok* lánc-ekvivalensek*, ha lánc-ekvivalenciák egy láncolatával összeköthetők:*

$$\mathcal{K}^{\cdot} \xleftarrow{\cong} \mathcal{X}_1^{\cdot} \xrightarrow{\cong} \mathcal{X}_2^{\cdot} \xleftarrow{\cong} \cdots \mathcal{X}_n^{\cdot} \xrightarrow{\cong} \mathcal{M}^{\cdot}$$

2.13. Megjegyzés. *A 2.12. Definícióban elegendő lenne két lépéses láncolatokat használni (azaz $n = 1$). Ha a komplexusok kategóriáját úgy módosítjuk, hogy a lánc-ekvivalenciákat izomorfizmusokká tesszük (tehát bevezetjük az inverzüket, és az azokból kiszámítható összes kompozíciót is), akkor a modulus-kategória derivált kategóriájához jutunk.*

2.14. Definíció. *Legyenek $f^{\cdot}, g^{\cdot} : \mathcal{K}^{\cdot} \to \mathcal{L}^{\cdot}$ lánc-homomorfizmusok. Azt mondjuk, hogy f és g* lánc-homotópok*, ha van köztük egy* lánc-homotópia*, azaz egy $h^{\cdot} : \mathcal{K}^{\cdot} \to \mathcal{L}^{\cdot -1}$ lánc-homomorfizmus amire*

$$dh^{\cdot} + h^{\cdot}d = f^{\cdot} - g^{\cdot}$$

Azt mondjuk, hogy $f^{\cdot}$ homotóp ekvivalencia*, ha van* homotópia inverze*, azaz ha van olyan $\tilde{f}^{\cdot} : \mathcal{L}^{\cdot} \to \mathcal{K}^{\cdot}$ lánc-homomorfizmus, amelyre az $f^{\cdot} \circ \tilde{f}^{\cdot}$ és a $\tilde{f}^{\cdot} \circ f^{\cdot}$ kompozíciók homotóp ekvivalensek a $\mathcal{L}^{\cdot}$ illetve a $\mathcal{K}^{\cdot}$ identitás lánc-homomorfizmusával.*

2.15. Tétel. *Ha $f^{\cdot}, g^{\cdot} : \mathcal{K}^{\cdot} \to \mathcal{L}^{\cdot}$ lánc-homotóp lánc-homomorfizmusok, akkor $H^n(f^{\cdot}) = H^n(g^{\cdot})$ minden n-re. Ha f homotóp ekvivalencia, akkor lánc-ekvivalencia.*

2.16. Feladat. *Bizonyítsd be a 2.15. Tételt.*

2.17. Következmény. *Azt mondjuk, hogy a $\mathcal{K}^{\cdot}$ komplexus* pontrahúzható*, ha a $\mathcal{K}^{\cdot} \xrightarrow{\mathrm{id}} \mathcal{K}^{\cdot}$ identitás lánc-homomorfizmus homotóp ekvivalens a nulla lánc-homomorfizmussal. Egy pontrahúzható komplexus egzakt.*

Bizonyítás. A nulla komplexus rész-komplexusa $\mathcal{K}^{\cdot}$-nak, és a $0 \hookrightarrow \mathcal{K}^{\cdot}$ beágyazás egy homotóp ekvivalencia. Alkalmazzuk a 2.15. Tételt. □

2.18. Feladat. *Lásd be a 2.17. Következményt közvetlenül, diagram vadászattal.*

2.19. Megjegyzés. *A 2.15. Tétel támasztja alá azt a filozófiát, hogy egy komplexust bármikor kicserélhetünk egy vele lánc-ekvivalensre. Speciális eset: egy modulus helyett dolgozhatunk egy projektív vagy egy injektív feloldásával (lásd a 4.2. Definíciót és a 4.3. Definíciót).*

3. Kettős komplexusok

3.1. Definíció. *Egy* $\mathcal{K}^{\cdot\cdot}$ kettős komplexus *az alábbi síkbeli kommutatív diagram, amelynek minden sora és minden oszlopa komplexus (azaz* $d\partial = \partial d$*,* $d^2 = 0$ *és* $\partial^2 = 0$*).*

$$\begin{tikzcd}
 & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \\
\cdots \arrow[r] & \mathcal{K}^{2,0} \arrow[r, "d"] \arrow[u, "\partial"] & \mathcal{K}^{2,1} \arrow[r, "d"] \arrow[u, "\partial"] & \mathcal{K}^{2,2} \arrow[r, "d"] \arrow[u, "\partial"] & \mathcal{K}^{2,3} \arrow[r, "d"] \arrow[u, "\partial"] & \cdots \\
\cdots \arrow[r] & \mathcal{K}^{1,0} \arrow[r, "d"] \arrow[u, "\partial"] & \mathcal{K}^{1,1} \arrow[r, "d"] \arrow[u, "\partial"] & \mathcal{K}^{1,2} \arrow[r, "d"] \arrow[u, "\partial"] & \mathcal{K}^{1,3} \arrow[r, "d"] \arrow[u, "\partial"] & \cdots \\
\cdots \arrow[r] & \mathcal{K}^{0,0} \arrow[r, "d"] \arrow[u, "\partial"] & \mathcal{K}^{0,1} \arrow[r, "d"] \arrow[u, "\partial"] & \mathcal{K}^{0,2} \arrow[r, "d"] \arrow[u, "\partial"] & \mathcal{K}^{0,3} \arrow[r, "d"] \arrow[u, "\partial"] & \cdots \\
 & \vdots \arrow[u] & \vdots \arrow[u] & \vdots \arrow[u] & \vdots \arrow[u] &
\end{tikzcd}$$

A $\mathcal{K}^{\cdot\cdot}$ *kettős komplexus* átlósan korlátos*, ha minden* n*-re a* $\mathcal{K}^{p,n-p}$ *modulusok között csak véges sok nem-nulla szerepel.*

3.2. Példa. *A* $\mathcal{K}^{\cdot\cdot}$ *kettős komplexus átlósan korlátos, ha találunk hozzá egy* B *korlátot, amelyre a következő feltételek valamelyike teljesül:*

- $\mathcal{K}^{p,q} = 0$ *vahányszor* $\max(p, q) \geq B$*. A diagramon ezt úgy látjuk hogy a nem-nulla elemek egy bal-alsó irányú sík-negyedben élnek. (Alul indexelt kettős komplexusoknál ez megfordul, jobb-felső irányú lesz. Lásd az 1.2. Konvenciót.)*
- $\mathcal{K}^{p,q} = 0$ *valahányszor* $\min(p, q) \leq B$*. A diagramon ezt úgy látjuk hogy a nem-nulla elemek egy jobb-felső irányú sík-negyedben élnek.*
- $\mathcal{K}^{p,q} = 0$ *valahányszor* $|p| > B$*. A diagramon ezt úgy látjuk hogy a nem-nulla elemek egy vízszintes sávban élnek.*

3.3. Definíció. *Legyen* $\mathcal{K}^{\cdot\cdot}$ *egy átlósan korlátos kettős komplexus.* $\overline{\mathcal{K}}^{\cdot}$ *jelöli a hozzá tartozó* totális komplexust*:*

$$\overline{\mathcal{K}}^n = \bigoplus_{p+q=n} \mathcal{K}^{p,q} \,, \quad Dk = dk + (-1)^q \partial k \quad \text{ha } k \in K^{p,q} \,.$$

Az átlósan korlátosság biztosítja, hogy az összegeknek minden esetben véges sok nem-nulla tagjuk van. Mindez jól látható az 1. ábrán abban az esetban, amikor a nem-nulla pozíciók a $p, q \geq 0$ *síknegyedben találhatók.*

$$\begin{tikzcd}
 & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \\
0 \arrow[r] & \mathcal{K}^{3,0} \arrow[u, "\partial"] \arrow[r, "d"] & \mathcal{K}^{3,1} \arrow[u, "\partial"] \arrow[r, "d"] & \mathcal{K}^{3,2} \arrow[u, "\partial"] \arrow[r, "d"] & \mathcal{K}^{3,3} \arrow[u, "\partial"] \arrow[r, "d"] & \cdots \\
0 \arrow[r] & \mathcal{K}^{2,0} \arrow[u, "\partial"] \arrow[r, "d"] & \mathcal{K}^{2,1} \arrow[u, "\partial"] \arrow[r, "d"] & \mathcal{K}^{2,2} \arrow[u, "\partial"] \arrow[r, "d"] & \mathcal{K}^{2,3} \arrow[u, "\partial"] \arrow[r, "d"] & \cdots \\
0 \arrow[r] & \mathcal{K}^{1,0} \arrow[u, "\partial"] \arrow[r, "d"] & \mathcal{K}^{1,1} \arrow[u, "\partial"] \arrow[r, "d"] & \mathcal{K}^{1,2} \arrow[u, "\partial"] \arrow[r, "d"] & \mathcal{K}^{1,3} \arrow[u, "\partial"] \arrow[r, "d"] & \cdots \\
0 \arrow[r] & \mathcal{K}^{0,0} \arrow[u, "\partial"] \arrow[r, "d", "\overline{\mathcal{K}}^{0}"'] & \mathcal{K}^{0,1} \arrow[u, "\partial"] \arrow[r, "d", "\overline{\mathcal{K}}^{1}"'] & \mathcal{K}^{0,2} \arrow[u, "\partial"] \arrow[r, "d", "\overline{\mathcal{K}}^{2}"'] & \mathcal{K}^{0,3} \arrow[u, "\partial"] \arrow[r, "d", "\overline{\mathcal{K}}^{3}"'] & \cdots \\
 & 0 \arrow[u] & 0 \arrow[u] & 0 \arrow[u] & 0 \arrow[u] &
\end{tikzcd}$$

1. ábra. Totális komplexus

3.4. Definíció. *A $\mathcal{K}^{\cdot\cdot}$ kettős komplexus* $[s,t]$-szelete*, jelölésben $\mathcal{K}[s,t]^{\cdot\cdot}$, egy kettős komplexus, amelyet úgy kapunk $\mathcal{K}^{\cdot\cdot}$-ból, hogy az s-edik és a t-edik sor közötti sávot megtartjuk, az ezen kívüli pozíciókba nullát írunk (lásd a 3.6. Lemma diagramját). $\overline{\mathcal{K}[s,t]}^{\cdot}$ jelöli az ehhez tartozó totális komplexust. A $\mathcal{K}^{\cdot\cdot}$ kettős komplexus s-edik sorát $\mathcal{K}[s]^{\cdot}$ jelöli. Formálisan:*

$$\mathcal{K}[s,t]^{p,q} = \begin{cases} \mathcal{K}^{p,q} & \textit{ha } s \le p \le t \\ 0 & \textit{különben} \end{cases} \quad , \quad \mathcal{K}[s]^{q} = \overline{\mathcal{K}[s,s]}^{q+s} = \mathcal{K}^{s,q} \ .$$

3.5. Feladat. *Lásd be, hogy a 3.4. Definícióban szereplő $q+s$ kitevő helyes, azaz*

$$\mathcal{K}[s]^{\cdot} = \overline{\mathcal{K}[s,s]}^{\cdot+s} \ .$$

3.6. Lemma. *Legyen $\mathcal{K}^{\cdot\cdot}$ egy kettős komplexus. Tekintsük a különböző szeleteihez tartozó totális komplexusokat (lásd a 2. ábrán). Minden $r \le s \le t$ értékre kapunk egy egzakt sorozatot, ami funktoriálisan függ $\mathcal{K}^{\cdot\cdot}$-tól:*

$$0 \longrightarrow \overline{\mathcal{K}[s,t]}^{\cdot} \longrightarrow \overline{\mathcal{K}[r,t]}^{\cdot} \longrightarrow \overline{\mathcal{K}[r,s-1]}^{\cdot} \longrightarrow 0$$

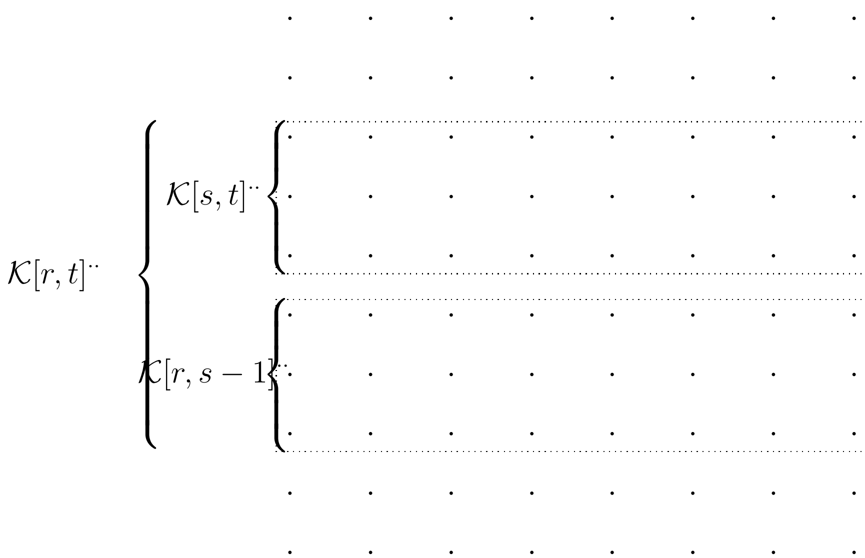

2. ábra. Kettős komplexus szeletei

3.7. Feladat. Diagram vadászat! *Lásd be, hogy a fenti diagramon* $\overline{\mathcal{K}[s,t]}^{\cdot}$ *részkomplexus* $\overline{\mathcal{K}[r,t]}^{\cdot}$ *-ban, és a szerinte vett hányados izomorf* $\overline{\mathcal{K}[r,s]}^{\cdot}$ *-tal!*

3.8. Feladat. Diagram vadászat! *Miért nem lehet a 3.6. Lemma egzakt sorozatát fordítva írni? Mutasd meg, hogy* $\overline{\mathcal{K}[r,s]}^{\cdot}$ *nem feltétlenül részkomplexus* $\overline{\mathcal{K}[r,t]}^{\cdot}$ *-ban, és* $\overline{\mathcal{K}[s,t]}^{\cdot}$ *nem feltétlenül hányados komplexusa* $\overline{\mathcal{K}[r,t]}^{\cdot}$ *-nak.*

3.9. Konvenció. *Gyakran szükség van arra, hogy egy kettős komplexust blokkokból építsünk fel. Az alábbi sematikus diagramok ilyen kettős komplexusokat mutatnak. Itt most* $\mathcal{K}^{\cdot}$, $\mathcal{L}^{\cdot}$ *komplexusok,* $\mathcal{M}^{\cdot\cdot}$ *pedig egy kettős komplexus, és a diagramon kívüli területekre nullákat kell írni:*

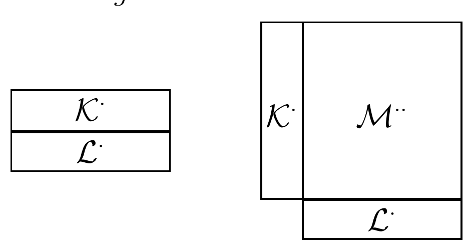

Figyeljük meg, hogy egy komplexust vízszintesen és függőlegesen is beépíthetünk egy kettős komplexusba. Természetesen, ha a diagramba írt komplexusok valamelyik irányban végtelenek, akkor a belőlük épített diagram is végelen lesz abban az irányban (noha a diagramon erre semmi *nem utal). Az ilyen diagramokon nem tudjuk jelölni az egyes blokkok közt haladó differenciálokat, ezért csak olyan helyzetekben használjuk őket, amikor egyértelmű, hogy melyik homomorfizmusokról van szó.*

3.10. Definíció. *Legyen* $f^\cdot : \mathcal{K}^\cdot \to \mathcal{L}^\cdot$ *egy lánc-homomorfizmus, tekintsük a* $\begin{array}{|c|}\hline \mathcal{L}^\cdot \\ \hline \mathcal{K}^\cdot \\ \hline \end{array}$ *kettős komplexust, amelyben* $f^\cdot$ *a függőleges irányú differenciál, és* $\mathcal{K}^\cdot$*-t a nulladik sorba írtuk. Az ő totális komplexusát az* $f^\cdot$ leképezés-kúpjának *nevezzük, és* $\mathcal{C}(f^\cdot)^\cdot$*-fel jelöljük. Ha a 3.6. Lemmát alkalmazzuk erre a kettős komplexusra, akkor a következő rövid egzakt sorozatot kapjuk:*

$$0 \to \mathcal{L}^{\cdot-1} \to \mathcal{C}(f^\cdot)^\cdot \to \mathcal{K}^\cdot \to 0$$

3.11. Feladat. *Ellenőrizd, hogy a 3.10. Definícióban helyesen írtuk fel az egzakt sorozatot.*

3.12. Feladat. *Vesd össze a 3.10. Definíciót a leképezés-kúp szokásos definíciójával!*

3.13. Lemma. *A 3.10. Definícióhoz tartozó hosszú egzakt sorozat (lásd a 2.6. Tételben) így néz ki:*

$$\begin{tikzcd} \cdots\cdots\ H^{q-1}(\mathcal{L}^\cdot) \arrow[r] & H^q\big(\mathcal{C}(f^\cdot)^\cdot\big) \arrow[r] & H^q(\mathcal{K}^\cdot) \arrow[dll, "\delta^*=H^q(f^\cdot)"] \\ H^q(\mathcal{L}^\cdot) \arrow[r] & H^{q+1}\big(\mathcal{C}(f^\cdot)^\cdot\big) \arrow[r] & H^{q+1}(\mathcal{K}^\cdot)\ \ \cdots\cdots \end{tikzcd}$$

3.14. Feladat. Diagram vadászat! *Ellenőrizd, hogy a 3.13. Lemma diagramján látható indexek helyesek! Lásd be, hogy a* δ^* *határ-homomorfizmus valóban megegyezik* $H^q(f^\cdot)$*-fel!*

3.15. Lemma. *Egy lánc-ekvivalencia leképezés-kúpja egzakt.*

Ötlet: Ez a lemmát bebizonyítható egyszerű diagram vadászattal. Egy másik lehetőség, hogy megmutatjuk: a leképezés-kúp pontra húzható (lásd a 2.17. Következményt). A $\begin{array}{|c|}\hline \mathcal{K}^\cdot \\ \hline \mathcal{K}^\cdot \\ \hline \end{array}$ kettős komplexusban a függőleges (identitás)homomorfizmus inverzéből könnyedén elkészíthetjük a kívánt lánc-homotópiát. Harmadik módszer: azonnal következik az állítás abból az észrevételből, hogy a 3.13. Lemma egzakt sorozatában a δ^* határ-homomorfizmusok mind izomorfizmusok. $\square$

3.16. Feladat. *Dolgozd ki a 3.15. Lemma bizonyításához adott ötleteket.*

3.17. Feladat. *Lásd be, hogy egy lánc-homomorfizmus pontosan akkor lánc-ekvivalencia, ha leképezés-kúpja egzakt.*

Ötlet: Használd a 3.13. Lemma hosszú egzakt sorozatát. □

3.18. Feladat. *Legyen* $0 \to \mathcal{K}^\cdot \xrightarrow{f^\cdot} \mathcal{L}^\cdot \xrightarrow{g^\cdot} \mathcal{M}^\cdot \to 0$ *komplexusok egy rövid egzakt sorozata. Lásd be, hogy az* $f^\cdot$ *leképezés-kúpja homotóp ekvivalens* $\mathcal{M}^\cdot$*-mel, a* $g^\cdot$ *leképezés-kúpja pedig homotóp ekvivalens* $\mathcal{K}^\cdot$*-val.*

Ötlet: $\mathcal{K}^\cdot$ részkomplexusa az $\begin{array}{|c|}\hline \mathcal{M}^\cdot \\ \hline \mathcal{L}^\cdot \\ \hline \end{array}$ alsó sorának, és a függőleges irányú differenciál 0-ba viszi — tehát rész-kettős-komplexus. A hányados kettős-komplexus pedig $\begin{array}{|c|}\hline \mathcal{L}^\cdot \\ \hline \mathcal{L}^\cdot \\ \hline \end{array}$ alakú. Ezért $\mathcal{K}^\cdot \hookrightarrow \mathcal{C}(f^\cdot)^\cdot$ részkomplexus, a hányados pedig az $\mathcal{L}^\cdot \xrightarrow{\cong} \mathcal{L}^\cdot$ izomorfizmus leképezés-kúpja, alkalmazható a 3.15. Lemma.

Hasonló módon találhatunk egy szürjektív lánc-homomorfizmust $\mathcal{C}(g^\cdot)$-ből $\mathcal{M}^\cdot$-re, aminek a magja a $\mathcal{K}^\cdot \xrightarrow{\cong} \mathcal{K}^\cdot$ izomorfizmus leképezés-kúpja. □

3.19. Megjegyzés. *Érdemes összevetni a leképezés-kúpról szóló feladatokat a triangulált kategória fogalámával.*

3.20. Tétel. *Tegyük fel, hogy a* $\mathcal{K}^{\cdot\cdot}$ *kettős komplexus minden sora egzakt. Ilyenkor* $\overline{\mathcal{K}}^\cdot$ *is egzakt, tehát* $H^n\big(\overline{\mathcal{K}}^\cdot\big) = 0$ *minden* n*-re. Ugyanez teljesül akkor is, ha a sorok helyett az oszlopok egzaktak.*

3.21. Feladat. Diagram vadászat! *Lásd be a 3.20. Tételt!*

3.22. Következmény. *Tegyük fel, hogy a* $\mathcal{K}^{\cdot\cdot}$ *kettős komplexus átlósan korlátos, minden oszlopa egzakt, és az* s*-edik sor a legalsó vagy a legfelső nem-nulla sora, amint az alábbi diagramok szemléltetik:*

$$\begin{array}{|c|}\hline \\ \mathcal{K}[s+1,\infty]^{\cdot\cdot} \\ \\ \hline \mathcal{K}[s]^\cdot \\ \hline \end{array} \qquad \textit{vagy} \qquad \begin{array}{|c|}\hline \mathcal{K}[s]^\cdot \\ \hline \\ \mathcal{K}[-\infty,s-1]^{\cdot\cdot} \\ \\ \hline \end{array}$$

Alkalmazzuk a diagramon látható felbontásra a 3.20. Tételt, kapunk egy természetes lánc-ekvivalenciát:

$$\mathcal{K}[s]^\cdot \cong \overline{\mathcal{K}[s+1,\infty]}^{\,\cdot+(s+1)} \qquad \textit{illetve} \qquad \mathcal{K}[s]^\cdot \cong \overline{\mathcal{K}[-\infty,s-1]}^{\,\cdot+(s+1)}.$$

3.23. Feladat. *Miért van a* $\cdot + (s+1)$ *index-eltolás a 3.22. Következményben?*

3.24. Következmény. *Legyenek $\mathcal{K}^{\cdot}$ és $\mathcal{L}^{\cdot}$ komplexusok, amelyekben a negatív indexű pozíciókban nulla áll. Tegyük fel, hogy tudunk egy ilyen kettős komplexust építeni:*

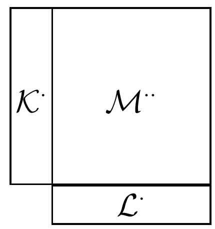

amelynek a sorai és az oszlopai is mind egzaktak. Ekkor $\mathcal{K}^{\cdot}$ és $\mathcal{L}^{\cdot}$ lánc-ekvivalensek.

Bizonyítás. Alkalmazzuk a 3.22. Következményt illetve a 45-fokos egyenesre tükrözött változatát a következő komplexusokra:

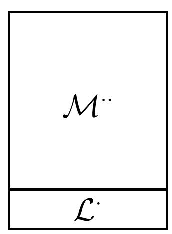

és

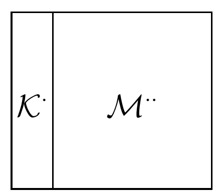

$\square$

3.25. Definíció. *Legyen $\mathcal{K}^{\cdot\cdot}$ egy kettős kopmlexus. Definiáljuk a hozzá tartozó $E_1^{\cdot\cdot}$ és $E_2^{\cdot\cdot}$ modulusokat (ezek már nem kettős komplexusok, csak „táblázatok”). Minden (p,q) párra legyen $E_1^{p,q} = H^q\big(\mathcal{K}[p]^{\cdot}\big)$, tehát a $\mathcal{K}^{\cdot\cdot}$-ban vízszintesen (a d mentén) számolunk homológiát. Mivel a függőleges homomorfizmusok összeállnak egy $\partial^{\cdot} : \mathcal{K}[p] \to \mathcal{K}[p+1]$ lánc-homomorfizmussá, azért az $E_1^{\cdot\cdot}$ táblázatban kapunk függőleges irányú $H^p(\partial^{\cdot}) : E_1^{p,q} \to E_1^{p+1,q}$ homomorfizmusokat is. Ezért az $E_1^{\cdot\cdot}$ táblázat oszlopai megint csak komplexusok, legyen $E_2^{p,q}$ az $E_1^{\cdot\cdot}$ táblázat q-adik oszlopának p-edik homológiája.*

3.26. Tétel. *Tegyük fel, hogy a $\mathcal{K}^{\cdot\cdot}$ kettős komplexusnak csak két sora van, a p-edik és a $p+1$-edik. Ekkor minden q egészre van egy rövid egzakt sorozat:*

$$0 \to E_2^{p+1,q-1} \to H^{p+q}\big(\overline{\mathcal{K}}^{\cdot}\big) \to E_2^{p,q} \to 0$$

és ez a sorozat funktoriálisan függ $\mathcal{K}^{\cdot\cdot}$-tól.

$$\begin{tikzcd}
\cdots & \mathcal{K}^{p+1,q-1} \arrow[r] & \mathcal{K}^{p+1,q} \arrow[r] & \mathcal{K}^{p+1,q+1} & \cdots \\
\cdots & \mathcal{K}^{p,q-1} \arrow[r] \arrow[u] & \mathcal{K}^{p,q} \arrow[r] \arrow[u] & \mathcal{K}^{p,q+1} \arrow[u] & \cdots \\
 & & \overline{\mathcal{K}}^{p+q} & &
\end{tikzcd}$$

Bizonyítás. A $\mathcal{K}^{\cdot\cdot}$ totális komplexusa (lásd a 3.3. Definíciót) éppen a $\partial^{\cdot} : \mathcal{K}[p]^{\cdot} \to \mathcal{K}[p{+}1]^{\cdot}$ lánc-homomorfizmus (a függőleges irányú differenciál) leképezés-kúpja (lása a 3.10. Definíciót). Írjuk fel a 3.13. Lemma egzakt sorozatának egy darabját:

$$\begin{tikzcd}
H^{p+q}\big(\overline{\mathcal{K}}^{\cdot}\big) \arrow[r] & H^q\big(\mathcal{K}[p]^{\cdot}\big) \arrow[r, "H^q(\partial^{\cdot})"] \arrow[d, equal] & H^q\big(\mathcal{K}[p+1]^{\cdot}\big) \arrow[r] \arrow[d, equal] & H^{p+q+1}\big(\overline{\mathcal{K}}^{\cdot}\big) \\
0 \arrow[r] & E_1^{p,q} \arrow[r] & E_1^{p+1,q} \arrow[r] & 0
\end{tikzcd}$$

A diagram alsó sora éppen az $E_1^{\cdot\cdot}$ táblázat q-adik oszlopa. Leolvasható róla, hogy

$$E_2^{p,q} = \mathrm{Ker}\,\big(H^q(\partial^{\cdot})\big)\ , \quad E_2^{p+1,q} = \mathrm{Coker}\,\big(H^q(\partial^{\cdot})\big)$$

minden q-ra. A Tétel most már kiolvasható a fenti egzakt sorozat egy másik darabjából:

$$\xrightarrow{H^{q-1}(\partial^{\cdot})} H^{q-1}\big(\mathcal{K}[p+1]^{\cdot}\big) \longrightarrow H^{p+q}\big(\overline{\mathcal{K}}^{\cdot}\big) \longrightarrow H^q\big(\mathcal{K}[p]^{\cdot}\big) \xrightarrow{H^q(\partial^{\cdot})}$$

□

3.27. Feladat. *Tekintsük a 3.26. Tételbeli $\mathcal{K}^{\cdot\cdot}$ komplexust, jelölje $D^{\cdot}$ a $\overline{\mathcal{K}}^{\cdot}$ (totális) komplexus differenciálját. Kövesd a 3.26. Tétel bizonyítását az alábbi explicit formulákkal!*

(a) *Lásd be, hogy*

$$\mathrm{Ker}\,\big(D^{p+q}\big) = \Big\{(a,b) \in \mathcal{K}^{p+1,q-1} \oplus \mathcal{K}^{p,q} \ \Big|\ d(b) = 0,\ \partial^{\cdot}(b) = (-1)^q d^{\cdot}(a)\Big\}$$

(b) *Tekintsük a következő részmodulust:*

$$\mathcal{F}^{p,q} = \Big\{b \in \mathcal{K}^{p,q} \ \Big|\ \exists a \in \mathcal{K}^{p+1,q-1} :\ \partial^{\cdot}(b) = (-1)^q d^{\cdot}(a)\Big\}$$

Az alábbi képletekben kivételesen kiírjuk a $d^{\cdot}$ differenciál indexét. A 3.26. Tétel bizonyítása alapján lásd be, hogy

$$\mathrm{Im}\,\big(d^{p,q-1}\big) \le \mathcal{F}^{p,q}\ , \quad E_2^{p,q} \cong \mathcal{F}^{p,q}/\,\mathrm{Im}\,\big(d^{p,q-1}\big)$$

(c) *Az eddigiekből következik, hogy $H^{p+q}\left(\overline{\mathcal{K}}^{\cdot}\right)$ elemei reprezentálhatók* $\mathrm{Ker}(D^{p+q})$ *elemeivel, és $E_2^{p,q}$ elemei reprezentálhatók $\mathcal{F}^{p,q}$ elemeivel. Lásd be, hogy a 3.26. Tételbeli $H^{p+q}\left(\overline{\mathcal{K}}^{\cdot}\right) \to E_2^{p,q}$ homomorfizmus megadható a következő módon:*

$$\begin{array}{ccc} \mathrm{Ker}\left(D^{p+q}\right) \ni (a,b) & \longrightarrow & b \in \mathcal{F}^{p,q} \\ \downarrow & & \downarrow \\ H^{p+q}\left(\overline{\mathcal{K}}^{\cdot}\right) & \longrightarrow & E_2^{p,q} \end{array}$$

(d) *Most ismét kiírjuk a $d^{\cdot}$ differenciál indexét. Tekintsük a*

$$\mathrm{Ker}\left(d^{p+1,q-1}\right) \leq \mathcal{K}^{p+1,q-1}$$

részmodulust. Lásd be, hogy $E_2^{p+1,q-1}$ ennek a hányados-modulusa! Lásd be, hogy az a 3.26. Tételbeli $E_2^{p+1,q-1} \to H^{p+q}\left(\overline{\mathcal{K}}^{\cdot}\right)$ homomorfizmus megadható a következő módon:

$$\begin{array}{ccc} \mathrm{Ker}\left(d^{p+1,q-1}\right) \ni a & \longrightarrow & (a,0) \in \mathrm{Ker}\left(D^{p+q}\right) \\ \downarrow & & \downarrow \\ E_2^{p+1,q-1} & \longrightarrow & H^{p+q}\left(\overline{\mathcal{K}}^{\cdot}\right) \end{array}$$

3.28. Tétel. *Legyen R egy nullosztómentes főideálgyűrű. Tegyük fel, hogy a 3.26. Tételbeli kettős komplexus R feletti szabad modulusokból áll. Ekkor a 3.26. Tétel egzakt sorozata felhasad. (Ez a felhasítás nem kanonikus.)*

Bizonyítás. A bizonyításban felhasználjuk a 3.27. Feladatot. Tekintsük a (c) pontban szereplő diagramot, az alábbi jelölésekkel:

$$\begin{array}{ccc} \mathrm{Ker}\left(D^{p+q}\right) \ni (a,b) & \xrightarrow{\phi} & b \in \mathcal{F}^{p,q} \\ \downarrow \pi & & \downarrow \rho \\ H^{p+q}\left(\overline{\mathcal{K}}^{\cdot}\right) & \xrightarrow{\tilde{\phi}} & E_2^{p,q} \end{array}$$

Mivel most $\mathcal{F}^{p,q}$ szabad modulus (4.4. Tények (h) pont), azért választhatunk egy

$$\mathrm{Ker}\left(D^{p+q}\right) \xleftarrow{\psi} \mathcal{F}^{p,q}$$

homomorfizmust, ami ϕ-nek jobboldali inverze (azaz ϕ-vel komponálva az $\mathcal{F}^{p,q}$ identitás-izomorfizmusát adja). Mivel ϕ szürjektív, azért

$$\psi\Big(\mathrm{Ker}(\rho)\Big) = \mathrm{Im}(\psi) \cap \mathrm{Ker}(\pi)\ ,$$

tehát ψ indukál egy

$$H^{p+q}\left(\overline{\mathcal{K}}^{\cdot}\right) \xleftarrow{\tilde{\psi}} E_2^{p,q}$$

homomorfizmust, ami $\tilde{\phi}$-nek jobboldali inverze. $\square$

4. Projektív, injektív, lapos feloldások

4.1. Definíció. *Egy M modulus* projektív*, ha a* $\mathrm{Hom}(M, \_)$ *funktor egzakt. Azt mondjuk, hogy M* injektív*, ha a* $\mathrm{Hom}(\_, M)$ *funktor egzakt. És végül M* lapos*, ha a* $\_ \otimes M$ *funktor egzakt.*

4.2. Definíció. *Legyen M egy modulus. Készítsünk egy (balra végtelen) egzakt sorozatot:*

$$\cdots \to \mathcal{P}^{-3} \to \mathcal{P}^{-2} \to \mathcal{P}^{-1} \to \mathcal{P}^{0} \to M \to 0$$

ahol minden $\mathcal{P}^n$ modulus projektív. Ha az M helyére is nullát írunk, a kapott $\mathcal{P}^{\cdot}$ komplexus az M egy projektív feloldása*. Érdemes most úgy gondolni az M modulusra, mint egy olyan komplexusra, amelynek a 0-fokú része M, minden más fokszámon pedig 0 áll. Ekkor tehát a fenti egzakt sorozat azt jelenti, hogy a*

$$\mathcal{P}^{\cdot} \xrightarrow{\cong} M$$

lánc-homomorfizmus egy lánc-ekvivalencia (2.12. Definíció). Ha a $\mathcal{P}^n$ modulusok nem csak projektívek, hanem még szabadok is, akkor $\mathcal{P}^{\cdot}$ egy szabad feloldás*. Sokszor a projektivitás helyett elég csak azt megkövetelni, hogy a $\mathcal{P}^n$ modulusok laposak legyenek — ilyenkor* lapos feloldás*ról beszélünk.*

4.3. Definíció. *Legyen M egy modulus. Készítsünk egy (jobbra végtelen) egzakt sorozatot:*

$$0 \to M \to \mathcal{I}^{0} \to \mathcal{I}^{1} \to \mathcal{I}^{2} \to \mathcal{I}^{3} \to \cdots$$

ahol minden $\mathcal{I}^p$ modulus injektív. Ha az M helyére is nullát írunk, a kapott $\mathcal{I}^{\cdot}$ komplexus az M egy injektív feloldása*. Érdemes most úgy gondolni az M modulusra, mint egy olyan komplexusra, amelynek a 0-fokú része M, minden más fokszámon pedig 0 áll. Ekkor tehát a fenti egzakt sorozat azt jelenti, hogy a*

$$M \xrightarrow{\cong} \mathcal{I}^{\cdot}$$

lánc-homomorfizmus egy lánc-ekvivalencia (2.12. Definíció).

4.4. Tények.

(a) Minden szabad modulus projektív, minden projektív modulus lapos.
(b) Minden modulusnak van szabad feloldása (tehát projektív és lapos feloldása is).
(c) Egy modulus pontosan akkor projektív, ha egy szabad modulus direkt összeadandója.

(d) *Minden injektív modulus osztható.*
(e) *Minden modulusnak van* injektív burka*, azaz van egy őt tartalmazó legkisebb injektív modulus. Ezért minden modulusnak van injektív feloldása.*
(f) *Nullosztómentes főideálgyűrű felett lapos = torziómentes.*
(g) *Nullosztómentes főideálgyűrű felett injektív = osztható. Ezért ilyenkor egy injektív modulus faktormodulusa injektív.*
(h) *Nullosztómentes főideálgyűrű felett egy szabad modulus minden részmodulusa szabad. Ezért ilyenkor projektív = szabad.*
(i) *Nullosztómentes főideálgyűrű felett minden modulusnak van kétlépéses injektív feloldása:*
$$0 \to M \to \mathcal{I}^0 \to \mathcal{I}^1 \to 0$$
és kétlépéses szabad feloldása:
$$0 \to \mathcal{F}^{-1} \to \mathcal{F}^0 \to M \to 0$$
(Azonnal következik (g)-ből illetve (h)-ből.)

4.5. Feladat. *Legyen X egy kompakt Hausdorff tér, V egy (véges rangú) vektornyaláb X-en. Legyen $\mathcal{C}(X)$ az $X \to \mathbb{R}$ folytonos függvények gyűrűje, és $\mathcal{M}$ az $X \to V$ folytonos szelések $\mathcal{C}(X)$-modulusa. Bizonyítsd be, hogy $\mathcal{M}$ projektív modulus! Bizonyítsd be, hogy minden végesen generált projektív $\mathcal{C}(X)$-modulus így kapható! Mondj ki, és bizonyíts be analóg állításokat differenciálható, illetve analitikus függvényekre! Mi a helyzet, ha X nem kompakt?*

4.6. Lemma. *Legyen $0 \to A \to B \to C \to 0$ modulusok egy rövid egzakt sorozata. Ekkor választhatunk olyan $\mathcal{E}\cdot \to A$, $\mathcal{F}^{\cdot} \to B$ és $\mathcal{G}^{\cdot} \to C$ szabad feloldásokat, amelyek összeállnak az alábbi kommutatív diagrammá amelyben a sorok és az oszlopok is egzaktak:*

$$\begin{tikzcd}
 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & \\
\cdots \arrow[r] & \mathcal{G}^3 \arrow[r] \arrow[u] & \mathcal{G}^2 \arrow[r] \arrow[u] & \mathcal{G}^1 \arrow[r] \arrow[u] & \mathcal{G}^0 \arrow[r] \arrow[u] & C \arrow[r] \arrow[u] & 0 \\
\cdots \arrow[r] & \mathcal{F}^3 \arrow[r] \arrow[u] & \mathcal{F}^2 \arrow[r] \arrow[u] & \mathcal{F}^1 \arrow[r] \arrow[u] & \mathcal{F}^0 \arrow[r] \arrow[u] & B \arrow[r] \arrow[u] & 0 \\
\cdots \arrow[r] & \mathcal{E}^3 \arrow[r] \arrow[u] & \mathcal{E}^2 \arrow[r] \arrow[u] & \mathcal{E}^1 \arrow[r] \arrow[u] & \mathcal{E}^0 \arrow[r] \arrow[u] & A \arrow[r] \arrow[u] & 0 \\
 & 0 \arrow[u] & 0 \arrow[u] & 0 \arrow[u] & 0 \arrow[u] & 0 \arrow[u] &
\end{tikzcd}$$

Ezzel analóg állítás érvényes injektív feloldásokra is.

Ötlet: Kiindulhatunk tetszőleges $\mathcal{E}^{\cdot} \to A$ és $\mathcal{G}^{\cdot} \to C$ szabad feloldásokból. Legyen $\mathcal{F}^n = \mathcal{E}^n \oplus \mathcal{G}^n$, és a függőleges homomorfizmusoknak válasszuk a felbontásban szereplő $\mathcal{E}^n \hookrightarrow \mathcal{F}^n$ beágyazást és a $\mathcal{F}^n \twoheadrightarrow \mathcal{G}^n$ projekciót. A diagram könnyen kiegészíthető megfelelő $\mathcal{F}^n \to \mathcal{F}^{n+1}$ (vízszintes) homomorfizmusokkal (csak a generátorok képét kell megadni). $\square$

4.7. Feladat. *Diagram vadászat! Dolgozd ki a 4.6. Lemma bizonyítását!*

4.8. Definíció. *Noether gyűrű feletti modulusok egy $\mathcal{K}^\cdot$ komplexusa* véges típusú*, ha minden homológiája végesen generált, és $H^n(\mathcal{K}^\cdot) = 0$, ha $n < n_0$ (valamilyen n_0 értékre).*

4.9. Lemma (Végesen generált szabad approximáció)**.** *Noether gyűrű felett minden véges típusú $\mathcal{K}^\cdot$ modulus-komplexushoz (4.8. Definíció) található egy $\mathcal{F}^\cdot \xrightarrow{\cong} \mathcal{K}^\cdot$ lánc-ekvivalencia, ahol $\mathcal{F}^\cdot$ egy olyan komplexus, amelynek minden tagja végesen generált szabad modulus, és $\mathcal{F}^n = 0$ ha $n > n_0$. Az ilyen $\mathcal{F}^\cdot \to \mathcal{K}^\cdot$ ekvivalenciákat* végesen generált szabad approximációnak *hívjuk.*

4.10. Feladat. Diagram vadászat! *Bizonyítsd be a 4.9. Lemma!*

4.11. Feladat. *Van-e analógja a 4.9. Lemmanak injektív modulusokkal?*

4.12. Feladat. *Lásd be, hogy projektív modulusok tenzor szorzata ismét projektív, valamint lapos modulusok tenzor szorzata ismét lapos! Mi a helyzet injektív modulusok, illetve szabad modulusok tenzor szorzatával?*

5. Tenzor-szorzat komplexus, Tor funktor

5.1. Definíció. *Legyen $\mathcal{K}^\cdot$ egy komplexus és M egy modulus. Alkalmazzuk a $\_ \otimes M$ funktort a $\mathcal{K}^\cdot$ komplexusra, így kapjuk a $\mathcal{K}^\cdot \otimes M$ komplexust:*

$$\cdots \xrightarrow{\partial\otimes\_} \mathcal{K}^{p-1} \otimes M \xrightarrow{\partial\otimes\_} \mathcal{K}^p \otimes M \xrightarrow{\partial\otimes\_} \mathcal{K}^{p+1} \otimes M \xrightarrow{\partial\otimes\_} \cdots$$

Hasonló módon definiáljuk az $M \otimes \mathcal{K}^\cdot$ komplexust is, ami persze kanonikusan izomorf $\mathcal{K}^\cdot \otimes M$-mel.

5.2. Definíció. *Legyenek $\mathcal{K}^\cdot$ és $\mathcal{L}^\cdot$ komplexusok. Az egyszerűség kedvéért most ∂-val jelöljük a $\mathcal{K}^\cdot$-beli differenciált, d-vel a $\mathcal{L}^\cdot$ differenciálját. A* tenzor szorzat komplexusuk *az alábbi, $\mathcal{K}^\cdot \otimes \mathcal{L}^\cdot$-lel jelölt kettős komplexus, melynben szintén ∂ és d betűk jelölik a két differenciált:*

$$\left(\mathcal{K}^\cdot \otimes \mathcal{L}^\cdot\right)^{p,q} = \mathcal{K}^p \otimes \mathcal{L}^q\ , \quad d(k \otimes l) = k \otimes d(l)\ , \quad \partial(k \otimes l) = \partial(k) \otimes l$$

(lásd a 3. ábrán) Gyakran használjuk a tenzor szorzat totális komplexusát, a korábbi jelölésekkel összhangban ezt $\overline{\mathcal{K}^\cdot \otimes \mathcal{L}^\cdot}^\cdot$ jelöli. (Más könyvekben gyakran $\mathcal{K}^\cdot \otimes \mathcal{L}^\cdot$ jelöli a totális komplexust is.)

$$
\begin{tikzcd}
 & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \\
\cdots \arrow[r] & \mathcal{K}^2 \otimes \mathcal{L}^0 \arrow[u, "\partial\otimes\mathrm{id}"] \arrow[r, "\mathrm{id}\otimes d"] & \mathcal{K}^2 \otimes \mathcal{L}^1 \arrow[u, "\partial\otimes\mathrm{id}"] \arrow[r, "\mathrm{id}\otimes d"] & \mathcal{K}^2 \otimes \mathcal{L}^2 \arrow[u, "\partial\otimes\mathrm{id}"] \arrow[r, "\mathrm{id}\otimes d"] & \mathcal{K}^2 \otimes \mathcal{L}^3 \arrow[u, "\partial\otimes\mathrm{id}"] \arrow[r, "\mathrm{id}\otimes d"] & \cdots \\
\cdots \arrow[r] & \mathcal{K}^1 \otimes \mathcal{L}^0 \arrow[u, "\partial\otimes\mathrm{id}"] \arrow[r, "\mathrm{id}\otimes d"] & \mathcal{K}^1 \otimes \mathcal{L}^1 \arrow[u, "\partial\otimes\mathrm{id}"] \arrow[r, "\mathrm{id}\otimes d"] & \mathcal{K}^1 \otimes \mathcal{L}^2 \arrow[u, "\partial\otimes\mathrm{id}"] \arrow[r, "\mathrm{id}\otimes d"] & \mathcal{K}^1 \otimes \mathcal{L}^3 \arrow[u, "\partial\otimes\mathrm{id}"] \arrow[r, "\mathrm{id}\otimes d"] & \cdots \\
\cdots \arrow[r] & \mathcal{K}^0 \otimes \mathcal{L}^0 \arrow[u, "\partial\otimes\mathrm{id}"] \arrow[r, "\mathrm{id}\otimes d"] & \mathcal{K}^0 \otimes \mathcal{L}^1 \arrow[u, "\partial\otimes\mathrm{id}"] \arrow[r, "\mathrm{id}\otimes d"] & \mathcal{K}^0 \otimes \mathcal{L}^2 \arrow[u, "\partial\otimes\mathrm{id}"] \arrow[r, "\mathrm{id}\otimes d"] & \mathcal{K}^0 \otimes \mathcal{L}^3 \arrow[u, "\partial\otimes\mathrm{id}"] \arrow[r, "\mathrm{id}\otimes d"] & \cdots \\
 & \vdots \arrow[u] & \vdots \arrow[u] & \vdots \arrow[u] & \vdots \arrow[u] &
\end{tikzcd}
$$

3. ábra. Tenzor szorzat komplexus

5.3. Feladat. *Legyenek $\mathcal{K}^{\cdot}$ és $\mathcal{L}^{\cdot}$ komplexusok, tegyük fel, hogy az egyik pontrahúzható (2.17. Következmény). Bizonyítsd be, hogy a $\overline{\mathcal{K}^{\cdot} \otimes \mathcal{L}^{\cdot}}$ tenzor szorzat is pontrahúzható!*

Ötlet: A tenzor szorzás funktor. Ezért ha egy homotópiát az identitással tenzor-szorzunk, homotópiát kapunk. $\square$

5.4. Definíció. *Legyenek M és N modulusok. Válasszunk egy $\mathcal{F}. \to M$ lapos feloldást (4.2. Definíció), most alsó indexet használunk (1.2. Konvenció). Készítsük el az $\mathcal{F}. \otimes N$ komplexust (5.1. Definíció). Ennek az n-edik homológiája (alsó indexekkel, lásd az 1.2. Konvenciót) a* $\mathrm{Tor}_n(M, N)$ *modulus:*

$$\mathrm{Tor}_n(M, N) = H_n\big(\mathcal{F}. \otimes N\big)$$

5.5. Megjegyzés. *Bár a jelölésből most kimaradt, a tenzor szorzat, és így a* Tor_n *modulusok is függenek az R gyűrűtől. Ha szükséges kiírnunk, akkor a pontosabb $M \otimes_R N$ illetve* $\mathrm{Tor}_N^R(M, N)$ *jelölések használhatók.*

5.6. Megjegyzés. *Most egy kommutatív gyűrű felett dolgozunk, ezért $M \otimes N$ és* $\mathrm{Tor}_n(M, N)$ *is modulusok. Általában, ha S nem-kommutatív gyűrű, M_S és ${}_SN$ jobb- illetve baloldali S-modulusok, akkor értelmezhetők az $M_S \otimes_S {}_SN$ és a* $\mathrm{Tor}_n^S(M_S, {}_SN)$ *Abel csoportok, de ezek nem lesznek S-modulusok.*

5.7. Lemma. *Legyenek M és N modulusok. A* $\mathrm{Tor}_n(M, N)$ *modulus definíciója nem függ a feloldás választásától. Sőt, a másik tényező tetszőleges $\mathcal{G}. \to N$ lapos feloldásával kaphatunk egy alternatív definíciót* *is:*

$$\mathrm{Tor}_n(M, N) = H_n\big(M \otimes \mathcal{G}.\big)$$

Ötlet: Mind a két feloldást használjuk. Alkalmazzuk a 3.24. Következményt az $\mathcal{F}. \otimes N$ és az $M \otimes \mathcal{G}.$ komplexusokra, a kettős komplexus hiányzó részét a $\mathcal{F}. \otimes \mathcal{G}.$ tenzor szorzat komplexussal (5.2. Definíció) töltjük ki.

Ezzel beláttuk, hogy az M feloldásából számított $\mathrm{Tor}_n(M, N)$ modulus izomorf az N feloldásából számítottal, és ez utóbbi izomorf azzal, amit az M egy másik feloldásából kapunk. □

5.8. Feladat. *Dolgozd ki részletesen az 5.7. Lemma bizonyítását!*

5.9. Feladat. *A tenzor-szorzat szimmetrikus. Lásd be, hogy a* Tor_n *funktor is az:*

$$\mathrm{Tor}_n(A, B) \cong \mathrm{Tor}_n(B, A)$$

Mit mondhatunk az asszociativitásról?

5.10. Tétel. *Legyen* $0 \to A \xrightarrow{f} B \xrightarrow{g} C \to 0$ *egy rövid egzakt sorozat és* M *egy modulus. Ekkor létezik az alábbi hosszú egzakt sorozat, amelyik funktoriálisan függ a rövid egzakt sorozattól és* M*-től:*

$$\begin{tikzcd}
\cdots\cdots \mathrm{Tor}_2(A, M) \arrow[r] & \mathrm{Tor}_2(B, M) \arrow[r] & \mathrm{Tor}_2(C, M) \arrow[dll, rounded corners, "\delta_*" description] \\
\mathrm{Tor}_1(A, M) \arrow[r] & \mathrm{Tor}_1(B, M) \arrow[r] & \mathrm{Tor}_1(C, M) \arrow[dll, rounded corners, "\delta_*" description] \\
A \otimes M \arrow[r, "f \otimes M"] & B \otimes M \arrow[r, "g \otimes M"] & C \otimes M \arrow[r] & 0
\end{tikzcd}$$

Bizonyítás. Alkalmazzuk a $\_ \otimes M$ funktort a 4.6. Lemmában készült szabad feloldásokra. Így komplexusok rövid egzakt sorozatához jutunk. Erre alkalmazzuk a 2.6. Tételt, így jutunk a kívánt egzakt sorozathoz. □

5.11. Feladat. *Bizonyítsd be, hogy egy* M *modulus pontosan akkor lapos, ha* $\mathrm{Tor}_1(M, N) = 0$ *minden* N *modulusra! Mutasd meg, hogy ilyenkor* $\mathrm{Tor}_n(M, N) = 0$ *minden* $n \geq 1$ *egészre!*

5.12. Feladat. *Legyenek* I, J *ideálok egy (tetszőleges) gyűrűben. Lásd be, hogy*

$$\mathrm{Tor}_1\Big(R/I, R/J\Big) = (I \cap J)/IJ$$

5.13. Feladat. *Legyen* R *egy nullosztómentes főideálgyűrű.*

(a) *Lásd be, hogy egy M modulus pontosan akkor torzió-mentes, ha* $\mathrm{Tor}_1(M,N)=0$ *minden N-re!*

(b) *Legyenek M és N modulusok. Lásd be, hogy* $\mathrm{Tor}_1(M,N)$ *torzió modulus! Lásd be, hogy* $\mathrm{Tor}_1(M,N)$ *pontosan azokra a $p \in R$ primekre tartalmaz p-torziót, amelyekre mind az M, mind az N torzió része tartalmaz p-torziót!*

(c) *Legyenek M és N végesen generált modulusok, a struktúra tétel szetrint felírhatók prímhatvány rendű ciklikus modulusok direkt összegeként. Számítsd ki* $\mathrm{Tor}_1(M,N)$*-et!*

6. Homomorfizmus komplexus, Ext funktor

6.1. Definíció. *Legyen most M egy modulus, $\mathcal{L}^{\cdot}$ egy fölül-indexelt komplexus, $\mathcal{K}.$ pedig a következő alul-indexelt komplexus:*

$$\cdots \longrightarrow \mathcal{K}_{p+1} \xrightarrow{\partial} \mathcal{K}_p \xrightarrow{\partial} \mathcal{K}_{p-1} \xrightarrow{\partial} \cdots$$

Ha a $\mathrm{Hom}(\_\,,M)$ *funktort a $\mathcal{K}.$ komplexusra alkalmazzuk, akkor a „sorrend megfordul", az alábbi* $\mathrm{Hom}(\mathcal{K}.,M)^{\cdot}$ *(felül indexelt) komplexust kapjuk:*

$$\cdots \xrightarrow{\mathrm{Hom}(\partial,M)} \mathrm{Hom}(\mathcal{K}_{p-1},M) \xrightarrow{\mathrm{Hom}(\partial,M)} \mathrm{Hom}(\mathcal{K}_p,M) \xrightarrow{\mathrm{Hom}(\partial,M)} \mathrm{Hom}(\mathcal{K}_{p+1},M) \xrightarrow{\mathrm{Hom}(\partial,M)} \cdots$$

Ha pedig a $\mathrm{Hom}(M,\_\,)$ *funktort alkalmazzuk a $\mathcal{L}^{\cdot}$ komplexusra, akkor „megmarad az eredeti sorrend", az alábbi* $\mathrm{Hom}(M,\mathcal{L}^{\cdot})^{\cdot}$ *(felül indexelt) komplexust kapjuk:*

$$\cdots \xrightarrow{\mathrm{Hom}(M,d)} \mathrm{Hom}(M,\mathcal{L}^{p-1}) \xrightarrow{\mathrm{Hom}(M,d)} \mathrm{Hom}(M,\mathcal{L}^{p}) \xrightarrow{\mathrm{Hom}(M,d)} \mathrm{Hom}(M,\mathcal{L}^{p+1}) \xrightarrow{\mathrm{Hom}(M,d)} \cdots$$

6.2. Megjegyzés. *Ha a* $\mathrm{Hom}(\_\,,M)$ *funktort egy fölül indexelt komplexusra alkalmazzuk, vagy ha a* $\mathrm{Hom}(M,\_\,)$ *funktort egy alul indexelt komplexusra alkalmazzuk, akkor az eredmény egy alul indexelt komplexus lesz.*

6.3. Definíció. *Legyen most $\mathcal{L}^{\cdot}$ egy felül indexelt komplexus (1.2. Konvenció), $\mathcal{K}.$ pedig a következő alul-indexelt komplexus:*

$$\cdots \longrightarrow \mathcal{K}_{p+1} \xrightarrow{\partial} \mathcal{K}_p \xrightarrow{\partial} \mathcal{K}_{p+1} \xrightarrow{\partial} \cdots$$

A homomorfizmus komplexusuk *(4. ábra) az alábbi,* $\mathrm{Hom}\big(\mathcal{K}.,\mathcal{L}^{\cdot}\big)$*-lel jelölt (fölül indexelt) kettős komplexus:*

$$\mathrm{Hom}\big(\mathcal{K}.,\mathcal{L}^{\cdot}\big)^{p,q} = \mathrm{Hom}\big(\mathcal{K}_p,\mathcal{L}^q\big)\ ,\quad df : k \to d\big(f(k)\big)\ ,\quad \partial(f) : k \to f\big(\partial(k)\big)$$

Az ehhez tartozó totális komplexust mi $\overline{\mathrm{Hom}\big(\mathcal{K}.,\mathcal{L}^{\cdot}\big)}$*-lel jelöljük. (Más könyvekben gyakran a* $\mathrm{Hom}\big(\mathcal{K}.,\mathcal{L}^{\cdot}\big)$ *jelölést használják a totális komplexusra is.)*

$$\begin{tikzcd}
 & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \\
{} \arrow[r] & \operatorname{Hom}\left(\mathcal{K}_2,\mathcal{L}^0\right) \arrow[u, "_\circ\partial"'] \arrow[r, "d\circ_"] & \operatorname{Hom}\left(\mathcal{K}_2,\mathcal{L}^1\right) \arrow[u, "_\circ\partial"'] \arrow[r, "d\circ_"] & \operatorname{Hom}\left(\mathcal{K}_2,\mathcal{L}^2\right) \arrow[u, "_\circ\partial"'] \arrow[r, "d\circ_"] & \operatorname{Hom}\left(\mathcal{K}_2,\mathcal{L}^3\right) \arrow[u, "_\circ\partial"'] \arrow[r, "d\circ_"] & {} \\
{} \arrow[r] & \operatorname{Hom}\left(\mathcal{K}_1,\mathcal{L}^0\right) \arrow[u, "_\circ\partial"'] \arrow[r, "d\circ_"] & \operatorname{Hom}\left(\mathcal{K}_1,\mathcal{L}^1\right) \arrow[u, "_\circ\partial"'] \arrow[r, "d\circ_"] & \operatorname{Hom}\left(\mathcal{K}_1,\mathcal{L}^2\right) \arrow[u, "_\circ\partial"'] \arrow[r, "d\circ_"] & \operatorname{Hom}\left(\mathcal{K}_1,\mathcal{L}^3\right) \arrow[u, "_\circ\partial"'] \arrow[r, "d\circ_"] & {} \\
{} \arrow[r] & \operatorname{Hom}\left(\mathcal{K}_0,\mathcal{L}^0\right) \arrow[u, "_\circ\partial"'] \arrow[r, "d\circ_"] & \operatorname{Hom}\left(\mathcal{K}_0,\mathcal{L}^1\right) \arrow[u, "_\circ\partial"'] \arrow[r, "d\circ_"] & \operatorname{Hom}\left(\mathcal{K}_0,\mathcal{L}^2\right) \arrow[u, "_\circ\partial"'] \arrow[r, "d\circ_"] & \operatorname{Hom}\left(\mathcal{K}_0,\mathcal{L}^3\right) \arrow[u, "_\circ\partial"'] \arrow[r, "d\circ_"] & {} \\
 & \vdots \arrow[u] & \vdots \arrow[u] & \vdots \arrow[u] & \vdots \arrow[u] &
\end{tikzcd}$$

4. ábra. Homomorfizmus komplexus. Itt $\circ$ jelöli a függvény-kompozíciót, egy vonal (azaz _) pedig a változót, ami ez esetben egy homomorfizmus

6.4. Feladat. *Legyenek $\mathcal{K}_\cdot$ és $\mathcal{L}^\cdot$ komplexusok, tegyük fel, hogy az egyik pontrahúzható (lásd a 2.17. Következményt). Bizonyítsd be, hogy a* $\overline{\operatorname{Hom}\left(\mathcal{K}_\cdot,\mathcal{L}^\cdot\right)}$ *totális komplexus is pontrahúzható!*

Ötlet: A Hom egy funktor. Ezért ha egy homotópiát az identitással Hom-ozunk, homotópiát kapunk. □

6.5. Definíció. *Legyenek M és N modulusok. Válasszunk egy $\mathcal{F}_\cdot \to M$ projektív feloldást (4.2. Definíció), most alsó indexet használunk (1.2. Konvenció). Készítsük el a* $\operatorname{Hom}(\mathcal{F}_\cdot, N)$ *komplexust (ez már felülindexelt, lásd a 6.1. Definíciót). Ennek az n-edik homológiája az* $\operatorname{Ext}^n(M,N)$ *modulus:*

$$\operatorname{Ext}^n(M,N) = H^n\Big(\operatorname{Hom}(\mathcal{F}_\cdot, N)\Big)$$

6.6. Megjegyzés. *Bár a jelölésből most kimaradt, a* Hom *modulus, és így az* Ext^n *modulusok is függenek az R gyűrűtől. Ha szükséges kiírnunk, akkor a pontosabb* $\operatorname{Hom}_R(M,N)$ *illetve* $\operatorname{Ext}^n_R(M,N)$ *jelölések használhatók.*

6.7. Megjegyzés. *Most egy kommutatív gyűrű felett dolgozunk, ezért* $\operatorname{Hom}(M,N)$ *és* $\operatorname{Ext}^n(M,N)$ *is modulusok. Általában, ha S nem-kommutatív gyűrű, ${}_SM$ és ${}_SN$ mindketten baloldali S-modulusok, akkor értelmezhetők az* $\operatorname{Hom}_S({}_SM,\, {}_SN)$ *és az* $\operatorname{Ext}^n_S({}_SM,\, {}_SN)$ *Abel csoportok, de ezek nem lesznek S-modulusok.*

6.8. Lemma. *Legyenek M és N modulusok. Az $\mathrm{Ext}^n(M,N)$ modulus definíciója nem függ a feloldás választásától. Sőt, a másik tényező tetszőleges $N \to \mathcal{I}^{\cdot}$ injektív feloldásával (4.3. Definíció) kaphatunk egy alternatív definíciót is:*

$$\mathrm{Ext}^n(M,N) = H^n\Big(\mathrm{Hom}(M,\mathcal{I}^{\cdot})\Big)$$

6.9. Feladat. *Bizonyítsd be a 6.8. Lemmát: imitáld az 5.7. Lemma bizonyítát!*

6.10. Feladat. *Adnak-e a szokásos* Hom-$\otimes$ *azonosságok* Ext-Tor *azonosságokat?*

6.11. Tétel. *Legyen $0 \to A \xrightarrow{f} B \xrightarrow{g} C \to 0$ egy rövid egzakt sorozat és M egy modulus. Ekkor létezik az alábbi hosszú egzakt sorozat, amelyik funktoriálisan függ a rövid egzakt sorozattól és M-től:*

$$\begin{tikzcd}
0 \arrow[r] & \mathrm{Hom}(C,M) \arrow[r] & \mathrm{Hom}(B,M) \arrow[r] & \mathrm{Hom}(A,M) \arrow[dll, "\delta^*"] \\
& \mathrm{Ext}^1(C,M) \arrow[r] & \mathrm{Ext}^1(B,M) \arrow[r] & \mathrm{Ext}^1(A,M) \arrow[dll, "\delta^*"] \\
& \mathrm{Ext}^2(C,M) \arrow[r] & \mathrm{Ext}^2(B,M) \arrow[r] & \mathrm{Ext}^2(A,M) \quad \cdots\cdot
\end{tikzcd}$$

Bizonyítás. Alkalmazzuk a $\mathrm{Hom}(\_,M)$ funktort a 4.6. Lemmában készült szabad feloldásokra. Így komplexusok rövid egzakt sorozatához jutunk, Erre alkalmazzuk a 2.6. Tételt, így jutunk a kívánt egzakt sorozathoz. $\square$

6.12. Tétel. *Legyen $0 \to A \xrightarrow{f} B \xrightarrow{g} C \to 0$ egy rövid egzakt sorozat és M egy modulus. Ekkor létezik az alábbi hosszú egzakt sorozat, amelyik funktoriálisan függ a rövid egzakt sorozattól és M-től:*

$$\begin{tikzcd}
0 \arrow[r] & \mathrm{Hom}(M,A) \arrow[r] & \mathrm{Hom}(M,B) \arrow[r] & \mathrm{Hom}(M,C) \arrow[dll, "\delta^*"] \\
& \mathrm{Ext}^1(M,A) \arrow[r] & \mathrm{Ext}^1(M,B) \arrow[r] & \mathrm{Ext}^1(M,C) \arrow[dll, "\delta^*"] \\
& \mathrm{Ext}^2(M,A) \arrow[r] & \mathrm{Ext}^2(M,B) \arrow[r] & \mathrm{Ext}^2(M,C) \quad \cdots\cdot
\end{tikzcd}$$

Bizonyítás. Alkalmazzuk a $\operatorname{Hom}(M, \_)$ funktort a 4.6. Lemmában készült injektív feloldásokra. Így komplexusok rövid egzakt sorozatához jutunk, Erre alkalmazzuk a 2.6. Tételt, így jutunk a kívánt egzakt sorozathoz. □

Íme az 5.11. Feladat analógiája projektív és injektív modulusokkal:

6.13. Feladat. *Bizonyítsd be, hogy egy M modulus pontosan akkor projektív, ha $\operatorname{Ext}^1(M, N) = 0$ minden N modulusra! Mutasd meg, hogy ilyenkor $\operatorname{Ext}^n(M, N) = 0$ minden $n \geq 1$ egészre!*

6.14. Feladat. *Bizonyítsd be, hogy egy M modulus pontosan akkor injektív, ha $\operatorname{Ext}^1(N, M) = 0$ minden N modulusra! Mutasd meg, hogy ilyenkor $\operatorname{Ext}^n(N, M) = 0$ minden $n \geq 1$ egészre!*

7. Univerzális Együttható Tételek — algebra

7.1. Tétel (Univerzális Együttható tétel tenzor szorzatra)**.** *Adott egy nullosztómentes főideálgyűrű. Legyen $\mathcal{K}.$ egy szabad modulusokból épült komplexus (alul indexelt, lásd az 1.2. Konvenciót) és G egy tetszőleges modulus. Minden n-re létezik egy egzakt sorozat:*

$$0 \to H_n(\mathcal{K}.) \otimes G \to H_n\big(\mathcal{K}. \otimes G\big) \to \operatorname{Tor}_1\Big(H_{n-1}(\mathcal{K}.), G\Big) \to 0$$

amelyik funktoriálisan függ $\mathcal{K}.$-tól és G-től. Az egzakt sorozat felhasad. (A felhasadás nem kanonikus.)

Bizonyítás. Választunk egy kétlépéses szabad feloldást (lásd a 4.4. Tények (i) pontját):

$$0 \to \mathcal{F}_1 \to \mathcal{F}_0 \to G \to 0$$

Ha ezt tenzor-szorozzuk a $\mathcal{K}.$ komplexussal (lásd az 5.2. Definíciót) az alábbi kettőskomplexushoz jutunk.

$$\begin{array}{|c|}\hline \mathcal{K}. \otimes G \\ \hline \\ \mathcal{K}. \otimes \mathcal{F}. \\ \\ \hline\end{array}$$

A 3.22. Következmény szerint a $\mathcal{K}. \otimes G$ komplexus lánc-ekvivalens a $\mathcal{K}. \otimes \mathcal{F}.$ szorzat totális komplexusával. A $\mathcal{K}. \otimes \mathcal{F}.$ szorzat pedig egy kétsoros kettős komplexus, alkalmazható rá a 3.26. Tétel. Mivel az $\mathcal{F}_n$ modulusok szabadok, a velük való szorzás felcserélhető a homológia funktorral (mert egzakt, lásd a 4.1. Definíciót). A 3.25. Definícióbeli első táblázat így néz ki:

$$E_1^{\cdot\cdot} \quad = \quad \begin{array}{|c|} \hline H.(\mathcal{K}.) \otimes \mathcal{F}_0 \\ \hline H.(\mathcal{K}.) \otimes \mathcal{F}_1 \\ \hline \end{array}$$

Ebből látható, hogy a második táblázat így alakul:

$$E_2^{\cdot\cdot} \quad = \quad \begin{array}{|c|} \hline H.(\mathcal{K}.) \otimes G \\ \hline \mathrm{Tor}_1\big(H.(\mathcal{K}.), G\big) \\ \hline \end{array}$$

(lásd a 3.25. Definíciót és az 5.4. Definíciót). Tehát a 3.26. Tételben szereplő egzakt sorozat megegyezik a bizonyítandó egzakt sorozattal, és a 3.28. Tétel miatt felhasad. □

7.2. Feladat. *A 7.1. Tétel bizonyításában alsó indexeket használtunk (1.2. Konvenció) míg a 3.26. Tételben felső indexek vannak. Ellenőrizd, hogy helyesen alkalmaztuk a 3.26. Tételt! Mutasd meg, hogy a kapott egzakt sorozat valóban funktoriálisan függ $\mathcal{K}.$-tól és G-től!*

7.3. Feladat. *A 7.1. Tétel bizonyításában használtuk a 3.22. Következményt. Lásd be, hogy a szóbanforgó kettős komplexus oszlopai valóban egzaktak!*

7.4. Tétel (Univerzális Együttható tétel Hom-komplexusra)**.** *Adott egy nullosztómentes főideálgyűrű. Legyen $\mathcal{K}.$ egy szabad modulusokból épült komplexus (alul indexelt, lásd az 1.2. Konvenciót) és G egy tetszőleges modulus. Minden n-re létezik egy egzakt sorozat:*

$$0 \to \mathrm{Ext}^1\Big(H_{n-1}(\mathcal{K}.), G\Big) \to H^n\Big(\mathrm{Hom}(\mathcal{K}., G)^{\cdot}\Big) \to \mathrm{Hom}\Big(H_n(\mathcal{K}.), G\Big) \to 0$$

(lásd a 6.1. Definíciót) amelyik funktoriálisan függ $\mathcal{K}.$-tól és G-től. Az egzakt sorozat felhasad. (Ez a felhasítás nem kanonikus.)

Bizonyítás. Választunk egy kétlépéses injektív feloldást (lásd a 4.4. Tények (i) pontját):

$$0 \to G \to \mathcal{I}^0 \to \mathcal{I}^1 \to 0$$

Alkalmazzuk a Hom funktort a $\mathcal{K}.$ komplexusra és erre a feloldásra (lásd a 6.3. Definíciót), az alábbi kettőskomplexushoz jutunk:

$$\begin{array}{|c|} \hline \\ \mathrm{Hom}(\mathcal{K}., \mathcal{I}^{\cdot}) \\ \\ \hline \mathrm{Hom}(\mathcal{K}., G) \\ \hline \end{array}$$

A 3.22. Következmény szerint a $\mathrm{Hom}(\mathcal{K}_\cdot, G)$ komplexus lánc-ekvivalens a $\mathrm{Hom}(\mathcal{K}_\cdot, \mathcal{I}^\cdot)$ totális komplexusával. A $\mathrm{Hom}(\mathcal{K}_\cdot, \mathcal{I}^\cdot)$ pedig egy kétsoros kettős komplexus, alkalmazható rá a 3.26. Tétel. Mivel az $\mathcal{I}^n$ modulus injektív, a $\mathrm{Hom}(\_, \mathcal{I}^n)$ funktor felcserélhető a homológia funktorral (mert egzakt, lásd a 4.1. Definíciót). A 3.25. Definícióbeli első táblázat így néz ki:

$$E_1^{\cdot\cdot} \quad = \quad \begin{array}{|c|}\hline \mathrm{Hom}\left(H^\cdot(\mathcal{K}_\cdot), \mathcal{I}^1\right) \\ \hline \mathrm{Hom}\left(H^\cdot(\mathcal{K}_\cdot), \mathcal{I}^0\right) \\ \hline \end{array}$$

Ebből látható, hogy a második táblázat így alakul:

$$E_2^{\cdot\cdot} \quad = \quad \begin{array}{|c|}\hline \mathrm{Hom}\left(H^\cdot(\mathcal{K}_\cdot), G\right) \\ \hline \mathrm{Ext}^1\left(H^\cdot(\mathcal{K}_\cdot), G\right) \\ \hline \end{array}$$

(lásd a 3.25. Definíciót és az 5.4. Definíciót). Tehát a 3.26. Tétel egzakt sorozata megegyezik a bizonyítandó egzakt sorozattal, és a 3.28. Tétel miatt felhasad. □

7.5. Feladat. *Ellenőrizd a 7.4. Tétel bizonyításában az indexeket! Mutasd meg, hogy a kapott egzakt sorozat valóban funktoriálisan függ $\mathcal{K}_\cdot$-tól és G-től!*

7.6. Feladat. *A 7.4. Tétel bizonyításában használtuk a 3.22. Következményt. Lásd be, hogy a szóbanforgó kettős komplexus oszlopai valóban egzaktak!*

7.7. Feladat. *A 7.1. Tételben a* Tor_1 *csoport a jobboldalon áll, míg a 7.4. Tételben az* Ext^1 *csoport a baloldalon bukkan fel. Hogyan lehetséges ez — hiszen mindkét tételt a 3.22. Következmény segítségével bizonyítottuk?*

7.8. Feladat. *Adott egy F test. Legyen $\mathcal{K}_\cdot$ egy F-vektortér komplexus és $F \leq G$ egy testbővítés. Lásd be, hogy*

$$\begin{aligned} H_n\big(\mathcal{K}_\cdot \otimes G\big) &\cong H_n\big(\mathcal{K}_\cdot\big) \otimes G \\ H^n\Big(\mathrm{Hom}(\mathcal{K}_\cdot, G)\Big) &\cong \mathrm{Hom}\Big(H^n(\mathcal{K}_\cdot), G\Big) \end{aligned}$$

8. Külső szorzás — algebra

8.1. Tétel. *Legyenek $\mathcal{K}_\cdot$ és $\mathcal{L}_\cdot$ modulus komplexusok! Ekkor minden p, q párra létezik egy természetes* külső szorzás *(angolul* cross product*):*

$$H_p\big(\mathcal{K}_\cdot\big) \otimes H_q\big(\mathcal{L}_\cdot\big) \xrightarrow{\times} H_{p+q}\big(\overline{\mathcal{K}_\cdot \otimes \mathcal{L}_\cdot}\big)$$

Gyakran érdemes az egyazon $p+q=n$ értékekhez tartozó külső szorzásokat együtt, az alábbi direkt összegben vizsgálni:

$$\bigoplus_{p+q=n} H_p(\mathcal{K}.)\otimes H_q(\mathcal{L}.) \xrightarrow{\times} H_n\big(\overline{\mathcal{K}.\otimes\mathcal{L}.}\big)$$

Bizonyítás. Jelölje ∂, d illetve D a három komplexus ($\mathcal{K}.$, $\mathcal{L}.$ és a szorzat) differenciálját! Tekintsük az alábbi részkomplexusokat:

$$\mathrm{Im}(\partial).\le\mathrm{Ker}(\partial).\le\mathcal{K}.\ ,\quad \mathrm{Im}(d).\le\mathrm{Ker}(d).\le\mathcal{L}.\ ,$$

$$\mathrm{Im}(D).\le\mathrm{Ker}(D).\le\mathcal{K}.\otimes\mathcal{L}.\ .$$

Az alábbi relációk azonnal láthatók D definíciójából (5.2. Definíció):

$$\mathrm{Ker}(\partial)_p\otimes\mathrm{Ker}(d)_q\ \le\ \mathrm{Ker}(D)_{p+q}\ ,$$

$$\Big(\mathrm{Im}(\partial)_p\otimes\mathrm{Ker}(d)_q\ +\ \mathrm{Ker}(\partial)_p\otimes\mathrm{Im}(d)_q\Big)\ \le\ \mathrm{Im}(D)_{p+q}\ .$$

Ezután a tétel következik az alábbai, a $Q\le P$ és $T\le S$ modulusokra vonatkozó azonosságból:

$$P\otimes S\Big/\big(\widehat{P\otimes T}\ +\ \widehat{Q\otimes S}\big)\ \cong\ \big(P/Q\big)\otimes\big(S/T\big)\ , \tag{1}$$

ahol $\widehat{P\otimes T}$ és $\widehat{Q\otimes S}$ a részmodulusok tenzorszorzatának képét jelöli a $P\otimes S$ tenzorszorzatban. □

8.2. Feladat. *Igazold az (1) azonosságot!*

8.3. Tétel. *Legyen $0\to\mathcal{A}.\to\mathcal{B}.\to\mathcal{E}.\to 0$ komplexusok egy rövid egzakt sorozata, $\mathcal{K}.$ egy modulus komplexus. Tegyük fel, hogy $\mathcal{E}.$ lapos modulusokból áll, így még két egzakt sorozathoz jutunk:*

$$0\to\mathcal{A}.\otimes\mathcal{K}.\to\mathcal{B}.\otimes\mathcal{K}.\to\mathcal{E}.\otimes\mathcal{K}.\to 0$$

$$0\to\mathcal{K}.\otimes\mathcal{A}.\to\mathcal{K}.\otimes\mathcal{B}.\to\mathcal{K}.\otimes\mathcal{E}.\to 0$$

Mindhárom sorozathoz tartozik egy-egy hosszú egzakt sorozat (2.6. Tétel), jelölje δ_* a határ-homomorfizmusokat. Tetszőleges $e\in H_p\big(\mathcal{E}.\big)$ és $k\in\ H_q(\mathcal{K}.)$ homológia-osztályokre teljesülnek a következő külső szorzat azonosságok:

$$\delta_*(e\times k)=\delta_*(e)\times k\quad,\qquad \delta_*(k\times e)=(-1)^{\deg(k)}k\times\delta_*(e)$$

Bizonyítás. Jelölje d, ∂ és D a $\mathcal{B}.$, $\mathcal{K}.$ és $\overline{\mathcal{B}.\otimes\mathcal{K}.}$ komplexusok differenciálját! Válasszunk az e, k elemekhez $\underline{e}\in\mathcal{E}_p$ és $\underline{k}\in\mathcal{K}_q$ reprezentánsokat!

Az alábbi kommutatív diagramon a függőleges nyilak a k-val való külső szorzást reprezentálják:

$$\begin{tikzcd}
0 \arrow[r] & \mathcal{A}. \arrow[r, "f"] \arrow[d, "\otimes\underline{k}"] & \mathcal{B}. \arrow[r, "g"] \arrow[d, "\otimes\underline{k}"] & \mathcal{E}. \arrow[r] \arrow[d, "\otimes\underline{k}"] & 0 \\
0 \arrow[r] & \mathcal{A}.\otimes\mathcal{K}. \arrow[r, "\tilde{f}"] & \mathcal{B}.\otimes\mathcal{K}. \arrow[r, "\tilde{g}"] & \mathcal{E}.\otimes\mathcal{K}. \arrow[r] & 0
\end{tikzcd}$$

Mivel $\partial(\underline{k}) = 0$, azért a 2.6. Tétel szerint a $\delta_*(e\times k)$ homológia-osztályt az alábbi lánc reprezentálja:

$$\tilde{f}^{-1}\Big(D\big(\tilde{g}^{-1}(\underline{e}\otimes\underline{k})\big)\Big) = \tilde{f}^{-1}\Big(D\big(g^{-1}(\underline{e})\otimes\underline{k}\big)\Big) =$$

$$= \tilde{f}^{-1}\Big(d\big(g^{-1}(\underline{e})\big)\otimes\underline{k} + (-1)^{\deg(\underline{e})}g^{-1}(\underline{e})\otimes\cancelto{0}{\partial(\underline{k})}\Big) =$$

$$= f^{-1}\Big(d\big(g^{-1}(\underline{e})\big)\Big)\otimes\underline{k}\ ,$$

Itt a $(-1)^{\deg(\underline{e})}$ előjel a szorzat komplexus differenciáljából (5.2. és 3.3. Definíciók) származik. Az utolsó sorból látható, hogy ugyanez a lánc reprezentálja a $\delta_*(e)\times k$ homológia-osztályt is. Ez bizonyítja az első azonosságot. Tekintsük most a másik oldalról való külső szorzást:

$$\begin{tikzcd}
0 \arrow[r] & \mathcal{A}. \arrow[r] \arrow[d, "\underline{k}\otimes"'] & \mathcal{B}. \arrow[r] \arrow[d, "\underline{k}\otimes"'] & \mathcal{E}. \arrow[r] \arrow[d, "\underline{k}\otimes"'] & 0 \\
0 \arrow[r] & \mathcal{A}.\otimes\mathcal{K}. \arrow[r] & \mathcal{B}.\otimes\mathcal{K}. \arrow[r] & \mathcal{E}.\otimes\mathcal{K}. \arrow[r] & 0
\end{tikzcd}$$

Az alábbi számolásban D^* jelöli a $\overline{\mathcal{B}.\otimes\mathcal{K}.}$ szorzat differenciálját. Most is $\partial(\underline{k}) = 0$, tehát a 2.6. Tétel szerint a $\delta_*(k\times e)$ homológia-osztályt az alábbi lánc reprezentálja:

$$\tilde{f}^{-1}\Big(D^*\big(\tilde{g}^{-1}(\underline{k}\otimes\underline{e})\big)\Big) = \tilde{f}^{-1}\Big(D^*\big(\underline{k}\otimes g^{-1}(\underline{e})\big)\Big) =$$

$$= \tilde{f}^{-1}\Big(\cancelto{0}{\partial(\underline{k})}\otimes g^{-1}(\underline{e}) + (-1)^{\deg(\underline{k})}\underline{k}\otimes d\big(g^{-1}(\underline{e})\big)\Big) =$$

$$= (-1)^{\deg(\underline{k})}\underline{k}\otimes f^{-1}\Big(d\big(g^{-1}(\underline{e})\big)\Big)$$

Itt a $(-1)^{\deg(\underline{k})} = (-1)^{\deg(k)}$ előjel a szorzat komplexus differenciáljából (5.2. és 3.3. Definíciók) származik. Az utolsó sorból látható, hogy a $(-1)^{\deg(k)}k\times\delta_*(e)$ homológia-osztályt is ugyanez a lánc reprezentálja. Ez bizonyítja a második azonosságot. $\square$

8.4. Feladat. *A 8.1. Tétel segítségével építs ilyen külső szorzatot is:*

$$H^p\Big(\operatorname{Hom}\big(\mathcal{K}.\,, M\big)\Big)\otimes H^q\Big(\operatorname{Hom}\big(\mathcal{L}.\,, N\big)\Big) \xrightarrow{\times} H^{p+q}\Big(\overline{\operatorname{Hom}\big(\mathcal{K}.\otimes\mathcal{L}., M\otimes N\big)}\Big)$$

Megint összegezhetjük az egyazon $p+q=n$ értékhez tartozó szorzásokat:

$$\bigoplus_{p+q=n} H^p\Big(\operatorname{Hom}\big(\mathcal{K}.\,, M\big)\Big)\otimes H^q\Big(\operatorname{Hom}\big(\mathcal{L}.\,, N\big)\Big) \xrightarrow{\times} H^{n}\Big(\overline{\operatorname{Hom}\big(\mathcal{K}.\otimes\mathcal{L}.\,, M\otimes N\big)}\Big)$$

Ötlet: Lineáris függvények szorzata bi-lineáris, ez ad egy (modulusokra vonatkozó) funktoriális homomorfizmust:

$$\operatorname{Hom}(X,M)\otimes\operatorname{Hom}(Y,N)\to\operatorname{Hom}\big(X\otimes Y, M\otimes N\big)$$

□

8.5. Feladat. *Az előzőek mintájára építs ilyen külső szorzatot is (alsó, és felső indexekkel):*

$$H^p\Big(\operatorname{Hom}\big(\mathcal{K}.\,, M\big)\Big)\otimes H^q\Big(\mathcal{L}^{\cdot}\Big) \xrightarrow{\times} H^{p+q}\Big(\overline{\operatorname{Hom}\big(\mathcal{K}.\,, \mathcal{L}^{\cdot}\otimes M\big)}\Big)$$

Megint összegezhetjük az egyazon $p+q=n$ értékhez tartozó szorzásokat:

$$\bigoplus_{p+q=n} H^p\Big(\operatorname{Hom}\big(\mathcal{K}.\,, M\big)\Big)\otimes H^q\Big(\mathcal{L}^{\cdot}\Big) \xrightarrow{\times} H^{n}\Big(\overline{\operatorname{Hom}\big(\mathcal{K}.\,, \mathcal{L}^{\cdot}\otimes M\big)}\Big)$$

8.6. Tétel. *Legyen $0\to\mathcal{F}.\to\mathcal{A}.\to\mathcal{B}.\to 0$ komplexusok egy rövid egzakt sorozata, $\mathcal{K}.$ egy modulus komplexus. Legyenek továbbá M és N tetszőleges modulusok. Tegyük fel, hogy $\mathcal{F}.$ és $\mathcal{K}.$ projektív modulusokból áll, így még három egzakt sorozathoz jutunk:*

$$0\to\operatorname{Hom}\big(\mathcal{B}., M\big)\to\operatorname{Hom}\big(\mathcal{A}., M\big)\to\operatorname{Hom}\big(\mathcal{F}., M\big)\to 0$$

$$0\to\operatorname{Hom}\big(\mathcal{B}.\otimes\mathcal{K}., M\otimes N\big)\to\operatorname{Hom}\big(\mathcal{A}.\otimes\mathcal{K}., M\otimes N\big)\to\operatorname{Hom}\big(\mathcal{F}.\otimes\mathcal{K}., M\otimes N\big)\to 0$$

$$0\to\operatorname{Hom}\big(\mathcal{K}.\otimes\mathcal{B}., N\otimes M\big)\to\operatorname{Hom}\big(\mathcal{K}.\otimes\mathcal{A}., N\otimes M\big)\to\operatorname{Hom}\big(\mathcal{K}.\otimes\mathcal{F}., N\otimes M\big)\to 0$$

A hozzájuk tartozú hosszú egzakt sorozatokban (2.6. Tétel) jelölje δ^* a határ-homomorfizmusokat. Tetszőleges $e\in H^p\big(\operatorname{Hom}(\mathcal{F}., M)\big)$ és $k\in H^q\big(\operatorname{Hom}(\mathcal{K}., N)\big)$ homológia-osztályokra teljesülnek a következő külső szorzat azonosságok:

$$\delta^*(e\times k)=\delta^*(e)\times k \quad , \qquad \delta^*(k\times e)=(-1)^{\deg(k)}k\times\delta^*(e)$$

Ötlet: Imitáld a 8.3. Tétel bizonyítását! □

8.7. Feladat. *Miért nem következik a 8.6. Tétel a 8.3. Tételből? Keress olyan általánosítást, amelyikből már következik!*

8.8. Feladat. *Mondd ki, és lásd be a 8.3. Tétel megfelelőjét a külső szorzás a 8.4. Feladatbeli változatára! Vigyázat: a* Hom *funktor megfordítja az egzakt sorozatokat!*

9. Künneth Formulák — algebra

9.1. Feladat. *Adott egy test. Lásd be, hogy minden vektortér-komplexus lánc-homotóp (2.14. Definíció) egy olyan komplexussal, amelynek nulla a differenciálja.*

9.2. Feladat. *Adott egy $\mathbb{F}$ test, legyenek $\mathcal{K}^\cdot$ és $\mathcal{L}^\cdot$ vektortér-komplexusok az $\mathbb{F}$ felett. Lásd be, hogy a külső szorzás (8.1. Tétel) ebben az esetben izomorfizmust indukál:*

$$H^n\left(\overline{\mathcal{K}^\cdot \otimes_{\mathbb{F}} \mathcal{L}^\cdot}^\cdot\right) = \bigoplus_{p+q=n} H^p(\mathcal{K}^\cdot) \otimes_{\mathbb{F}} H^q(\mathcal{L}^\cdot)$$

Az előző két feladatot szeretnénk gyűrűkre általánosítani: a külső szorzás segítségével megpróbáljuk kiszámolni a direkt szorzat komplexus homológiáit. Mi most az egész számok gyűrűjére szorítkozunk, abel csoport együtthatókat használunk. (Az általános esethez nézd meg a Künneth spektrális sorozatot.)

9.3. Lemma. *Adott egy R főideálgyűrű. Legyen $\mathcal{F}^\cdot$ egy szabad R-modulusokból épült komplexus, tegyük fel, hogy $H^n(\mathcal{F}^\cdot)$ is szabad minden n-re. Legyen $\mathcal{H}^\cdot$ az a komplexus, melyben $\mathcal{H}^n = H^n(\mathcal{F}^\cdot)$, és a differenciálja nulla. Ekkor létezik egy $\mathcal{F}^\cdot = \mathcal{H}^\cdot \oplus \mathcal{L}^\cdot$ felbontás, amelyben a $\mathcal{L}^\cdot$ részkomplexus pontrahúzható (2.17. Következmény). Megjegyezzük, hogy ez a felbontás egyáltalán nem kanonikus!*

Bizonyítás. Jelölje d a $\mathcal{F}^\cdot$ komplexus differenciálját. A 2.1. Definíció miatt $\mathrm{Im}(d)^\cdot \leq \mathrm{Ker}(d)^\cdot \leq \mathcal{F}^\cdot$ rész-komplexusok. Tekintsük a következő rövid egzakt sorozatokat:

$$0 \to \mathrm{Ker}(d)^\cdot \hookrightarrow \mathcal{F}^\cdot \twoheadrightarrow \mathrm{Im}(d)^{\cdot+1} \to 0$$

$$0 \to \mathrm{Im}(d)^\cdot \hookrightarrow \mathrm{Ker}(d)^\cdot \twoheadrightarrow \mathcal{H}^\cdot \to 0$$

Világos, hogy a $\mathcal{H}^\cdot$ hányados komplexus differenciálja nulla, és a 2.3. Definíció miatt $\mathcal{H}^n = H^n(\mathcal{F})$, ami egy szabad R-modulud. A 4.4. Tények (h) pontja miatt $\mathrm{Ker}(d)^\cdot$ és $\mathrm{Im}(d)^\cdot$ is szabad R-modulusokból állnak. Egyszerű diagram vadászat mutatja, hogy mindkét egzakt sorozat felhasad (nem kanonikusan). Ezért

$$\mathcal{F}^n = \mathcal{H}^n \oplus \mathrm{Im}(d)^n \oplus \mathrm{Im}(d)^{n+1} .$$

Könnyen látható, hogy az $\mathrm{Im}(d)^n \oplus \mathrm{Im}(d)^{n+1}$ összeadandók egy részkomplexust alkotnak, ami izomorf az $\mathrm{Im}(d)^\cdot \xrightarrow{\mathrm{id}} \mathrm{Im}(d)^\cdot$ izomorfizmus leképezés-kúpjával. A 3.15. Lemma bizonyításában láttuk, hogy egy ilyen leképezés-kúp pontrahúzható. $\square$

9.4. Feladat. *Dolgozd ki részletesen a 9.3. Lemma bizonyítását.*

9.5. Tétel. *Legyenek R egy főideálgyűrű, $\mathcal{E}.$ és $\mathcal{F}.$ R-modulus komplexusok. (Alsó indexeket használunk, lásd az 1.2. Konvenciót.) Tegyük fel, hogy $\mathcal{F}_n$ és $H_n(\mathcal{F}.)$ szabad R-modulusok minden n-re. Ekkor a külső szorzás (8.1. Tétel) egy izomorfizmust ad:*

$$H_n\Big(\overline{\mathcal{E}. \otimes_R \mathcal{F}.}^{\cdot}\Big) = \bigoplus_{p+q=n} H_p(\mathcal{E}.) \otimes_R H_q(\mathcal{F}.)$$

Bizonyítás. A 9.3. Lemma ad egy $\mathcal{F}. = \mathcal{H}. \oplus \mathcal{L}.$ felbontást, ahol a $\mathcal{H}.$ részkomplexus differenciálja nulla, $\mathcal{L}^{\cdot}$ pedig pontrahúzható (lásd a 2.17. Következményt). Látható, hogy $H_n(\mathcal{F}.) \cong H_n(\mathcal{H}.) \cong \mathcal{H}_n$. Másrészt pedig

$$\overline{\mathcal{E}. \otimes_R \mathcal{F}.}^{\cdot} \cong \overline{\mathcal{E}. \otimes_R \mathcal{H}.}^{\cdot} \oplus \overline{\mathcal{E}. \otimes_R \mathcal{L}.}^{\cdot} ,$$

és az $\overline{\mathcal{E}. \otimes_R \mathcal{L}.}^{\cdot}$ tag pontrahúzható (lásd alább a 9.6. Feladatot). A $\mathcal{E}. \otimes_R \mathcal{H}.$ kettős komplexusban a vízszintes differenciál (a $\mathcal{H}.$-ből származó, lásd a 3. ábrán) nulla, ebből következik az alábbi direkt összeg felbontás:

$$\overline{\mathcal{E}. \otimes_R \mathcal{H}.}^{\cdot} \cong \bigoplus_q \big(\mathcal{E}._{-q} \otimes_R \mathcal{H}_q\big) \cong \bigoplus_q \big(\mathcal{E}._{-q} \otimes_R H_q(\mathcal{F}.)\big)$$

ahol a $\cdot - q$ index azt jelenti, hogy az eredeti komplexusban minden komponens fokszámát q-val csökkentjük. Használva, hogy $H_q(\mathcal{F}.)$ szabad R-modulus, az alábbi könnyű számolás mutatja a tétel igaz voltát:

$$H_n\big(\overline{\mathcal{E}. \otimes_R \mathcal{F}.}^{\cdot}\big) \cong H_n\big(\overline{\mathcal{E}. \otimes_R \mathcal{H}.}^{\cdot}\big) \cong$$
$$\cong \bigoplus_q H_{n-q}\big(\overline{\mathcal{E}. \otimes_R H_q(\mathcal{F}.)}^{\cdot}\big) \cong \bigoplus_q H_{n-q}(\mathcal{E}.) \otimes_R H_q(\mathcal{F}.)$$

$\square$

9.6. Feladat. *Lásd be, hogy ha $\mathcal{E}.$, $\mathcal{L}.$ R-modulus komplexusok, és $\mathcal{L}.$ pontrahúzható, akkor $\overline{\mathcal{E}. \otimes \mathcal{L}.}^{\cdot}$ is pontrahúzható! (Ezt használtuk a 9.5. Tétel bizonyításában.)*

9.7. Tétel. *Legyenek R egy főideálgyűrű, $\mathcal{E}.$ és $\mathcal{F}^{\cdot}$ R-modulus komplexusok. (Alsó és felső indexeket is használunk, lásd az 1.2. Konvenciót.) Legyen továbbá M egy R-modulus. Tegyük fel, hogy $\mathcal{F}^n$ és $H^n(\mathcal{F}^{\cdot})$ szabad R-modulusok minden n-re. Ekkor a külső szorzás (8.5. Feladat) egy izomorfizmust ad:*

$$H^n\Big(\overline{\mathrm{Hom}_R(\mathcal{E}., \mathcal{F}^{\cdot} \otimes_R M}^{\cdot}\Big) \cong \bigoplus_{p+q=n} \mathrm{Hom}_R\Big(H^p\big(\mathrm{Hom}_R(\mathcal{E}., M)\big), H^q(\mathcal{F}^{\cdot})\Big)$$

Ötlet. A 9.5. Tétel bizonyítása majdnem szó szerint alkalmazható itt is. $\square$

9.8. Feladat. *A 9.5. Tétel bizonyítását imitálva lásd be a 9.7. Tételt.*

10. Általános Künneth tételek — algebra

Az előző fejezetben olyan szituációkat kerestünk, amikor pontosan ki tudjuk számolni bizonyos komplexusok tenzor szorzatának a homológiáit. Most ennél sokkal általánosabb tenzor szorzatok homológiáit vizsgáljuk. Az általánosságnak ára van: pontos formulák helyett csak egzakt sorozatokat kapunk.

10.1. Lemma. *Legyen $\mathcal{F}^{\cdot}$ egy szabad Abel csoportokból épült komplexus, d jelölia differenciálját. Tekintsük az $\mathrm{Im}(d)^{\cdot} \leq \mathrm{Ker}(d)^{\cdot} \leq \mathcal{F}^{\cdot}$ rész-komplexusokat: ezek szabad Abelcsoportokból állnak, és a differenciáljuk nulla. Konstruálható egy*

$$0 \longrightarrow \mathrm{Im}(d)^{\cdot} \longrightarrow \mathrm{Ker}(d)^{\cdot} \oplus \mathcal{L}^{\cdot} \longrightarrow \mathcal{F}^{\cdot} \longrightarrow 0$$

rövid egzakt sorozat, ahol $\mathcal{L}^{\cdot}$ egy (szabad Abel csoportokból álló) pontrahúzható komplexus.

Bizonyítás. Mivel $d^2 = 0$, azért $\mathrm{Im}(d)^{\cdot} \leq \mathrm{Ker}(d)^{\cdot}$. A 4.4. Tények (h) pontja miatt $\mathrm{Im}(d)^{\cdot}$ és $\mathrm{Ker}(d)^{\cdot}$ szabad modulusokból áll, és a definícióból azonnal következik, hogy a differenciáljuk (tehát d megszorítása) nulla. Tekintsük a $d : \mathcal{F}^{\cdot} \to \mathrm{Im}(d)^{\cdot+1}$ lánc-homomorfizmust. Elkészítjük hozzá a 3.10. Definícióbeli egzakt sorozatot. Állítjuk, hogy ez kielégíti a lemma követelményeit.

Valóban, a sorozatban szereplő leképezés-kúp szemmel látjatóan szabad Abel csoportokból épült, és a 3.18. Feladat miatt homotóp ekvivalens $\mathrm{Ker}(d)^{\cdot}$-vel. Ezért a homológiái is szabad modulusok, a 9.3. Lemma megadja a keresett direkt összeg felbontást. $\square$

10.2. Tétel. *Legyenek $\mathcal{E}.$ és $\mathcal{F}.$ Abel csoport komplexusok. (Alsó indexeket használunk, lásd az 1.2. Konvenciót.) Tegyük fel, hogy $\mathcal{E}_n$ szabad minden n-re. Ekkor létezik egy funktoriális egzakt sorozat:*

$$0 \to \bigoplus_{p+q=n} H_p(\mathcal{E}.) \otimes H_q(\mathcal{F}.) \to H_n\Big(\overline{\mathcal{E}. \otimes \mathcal{F}.}^{\cdot}\Big) \to \bigoplus_{p+q=n-1} \mathrm{Tor}_1\Big(H_p(\mathcal{E}.), H_q(\mathcal{F}.)\Big) \to 0$$

Ez a sorozat felhasad (nem kanonikusan), és ad egy (szintén nem kanonikus) izomorfizmust:

$$H_n\Big(\overline{\mathcal{E}. \otimes \mathcal{F}.}^{\cdot}\Big) = \bigoplus_{p+q=n} H_p\Big(\mathcal{E}. \otimes H_q(\mathcal{F}.)\Big)$$

Bizonyítás. Jelölje d az $\mathcal{E}.$ komplexus differenciálját. A 10.1. Lemma ad egy

$$0 \longrightarrow \operatorname{Im}(d). \longrightarrow \operatorname{Ker}(d). \oplus \mathcal{L}. \longrightarrow \mathcal{E}. \longrightarrow 0$$

egzakt sorozatot. Alkalmazzuk rá a $\_ \otimes \mathcal{F}.$ funktort, így kajuk az alábbi háromsoros diagramot:

$$\begin{array}{|c|}\hline \mathcal{E}. \otimes \mathcal{F}. \\ \hline \big(\operatorname{Ker}(d). \oplus \mathcal{L}.\big) \otimes \mathcal{F}. \\ \operatorname{Im}(d). \otimes \mathcal{F}. \\ \hline \end{array}$$

Úgy indexelünk, hogy az elválasztó vonal alatt van a nulladik sor, fölötte pedig az első. Ez valójában egy „hármas komplexus”, de most kettős komplexusként kezeljük: a sorokba a megfelelő totális komplexust írjuk. A 3.22. Következmény szerint a felső sor lánc-ekvivalens az alsó két sor totális komplexusával. Erre a kétsoros kettős komplexusra alkalmazzuk a 3.26. Tételt. Be fogjuk látni, hogy a kapott egzakt sorozat megegyezik az általunk keresett sorozattal. A felhasadás tehát a 3.28. Tételből következik.

Mivel $\mathcal{L}.$ pontrahúzható, azért az $\mathcal{L}. \otimes \mathcal{F}.$ szorzat is az (5.3. Feladat). Az $E_1^{\cdot\cdot}$ táblázatban a sorok homológiáját kell írni, tehát a $\mathcal{L}. \otimes \mathcal{F}.$ tagot bátran elhagyhatjuk az első sorból. A megmaradó kettős komplexusban a vízszintes irányú differenciálok nullák (10.1. Lemma: $\operatorname{Im}(d).$ és $\operatorname{Ker}(d).$ differenciálja nulla), tehát az alábbi direkt összegre bomlik:

$$\begin{array}{|c|}\hline \operatorname{Ker}(d). \otimes \mathcal{F}. \\ \operatorname{Im}(d). \otimes \mathcal{F}. \\ \hline \end{array} = \bigoplus_p \begin{array}{|c|}\hline \operatorname{Ker}(d)_p \otimes \mathcal{F}._{-p} \\ \operatorname{Im}(d)_p \otimes \mathcal{F}._{-p} \\ \hline \end{array}$$

A $\operatorname{Ker}(d)_p$ és az $\operatorname{Im}(d)_p$ szorzók szabad modulusok, a velük való szorzás egzakt funktor, tehát az $E_1^{\cdot\cdot}$ táblázat így alakul:

$$E_1^{\cdot\cdot} = \bigoplus_p \begin{array}{|c|}\hline H.\big(\operatorname{Ker}(d)_p \otimes \mathcal{F}._{-p}\big) \\ H.\big(\operatorname{Im}(d)_p \otimes \mathcal{F}._{-p}\big) \\ \hline \end{array} = \bigoplus_p \begin{array}{|c|}\hline \operatorname{Ker}(d)_p \otimes H._{-p}\big(\mathcal{F}.\big) \\ \operatorname{Im}(d)_p \otimes H._{-p}\big(\mathcal{F}.\big) \\ \hline \end{array}$$

Másrészt a $0 \to \operatorname{Im}(d)_p \to \operatorname{Ker}(d)_p \to H_p(\mathcal{E}.) \to 0$ egzakt sorozat éppen a $H_p(\mathcal{E}.)$ szabad feloldása. Az ebben szereplő $\operatorname{Im}(d)_p \to \operatorname{Ker}(d)_p$ homomorfizmust $H_q(\mathcal{F}_p)$-vel szorozva éppen az $E_1^{\cdot\cdot}$ táblázat p-edik összeadandójának egy oszlopát kapjuk. Éppen ez a komplexus szerepel a Tor funktor definíciójában (5.4. Definíció), tehát az $E_2^{\cdot\cdot}$ táblázat így alakul:

$$E_2^{\cdot\cdot} = \bigoplus_p \begin{array}{|c|}\hline H_p(\mathcal{E}.) \otimes H._{-p}(\mathcal{F}.) \\ \operatorname{Tor}_1\big(H_p(\mathcal{E}.), H._{-p}(\mathcal{F}.)\big) \\ \hline \end{array}$$

A 3.26. Tételből tehát valóban a keresett egzakt sorozatot kapjuk, és az valóban felhasad. Ebből következik az alábbi (nem kanonikus) izomorfizmus:

$$H_n\Big(\overline{\mathcal{E}.\otimes\mathcal{F}.}^{\cdot}\Big) \cong \left(\bigoplus_{p+q=n} H_p(\mathcal{E}.)\otimes H_q(\mathcal{F}.)\right)\oplus\left(\bigoplus_{p+q=n-1}\mathrm{Tor}_1\Big(H_p(\mathcal{E}.),H_q(\mathcal{F}.)\Big)\right)$$

Számítsuk ki a $H_p\Big(\mathcal{E}.\otimes H_q(\mathcal{F}.)\Big)$ csoportot az Univerzális Együttható tétel (7.1. Tétel) segítségével:

$$H_p\Big(\mathcal{E}.\otimes H_q(\mathcal{F}.)\Big) \cong \Big(H_p(\mathcal{E}.)\otimes H_q(\mathcal{F}.)\Big)\oplus \mathrm{Tor}_1\Big(H_{p-1}(\mathcal{E}.),H_q(\mathcal{F}.)\Big)$$

Ezt összegezve az olyan p,q párokra, amelyek összege n, éppen a fenti izomorfizmus jobb oldalát kapjuk. Ez bizonyítja a 10.2. Tétel utolsó egyenletét. □

10.3. Feladat. *A 10.2. Tétel bizonyításában alsó indexekkel dolgoztunk, míg a felhasznált korábbi lemmákban, tételekben felső indexek szerepelnek. Ellenőrizd, hogy helyesen alkalmaztuk-e őket (azaz jól hoztuk-e alulra az indexeket)!*

10.4. Tétel. *Legyenek $\mathcal{E}.$ és $\mathcal{F}^{\cdot}$ Abel csoport komplexusok. (Alsó és felső indexeket is használunk, lásd az 1.2. Konvenciót.) Tegyük fel, hogy $\mathcal{E}_n$ szabad minden n-re. Ekkor létezik egy funktoriális egzakt sorozat:*

$$0\to\bigoplus_{p+q=n-1}\mathrm{Ext}^1\Big(H_p(\mathcal{E}.),H^q(\mathcal{F}^{\cdot})\Big)\to$$

$$\to H^n\Big(\overline{\mathrm{Hom}(\mathcal{E}.,\mathcal{F}^{\cdot})}^{\cdot}\Big)\to\bigoplus_{p+q=n}\mathrm{Hom}\Big(H_p(\mathcal{E}.),H^q(\mathcal{F}^{\cdot})\Big)\to 0$$

Ez a sorozat felhasad (nem kanonikusan), és ad egy (szintén nem kanonikus) izomorfizmust:

$$H^n\Big(\overline{\mathrm{Hom}(\mathcal{E}.,\mathcal{F}^{\cdot})}^{\cdot}\Big)=\bigoplus_{p+q=n}H^p\Big(\mathrm{Hom}\big(\mathcal{E}.,H^q(\mathcal{F}^{\cdot})\big)\Big)$$

Bizonyítás. Jelölje d az $\mathcal{E}.$ komplexus differenciálját. A 10.1. Lemma ad egy

$$0\longrightarrow\mathrm{Im}(d).\longrightarrow\mathrm{Ker}(d).\oplus\mathcal{L}.\longrightarrow\mathcal{E}.\longrightarrow 0$$

egzakt sorozatot. Alkalmazzuk rá a $\mathrm{Hom}(\_,\mathcal{F}^{\cdot})$ funktort (ez megfordítja a sorrendet, és fölül-indexelt komplexust ad, lásd a 6.3. Definíció), így kapjuk az alábbi háromsoros diagramot:

$\operatorname{Hom}\big(\operatorname{Im}(d).\,,\mathcal{F}^{\cdot}\big)$
$\operatorname{Hom}\big(\operatorname{Ker}(d).\oplus\mathcal{L}.\,,\,\mathcal{F}^{\cdot}\big)$
$\operatorname{Hom}\big(\mathcal{E}.\,,\mathcal{F}^{\cdot}\big)$

Most úgy indexelünk, hogy az elválasztó vonal fölött van a nulladik sor, alatta pedig a (-1)-edik! Ez valójában egy „hármas komplexus", de most kettős komplexusként kezeljük: a sorokba a megfelelő totális komplexust írjuk. A 3.22. Következmény szerint az alsó sor lánc-ekvivalens az fölső két sor totális komplexusával. Erre a kétsoros kettős komplexusra alkalmazzuk a 3.26. Tételt. Be fogjuk látni, hogy a kapott egzakt sorozat megegyezik az általunk keresett sorozattal. A felhasadás tehát a 3.28. Tételből következik.

Mivel $\mathcal{L}.$ pontrahúzható, azért a $\operatorname{Hom}\big(\mathcal{L}.\,,\mathcal{F}^{\cdot}\big)$ komplexus is az (6.4. Feladat). Az $E_1^{\cdot\cdot}$ táblázatban a sorok homológiáját kell írni, tehát a $\operatorname{Hom}\big(\mathcal{L}.\,,\mathcal{F}^{\cdot}\big)$ tagot bátran elhagyhatjuk az első sorból. A megmaradó kettős komplexusban a vízszintes irányú differenciálok nullák (10.1. Lemma: $\operatorname{Im}(d).$ és $\operatorname{Ker}(d).$ differenciálja nulla), tehát az alábbi direkt összegre bomlik:

$$\boxed{\begin{matrix}\operatorname{Hom}\big(\operatorname{Im}(d).\,,\mathcal{F}^{\cdot}\big)\\ \operatorname{Hom}\big(\operatorname{Ker}(d).\,,\mathcal{F}^{\cdot}\big)\end{matrix}} = \bigoplus_p \boxed{\begin{matrix}\operatorname{Hom}\big(\operatorname{Im}(d)_p\,,\mathcal{F}^{\cdot-p}\big)\\ \operatorname{Hom}\big(\operatorname{Ker}(d)_p\,,\mathcal{F}^{\cdot-p}\big)\end{matrix}}$$

Most $\operatorname{Ker}(d)_p$ és $\operatorname{Im}(d)_p$ szabad modulusok, a velük való Hom-ozás egzakt funktor, tehát az $E_1^{\cdot\cdot}$ táblázat így alakul:

$$E_1^{\cdot\cdot} = \bigoplus_p \boxed{\begin{matrix}H^{\cdot}\big(\operatorname{Hom}\big(\operatorname{Im}(d)_p\,,\mathcal{F}^{\cdot-p}\big)\big)\\ H^{\cdot}\big(\operatorname{Hom}\big(\operatorname{Ker}(d)_p\,,\mathcal{F}^{\cdot-p}\big)\big)\end{matrix}} = \bigoplus_p \boxed{\begin{matrix}\operatorname{Hom}\big(\operatorname{Im}(d)_p\,,H^{\cdot-p}(\mathcal{F}^{\cdot})\big)\\ \operatorname{Hom}\big(\operatorname{Ker}(d)_p\,,H^{\cdot-p}(\mathcal{F}^{\cdot})\big)\end{matrix}}$$

Másrészt a $0\to\operatorname{Im}(d)_p\to\operatorname{Ker}(d)_p\to H_p(\mathcal{E}.)\to 0$ egzakt sorozat éppen a $H_p(\mathcal{E}.)$ szabad feloldása. Az ebben szereplő $\operatorname{Im}(d)_p\to\operatorname{Ker}(d)_p$ homomorfizmusra alkalmazzuk a $\operatorname{Hom}\big(\_\,,H^q(\mathcal{F}^p)\big)$ funktort — így éppen az $E_1^{\cdot\cdot}$ táblázat p-edik összeadandójának egy oszlopát kapjuk. Éppen ez a komplexus szerepel az Ext funktor definíciójában (6.5. Definíció), tehát az $E_2^{\cdot\cdot}$ táblázat így alakul:

$$E_2^{\cdot\cdot} = \bigoplus_p \boxed{\begin{matrix}\operatorname{Ext}^1\big(H_p(\mathcal{E}.),H^{\cdot-p}(\mathcal{F}^{\cdot})\big)\\ \operatorname{Hom}\big(H_p(\mathcal{E}.),H^{\cdot-p}(\mathcal{F}^{\cdot})\big)\end{matrix}}$$

A 3.26. Tételből tehát valóban a keresett egzakt sorozatot kapjuk, és az valóban felhasad. Ebből következik az alábbi (nem funktoriális) izomorfizmus:

$$H^n\Big(\overline{\mathrm{Hom}\left(\mathcal{E}_\cdot\,,\mathcal{F}^\cdot\right)}\Big)\cong\Bigg(\bigoplus_{p+q=n}\mathrm{Hom}\Big(H_p(\mathcal{E}_\cdot),H^q(\mathcal{F}^\cdot)\Big)\Bigg)\oplus\Bigg(\bigoplus_{p+q=n-1}\mathrm{Ext}^1\Big(H_p(\mathcal{E}_\cdot),H^q(\mathcal{F}^\cdot)\Big)\Bigg)$$

Számítsuk ki a $H^p\Big(\mathrm{Hom}\left(\mathcal{E}_\cdot\,,H^q(\mathcal{F}^\cdot)\right)\Big)$ csoportot az Univerzális Együttható tétel (7.1. Tétel) segítségével:

$$H^p\Big(\mathrm{Hom}\left(\mathcal{E}_\cdot\,,H^q(\mathcal{F}^\cdot)\right)\Big)\cong\mathrm{Hom}\Big(H_p(\mathcal{E}_\cdot)\,,H^q(\mathcal{F}^\cdot)\Big)\oplus\mathrm{Ext}^1\Big(H_{p-1}(\mathcal{E}_\cdot)\,,H^q(\mathcal{F}^\cdot)\Big)$$

Ezt összegezve az olyan p,q párokra, amelyek összege n, éppen a fenti izomorfizmus jobb oldalát kapjuk. Ez bizonyítja a 10.4. Tétel utolsó egyenletét. $\square$

10.5. Feladat. *A 10.4. Tétel bizonyításában részben alsó indexekkel is dolgoztunk, míg a felhasznált korábbi lemmákban, tételekben felső indexek szerepelnek. Ellenőrizd, hogy helyesen alkalmaztuk-e őket (azaz jól hoztuk-e alulra az indexeket)!*

11. Terek, tér-párok

11.1. Definíció.

(a) *Egy* (X,A) tér-pár *egy* X *topológikus térből és egy* $A\subseteq X$ *altérből áll.*

(b) *Egy* $f:(X,A)\to(Y,B)$ pár-leképezés *egy olyan* $f:X\to Y$ *folytonos függvény, amelyre* $f(A)\subseteq B$.

(c) *Egy tér-pár és egy topológikus tér szorzata az alábbi tér-pár:*

$$(X,A)\times Z=\big(X\times Z,\ A\times Z\big)$$

(d) *Legyenek most* $f,g:(X,A)\to(Y,B)$ *pár-leképezések,* $[0,1]$ *jelöli az egység-intervallumot. Egy* $f\sim g$ pár-homotópia *egy olyan* $(X,A)\times[0,1]\to(Y,B)$ *pár-leképezés, amelyet* $X\times\{0\}$*-ra megszorítva* f*-et,* $X\times\{1\}$*-re megszorítva pedig* g*-t kapunk.*

(e) *Két térpár szorzata a következő tér-pár:*

$$(X,A)\times(Y,B)=\Big(X\times Y,\ \big(X\times B\cup A\times Z\big)\Big)$$

11.2. Definíció. *Ebben a jegyzetben* $\mathbb{T}\mathrm{op}$ *jelöli a* topológikus terek kategóriáját*, a morfizmusok a folytonos függvények.* $\mathbb{T}\mathrm{op}_2$ *pedid a* tér-párok kategóriáját *jelöli, morfizmusok a pár-leképezések.*

11.3. Definíció. *Egy* (K,B) *párt* kompakt párnak *mondunk, ha* K *kompakt és* B *zárt* K*-ban.*

12. Lokális rendszerek, lapos nyalábok

12.1. Definíció. *Legyenek X, Y, Z topológikus terek, $f : Y \to X$ és $g : Z \to X$ folytonos függvények. Azt mondjuk, hogy f és g* izomorf X felett*, ha van olyan $h : Y \to Z$ homeomorfizmus, amelyet g-vel komponálva éppen f-hez jutunk. Ilyenkor használjuk még a következő kifejezéseket is: h egy* relatív homeomorfizmus *(X felett), Y és Y relatívan, vagy rostonként homeomorfak (X felett).*

12.2. Definíció (nyaláb)**.** *Legyenek X, Y és F topológikus terek, $f : Y \to X$ egy folytonos függvény. Azt mondjuk, hogy f* lokálisan triviális, *és F a* rostja*, ha X minden pontjának van olyan U környezete, amelyben az $F\big|_U : f^{-1}(U) \to U$ megszorítás U felett izomorf az $F \times U \to U$ projekcióval. Ezeket az U feletti izomorfizmusokat* lokális trivializációknak *hívjuk. Ilyen esetben azt mondjuk, hogy $f : Y \to X$ egy F-*nyaláb *(angolul: F-*bundle*), vagy másképpen, $F \to Y \xrightarrow{f} X$ egy* nyaláb *, vagy* fibrált nyaláb *(angolul:* fibre boundle*).*

Ezt a fogalmat általánosíthatjuk tér-párokra is:

12.3. Definíció (tér-pár nyaláb)**.** *Legyenek (X, A) és (F, B) tér-párok, Y egy topológikus tér, $f : X \to Y$ egy folytonos függvény. Azt mondjuk, hogy*

$$f : (X, A) \to Y$$

*egy (F, B)-*nyaláb*, ha minden $y \in Y$ pontnak van egy $y \in U_y \subseteq Y$ környezete, amelyre $f^{-1}(U_y)$ homeomorf $(F, B) \times U_y$-nal. Ha nem akarjuk hangsúlyozni, hogy mi a rost, akkor egyszerűen egyszerűen* tér-pár nyalábról.

12.4. Definíció (Rost szorzat)**.** *Legyenek X, Y, Z topológikus terek, $f : Y \to X$ és $g : Z \to X$ folytonos függvények. Az Y éa Z X* feletti rost-szorzatát *így definiáljuk:*

$$Y \times_X Z = \Big\{ (y, z) \in Y \times Z \,\Big|\, f(y) = g(z) \Big\}$$

Amennyiben f és g lokálisan triviálisak F és G rosttal (12.2. Definíció), akkor $Y \times_X Z$ is lokálisan triviális $F \times G$ rosttal.

Nem csak topológikus terekből készíthetünk nyalábokat, hanem szinte minden geometriai vagy algebrai objektumból is. Erre jó példa a vektornyaláb fogalma, ahol a rostok vektorterek. Íme, egy másik variáció, ahol a rostok Abel csoportok, diszkrét topológiával:

12.5. Definíció (Lokális rendszerek)**.** *Legyen G egy Abel csoport, X egy topológikus tér. Lássuk el a G-t a diszkrét topológiával. Egy G* rostú lokális renszer *egy $\gamma : Y \to X$ nyaláb G rosttal, amin értelmezve van* *egy folytonos $Y \times_X Y \to Y$ szorzás (rostonkénti, 12.4. Definíció), és amelyben a $\gamma^{-1}(U) \cong G \times U$ lokális trivializációk választhatók szorzástartó módon. (Ez értelmes, hiszen a G-beli szorzás ad egy természetes rostonkénti szorzást az $G \times U \to U$ nyalábon.)*

12.6. Megjegyzés. *A vektor-nyalábokhoz hasonlóan a lokális rendszerek is megadhatók áttérési függvényekkel. Itt most lineáris transzformációk helyett G automorfizmusait kell használni, és mivel most G topológiája diszkrét, azért az áttérési függvények lokálisan konstans* $\mathrm{Aut}(G)$*-értékű függvények.*

12.7. Konstrukció. *Legye X egy ívszerűen összefüggő, lokálisan pontrahúzható tér, $\tilde{X}$ jelöli az univerzális fedőterét. Legyen G egy Abel csoport, és $\phi : \pi_1(X) \to \mathrm{Aut}(G)$ egy csoport homomorfizmus (az ilyen homomorfizmusokat hívják* reprezentációnak*). Lássuk el G-t a diszkrét topológiával! A $\pi_1(X)$ csoport hat az $\tilde{X}$ téren és a G csoporton is, tekintsük a szorzat-hatást az $\tilde{X} \times G$ téren. A hatás szerinti faktor egy G rostú nyaláb:*

$$(\tilde{X} \times G)/\pi_1(X) \longrightarrow \tilde{X}/\pi_1(X) \cong X \tag{2}$$

Ráadásul az $X \times G \to X$ nyaláb a G-koordinátán ható (relatív) szorzással egy lokális rendszert alkot, és a $\pi_1(X)$-hatás felcserélhető ezzel a szorzással. Ezért a szorzás öröklődik a faktor térre is, (2) is egy G rostú lokális rendszer.

Könnyen látható, hogy pontrahúzható téren minden lokális rendszer triviális. Ebből következik, hogy minden X fölötti lokális rendszer megkapható ezzel a konstrukcióval.

12.8. Definíció. *Az $\mathbb{R}$ rostú lokális rendszereket* lapos vektornyalá-boknak *hívjuk. Ezek tehát olyan vektor-nyalábok, amelyek megadhatók konstans áttérési függvényekkel — de most a rostok (vektorterek) topológiája diszkrét. Egy lapos nyalábok közti homomorfizmust* lapos homomorfizmusnak *mondunk, ha ebben a finomabb topológiában is folytonos — tehát lokálisan konstans mátrixokkal adható meg.*

12.9. Megjegyzés. *A 12.7. Konstrukcióban láttuk, hogy az X tér fölötti r rangú vektornyalábok bijekcióban vannak a $\pi_1(X)$ fundamentális csoport r-dimenziós (lineáris) reprezentációival.*

12.10. Konstrukció (rostonkénti homológia)**.** *Legyen (F, B) egy térpár, $f : (X, A) \to Y$ egy (F, B)-nyaláb, $n \geq 0$ egész szám. Tegyük fel, hogy Y lokálisan pontrahúzható, megmutatjuk, hogy az egyes $H_n\big(f^{-1}(y); \mathbb{Z}\big)$ homológia-csoportok (ahol y végigfut Y pontjain) összeállnak egy lokális rendszerré (12.5. Definíció). Ez az f nyaláb* rostonkénti homológiája*, $\mathcal{H}_n(f; \mathbb{Z})$.*

A lokális rendszer alaphalmaza, és az Y-ra való vetítése:

$$Z = \bigcup_{y \in Y} H_n\big(f^{-1}(y); \mathbb{Z}\big) \ , \quad \pi : Z \longrightarrow Y$$

$$H_n\big(f^{-1}(y); \mathbb{Z}\big) \in h \xrightarrow{\pi} y \qquad \text{minden } y \in Y\text{-ra.}$$

A vetítés rostjai Abel csoportok, izomorfak $H_n(F, B; \mathbb{Z})$-vel. Hátra van még, hogy topológiát adjunk a Z alaphalmaznak. Legyen $U \subseteq Y$ egy pontrahúzható nyílt halmaz. Minden $y \in U$ pontra az $f^{-1}(y) \to f^{-1}(U)$ beágyazás homotóp ekvivalencia, ez együttvéve kiadnak egy kanonikus bijekciót:

$$\pi^{-1}(U) = \bigcup_{y \in U} H_n\big(f^{-1}(U); \mathbb{Z}\big) \to H_n\big(f^{-1}(U); \mathbb{Z}\big) \times U$$

Lássuk el a $H_n\big(f^{-1}(U); \mathbb{Z}\big)$ homológia-csoportot a diszkrét topológiával, $\pi^{-1}(U)$-nek pedig adjuk a vele bijekcióban álló $H_n\big(f^{-1}(U); \mathbb{Z}\big) \times U$ szorzat-topológiáját. Ezt minden $U \subseteq Y$ pontrahúzható nyílt halmazzal elvégezzük. Ez indukál egy topológiát az egész Z halmazon: egy részhalmaz pontosan akkor zárt, ha $\pi^{-1}(U)$-ba eső része zárt minden $U \subseteq Y$ pontrahúzható nyílt részhalmazra.

12.11. Definíció. *Legyen M egy differenciálható sokaság, $f : E \to M$ egy vektornyaláb. Tekintsük a TE, TM érintő-nyalábokat! Az f differenciálja egy $df : TE \to f^*TM$ nyaláb homomorfizmus, a magja $T_vE \leq TE$, a* vertikális nyaláb. *Ehhez választhatunk egy direkt komplementumot:*

$$TE = T_vE \oplus T_hE \quad , \qquad T_hE \cong f^*TM$$

Egy ilyen direkt felbontást konnexiónak *mondunk, T_hE a* horizontális nyaláb *(ami persze függ a választásunktól). Több ekvivalens definíciót találsz még itt.*

Egy $N \subset E$ részsokaság *vízszintes*, vagy *horizontális*, ha $TN \leq T_hE$, azaz N minden érintő-vektora vízszintes. Legyen $G \subseteq M$ egy sima görbe és $e \in E$ egy pont amelyre $f(e) \in G$. Picard tétele (differenciálegyenletek megoldása) miatt létezik (egyetlen) olyan $\tilde{G} \subset E$ sima görbe, amely átmegy az e ponton, és amelyre $f(\tilde{G}) = G$. Ezt a G *felemelésének* mondjuk. Ugyanezt a konstrukciót hívják még párhuzamos eltolásnak is (azaz $\tilde{G}$ „párhuzamos” G-vel).

Legyen most G egy hurok. Az e-ből induló $\tilde{G}$ görbe másik végpontja nem feltétlenül hurok. Most e végigfut a nyaláb megfelelő rostján (ami egy V vektortér), így sok-sok vízszintes görbét kapunk. Ha a kezdőpontokhoz hozzárendeljük a végpontokat, akkor egy $V \to V$ monodrómia transzformációt kapunk. Nem nehéz belátni, hogy ez egy lineáris transzformáció. Ha most G végigfut az összes $f(e)$-ből induló hurkon, akkor az összes így kapott transzformáció egy zárt részcsoportot alkot $GL(V)$-ben, ezt hívjuk a konnexió holonómia csoportjának.

Láttuk, hogy M -beli görbéket mindig fel lehet emelni vízszintesen. Érdemes megvizsgálni, hogy mi a helyzet magasabb dimenziós részsokaságokkal:

12.12. Definíció. *Legyen M egy n-dimenziós differenciálható sokaság, $E \to M$ egy vektornyaláb. Egy konnexió* lapos*, ha E minden pontján keresztül húzható egy n-dimenziós vízszintes részsokaság.*

Picard tételének sok-dimenziós változata, a Frobenius tétel. Ennek segítségével látható, hogy egy konnexió pontosan akkor lapos, ha bármely két vízszintes vektormező Lie zárójele ismét vízszintes. Ez ekvivalens azzal, hogy a konnexió konnexió görbülete nulla.

12.13. Megjegyzés. *Legyen most $E \to M$ egy vektornyaláb egy lapos konnexióval. Világos, hogy egymással homotóp hurkok vízszintes felemeltjei is homotópok, tehát a (fent definiált) monodrómia ad egy $\pi_1(M) \to GL(V)$ reprezentációt, ezt hívjuk* monodrómia reprezentációnak. *Ez a reprezentáció ugyanaz, mint amit a 12.9. Megjegyzésben illetve a 12.7. Konstrukció-ban említünk.*

13. Fokszám

Ha M egy kompakt (peremes) sokaság, akkor az $M/\partial M$ faktortérnek van egy kitüntetett pontja (∂Y képe), melynek komplementuma egy differenciálható sokaság. Ebben a fejezetben fontos, hogy ilyen „sokaság-szerű" objektumokkal dolgozzunk, ezért van szükségünk a következőkre:

13.1. Definíció (Csúcsos sokaság)**.** *Egy* kompakt csúcsos sokaság *egy X kompakt Hausdorff topológikus tér a következő struktúrával ellátva:*

- *Egy $\mathcal{C} \subset X$ véges részhalmaz, ezek a pontok az X* csúcsai *(az üreshalmaz is megengedett),*
- *$X^\circ = X \setminus \mathcal{C}$ egy differenciálható sokaság (lehet pereme is), ezt az X* sima részének *modjuk.*
- *Megköveteljük, hogy X° lezártja az egész X legyen, és*
- *X-nek legyen véges sok szimplexből álló szimplex-felbontása.*

Az X° sima rész peremének lezártját az X peremének *hívjuk, ∂X-szel jelöljük. Ha a perem üres, akkor X egy* zárt csúcsos sokaság*. Világos, hogy minden csúcsos sokaság pereme zárt csúcsos sokaság (esetleg csúcs nélkül). Ha hangsúlyozni akarjuk, hogy X-nek lehet pereme, akkor* peremes csúcsos sokaságnak *mondjuk.*

Az X csúcsos sokaság szimplex felbontása *egy olyan szimplex felbontás, amelyben a $\mathcal{C}$-beli pontok szerepelnek a felbontás csúcsai között, és amelyben ∂X egy rész-komplexus.*

X egy irányítása *nem más, mint az X° sima rész irányítása. Ha rögzítünk egy irányítást X-en, akkor* irányított csúcsos sokasággá *válik.*

13.2. Példa. *Hol találunk csúcsos sokaságokat:*

(a) Minden kompakt differenciálható sokaság egyben csúcsos sokaság is (nulla csúccsal).
(b) Ha M egy kompakt sokaság és $\partial M \neq \emptyset$, akkor az $M/\partial M$ faktor-tér egy csúcsos sokaság. Egy csúcsa van: ∂M képe.
(c) Még általánosabban, ha X egy n-dimenziós csúcsos sokaság, $A \subsetneq X$ egy n-dimenziós kompakt csúcsos részsokaság, akkor az X/A faktortér is egy csúcsos sokaság. X/A-nak kétféle csúcsa van: egyrészt az X/A-ban lévő csúcsok X/A-ban is csúcsok maradnak, másrészt az A képe is csúcs lesz.

13.3. Feladat. *Lásd be, hogy egy kompakt csúcsos sokaság minden csúcsának van olyan környezete, amelyik homeomorf egy peremes sokaságra állított kúppal! Mi történik, hogy ha a definícióban a véges szimplex-felbontás helyett ezt a tulajdonságot követeljük meg?*

13.4. Feladat. *Hogyan definiálnád a (nem feltétlenül kompakt) csúcsos sokaságokat?*

13.5. Definíció (Csúcs-tartó leképezések)**.** *Legyenek X, Y csúcsos sokaságok, $f : X \to Y$ egy folytonos függvény, $h : X \times [0,1] \to Y$ egy folytonos homotópia. Jelölje $\mathcal{C} \subset X$ az X csúcsainak halmazát.*

- f csúcs-tartó*, ha X csúcsait csúcsokba viszi.*
- f folytonosan differenciálható*, ha csúcs-tartó, és folytonosan differenciálható az Y° sima rész teljes ősképén (ami egy nyílt halmaz X-ben).*
- *Jelöljük Z-vel az $X \times [0,1]/\mathcal{C} \times [0,1]$ faktor-teret. Ez is egy csúcsos sokaság.*
- h csúcs-tartó*, ha a $\mathcal{C} \times [0,1]$ halmaz minden pontját csúcsba küldi, azaz indukál egy $\bar{h} : Z \to Y$ csúcs-tartó folytonos függvényt.*
- h folytonosan differenciálható*, ha csúcstartó, és az indukált $\bar{h} : Z \to Y$ leképezés folytonosan differenciálható.*
- *Két $X \to Y$ csúcstartó leképezés* csúcstartóan homotóp*, illetve* folytonosan diferenciálhatóan homotóp*, ha van köztük csúcstartó, illetve folytonosan differenciálható homotópia.*

13.6. Tétel (Differenciálható approximáció)**.** *Legyenek X, Y kompakt csúcsos sokaságok (perem is megengedett). Jelölje $\mathcal{C}^0(X,Y)$ az $X \to Y$ folytonos csúcstartó leképezések terét a kompakt-nyílt topológiában.*

(a) $\mathcal{C}^0(X,Y)$ *lokálisan összefüggő (azaz minden pontjának van összefüggő környezete).*
(b) Minden $f : X \to Y$ *folytonos csúcstartó függvénynek van olyan környezete* $\mathcal{C}^0(X,Y)$*-ban, amelyik csupa* f*-fel csúcstartóan homotóp függvényből áll.*
(c) A folytonosan differenciálható $X \to Y$ *függvények sűrű halmazt alkotnak* $\mathcal{C}^0(X,Y)$*-ban.*
(d) Minden $f : X \to Y$ *folytonos csúcstartó függvény csúcstartóan homotóp egy* $\tilde{f} : X \to Y$ *folytonosan differenciálható függvénnyel.*
(e) Ha az $f, g : X \to Y$ *folytonosan differenciálható függvények csúcstartóan homotópok, akkor van közöttük folytonosan differenciálható homotópia is.*

Bizonyítási ötletek. (a) következik a Lebesgue-lemmából.
(b) az (a) átfogalmazása.
(c): egy $f(x)$ függvényt $\int f(x)K(x,y)\mathrm{d}y$ alakú függvényekkel közelíthetünk, ahol K megfelelően választott folytonosan diferenciálható függvény.
(d) azonnal következik (b)-ből és (c)-ből.
Legyen $Z = X \times [0,1]/\mathcal{C} \times [0,1]$, ahol $\mathcal{C}$ az X csúcsainak halmaza. (e) következik abból, ha a (d)-t alkalmazzuk $\mathcal{C}^0(Z,Y)$-ra. □

13.7. Tétel (Szimplíciális approximáció)**.** *Legyenek* X*,* Y *kompakt csúcsos sokaságok, és* $f : X \to Y$ *egy csúcstartó folytonos leképezés.*
(a) Létezik a két csúcsos sokaságnak olyan szimplex-felbontása (lásd a 13.1. Definíciót), és hozzá olyan $g : X \to Y$ *szimplíciális leképezés, amely csúcstartó, és csúcstartóan homotóp* f*-fel.*
(b) Legyenek továbbá $x_1, \ldots, x_m \in X$ *olyan pontok, melyek környezetében* f *folytonosan differenciálható, és a Jakobi determinánsa nem nulla. Ilyenkor megkövetelhetjük, hogy az* $x_1, \ldots, x_n$ *pontok egy-egy* n*-szimplex belsejében legyenek, ezeken a kitüntetett szimplexeken az* f *és* g *megegyezzen, sőt, ezeken a szimplexeken az egész* $f \sim g$ *homotópia is triviális legyen.*

Emékeztető: egy $h : X \times [0,1] \to Y$ *homotópia egy* $U \subseteq X$ *részhalmazon akkor* triviális, *ha az* $(u,t) \in U \times [0,1]$ *pontokban* $h(u,t)$ *csak* u*-tól függ,* t*-től független.*

13.8. Definíció (Differenciálható leképezés foka)**.** *Legyenek* X*,* Y n*-dimenziós irányított zárt csúcsos sokaságok,* $f : X \to Y$ *egy folytonosan differenciálható leképezés. Válasszunk olyan* $y \in Y^\circ$ *belső pontot, amelyik az* f*-nek reguláris értéke! (Ilyen mindig van a Sard lemma miatt.) Számoljuk össze az* $f^{-1}(y)$ *pontjait* előjelesen*: egy pont* $+1$*-et ér, ha az*

f Jakobi determinánsa pozitív ebben a pontban, ha pedig negatív, akkor -1-nek számoljuk. Az így kapott (előjeles) összeg $\deg(f)$*, az f* foka*. (Hamarosan belátjuk, hogy ez nem függ az y választásától.)*

Mivel y reguláris érték, azért véges sok őspéje van (tehát véges sok ± 1-et kell összeadnunk), és a Jacobi determináns egyikben sem nulla. Ha $x \in f^{-1}(y)$, akkor az f függvény diffeomorfizmus az x pont egy kis környezete és az y pont egy környezete között. Ha ez a diffeomorfizmus irányítás-tartó, akkor a Jakobi determináns előjele pozitív x-ben, ha pedig irányítás-fordító, akkor az előjel negatív.

13.9. Tétel (Differenciálható leképezés foka)**.** *Legyenek X, Y n-dimenziós irányított zárt csúcsos sokaságok, $f : X \to Y$ egy folytonosan differenciálható leképezés.*

(a) Ha Y összefüggő, akkor f foka nem függ a definícióban választott reguláris értéktől.
(b) Tegyük fel, hogy van olyan Z kompakt $(n+1)$*-dimenziós irányított csúcsos sokaság, melynek (irányított) pereme éppen X. Ha f kiterjeszthető egy $Z \to Y$ folytonosan differenciálható függvénnyé, akkor* $\deg(f) = 0$*.*

Bizonyítás. Először az (a) állítással foglalkozunk. Tegyük fel, hogy Y összefüggő! Legyenek $y, z \in Y$ reguláris értékek, jelölje $\deg_y(f)$ és $\deg_z(f)$ a kétféle (y-hoz, illetve z-hez tartozó) fokszámot! Alkalmazzuk a 13.7. Tételt az f függvényre és az $\{x_1, \ldots, x_m\} = f^{-1}(y) \cup f^{-1}(z)$ véges ponthalmazra. Ez ad nekük szimplex-felbontásokat X-en és Y-on, és egy $g : X \to Y$ szimplíciális approximációt.

Tekintsünk egy $\sigma \subseteq Y$ n-szimplexet! A $g^{-1}(\sigma)$ őskép véges sok (X-beli) n-szimplexből áll, és ezen szimplexek belsejét g diffeomorfan képezi le σ belsejére. A 13.8. Definíció analógiájára számoljuk meg előjelesen a $g^{-1}(\sigma)$ őskép n-szimplexeit: azok a szimplexek, melyeken g irányítástartó, $+1$-et érnek, azok pedig, ahol irányítás-fordító, -1-et. Az így kapott előjeles összeget $\deg_\sigma(g)$-vel jelöljük.

Világos, hogy ha σ_y az y-t, tartalmazó n-szimplex, akkor $\deg_{\sigma_y}(g)$-t meghatározó előjeles összeg ugyanaz az összeg, mint amivel $\deg_y(f)$-et számoltuk a 13.8. Definícióban, és ha σ_z a z-t tartalmazó n-szimplex, akkor $\deg_z(f) = \deg_{\sigma_z}(g)$. Tehát elegendő bebizonyítanunk, hogy $\deg_\sigma(g)$ nem függ a σ szimplextől.

Legyen ϕ a σ egy olyan $(n-1)$-dimenziós lapja, amelyik az Y belsejében van. Jelölje $\tau \subseteq Y$ a lap másik oldalán élő n-szimplexet. Világos, hogy $g^{-1}(\phi)$ diszjunkt $(n-1)$-szimplexekből áll, melyek két-két X-beli n-szimplexet határolnak, és ezáltal párokba rendezzük a $g^{-1}(\sigma \cup \tau)$-beli

n-szimplexeket. Legyen $\phi' \subseteq g^{-1}(\phi)$ az egyik ilyen $(n-1)$-szimplex. A két szomszédos n-szimplex négyféleképpen helyezkedhet el:

- g az egyiket σ-ra képezi, a másikat τ-ba, mindkettőn irányítás-tartó.
- g az egyiket σ-ra képezi, a másikat τ-ba, mindkettőn irányítás-fordító.
- g mindkettőt σ-ra képezi, az egyiken irányítás-tartó, a másikon irányítás-fordító (tehát ϕ' mentén van egy hajtásvonal).
- g mindkettőt τ-ra képezi, az egyiken irányítás-tartó, a másikon irányítás-fordító (tehát ϕ' mentén most is van egy hajtásvonal).

Könnyen ellenőrizhetjük, hogy a szimplex-pár mind a négy esetben a ugyanannyival járul hozzá $\deg_\sigma(g)$-hen mint $\deg_\tau(g)$-hez. Ez mindegyik párra érvényes, tehát $\deg_\sigma(g) = \deg_\tau(g)$. Mivel Y összefüggő, azért szomszédos szimplexeken keresztül lépkedve σ-ból bármelyik n-szimplexbe. Így $\deg_\sigma(g)$ nem függ σ-tól sem. Az (a) állítást beláttuk.

A (b) állítás bizonyítása sokkal egyszerűbb. Legyen $F : Z \to Y$ a folytonosan differenciálható kiterjesztés. Válasszunk egy $y \in Y$ pontot, amelyik f-nek és F-nek is reguáris értéke! (Ilyen mindig van a Sard lemma miatt.) Erre az y-ra alkalmazzuk majd a 13.8. Definíciót. Az inverz függvény tételből következik, hogy $F^{-1}(y)$ egy egydimenziós peremes részsokaság X-ben (lásd itt). Mivel X kompakt, azért $F^{-1}(y)$ véges sok szakasz és véges sok körvonal diszjunkt uniója. A szakaszok $\partial Z = X$-ből indulnak és oda térnek vissza, a körvonalak pedig elkerülik X-et. Ezért a szakaszok párokba rendezik $f^{-1}(y) \subseteq X$ pontjait, a pár egyik tagja mindig pozitívan, a másik pedig negatívan járul hozzá a $\deg(f)$-et definiáló összeghez. Tehát $f^{-1}(y)$ pontjai páronként kiejtik egymást, így $\deg(f) = 0$ ebben az esetben. □

13.10. Definíció (Folytonos leképezés foka)**.** *Legyenek X, Y n-dimenziós irányított zárt peremes sokaságok, $f : X \to Y$ egy folytonos csúcstartó leképezés. Legyen $\tilde{f} : X \to Y$ egy olyan folytonosan differenciálható függvény amelyik csúcstartóan homotóp f-fel. Az f* foka*, jelölésben* $\deg(f)$*, legyen egyenlő $\tilde{f}$ fokával,* $\deg(\tilde{f})$*-fel (lásd a 13.8. Definíciót)!*

13.11. Tétel (Folytonos leképezés foka)**.** *Legyenek X, Y n-dimenziós irányított zárt csúcsos sokaságok, $f : X \to Y$ egy folytonos csúcstartó leképezés.*

(a) A 13.10. Definíció jó: mindig tudunk megfelelő $\tilde{f}$-ot választani, és minden választás ugyanakkora a fokú.
(b) Ha $g : X \to Y$ egy olyan folytonos csúcstartó leképezés, amelyik csúcstartóan homotóp f-fel, akkor $\deg(f) = \deg(g)$.

(c) *Tegyük fel, hogy van olyan Z $(n+1)$-dimenziós irányított csúcsos sokaság, melynek (irányított) pereme éppen X. Ha f kiterjeszthető egy $Z \to Y$ folytonos csúcstartó függvénnyé, akkor* $\deg(f) = 0$.

Bizonyítás. A 13.6. Tétel miatt van olyan $\tilde{f} : X \to Y$ folytonosan differenciálható függvény amelyik csúcstartóan homotóp f-fel. Ha $\tilde{f}' : X \to Y$ egy másik f-fel pontozottan homotóp folytonosan differenciálható pontozott leképezés, akkor $\tilde{f}$ és $\tilde{f}'$ pontozottan homotópok egymással, tehát 13.6. Tétel miatt van közöttük egy $h : X \times [0,1] \to Y$ folytonosan differenciálható homotópia. Idézzük fel a 13.5. Definíciót: h indukál egy $\tilde{h} : Z \to Y$ folytonosan differenciálható függvényt, ahol $Z = X \times [0,1] / \mathcal{C} \times [0,1]$, és $\mathcal{C}$ jelöli az X csúcs-pontjainak halmazát. A 13.9. Tétel miatt a $h\big|_{\partial Z}$ megszorítás foka nulla.

Világos, hogy Z pereme az $\overline{X}_0 \vee X_1$ csokor, ahol $X_0 = X \times \{0\}$, $X_1 = X \times \{1\}$, és a felülvonás jelöli az irányítás megfordítását. h megszorítása X_0-ra, illetve X_1-re éppen $\tilde{f}$, illetve $\tilde{f}'$. Tehát a fentiek miatt $\deg(g) - \deg(f) = 0$. Ezzel az (a) állítást bebizonyítottuk.

A (b) állítás azonnal következik az (a) állításból, hiszen pontosan ugyanazok a függvények homotópok f-fel mint g-vel.

Legyen $F : Z \to Y$ a (c) állításban szereplő függvény. A 13.6. Tétel alapján választunk egy olyan $\tilde{F}$ folytonosan diferenciálható függvényt, amelyik F-fel csúcstartóan homotóp. Világos, hogy az $F|_X$ megszorítás csúcstartóan homotóp f-fel, tehát definíció szerint $\deg(f) = \deg(F|_X)$. Másrészt, 13.9. Tétel(b) miatt $\deg(F|_X) = 0$. Ezzel beláttuk a (c) állítást is. □

14. CW-komplexusok

14.1. Konvenció. *Legyen X egy CW-komplexus. A következő jelöléseket használjuk: X_n jelöli az n-vázát, $\{e_n^\alpha\}$ vagy $\{E_n^\alpha\}$ az n-cellák halmaza, ∂e_n^α az e_n^α cella pereme, $\phi_n^\alpha : \partial e_n^\alpha \to X_{n-1}$ a* ragasztó leképezés. *A definíció miatt $e_n^\alpha \cong B^n$ egy golyó, $\partial e_n^\alpha \cong S^{n-1}$ egy gömb, tehát $e_n^\alpha / \partial e_n^\alpha \cong S^n$ egy gömb, és $X_n / X_{n-1} = \bigvee_\alpha \left(e_n^\alpha / \partial e_n^\alpha\right) \cong \bigvee_\alpha S^n$ egy gömbökből álló csokor. Jelölje*

$$\mathrm{pr}_\alpha : X_n / X_{n-1} \to e_n^\alpha / \partial e_n^\alpha$$

azt a leképezést, ami az $e_n^\alpha / \partial e_n^\alpha$ gömbön az identitás, a csokor összes többi tagját az $e_n^\alpha / \partial e_n^\alpha$ kitüntetett pontjána viszi.

14.2. Definíció.

(a) *Legyenek X és Y CW-komplexusok. Az $X \times Y$ szorzat téren is van egy cella-felbontás: minden X-beli cellát megszorzunk minden Y-beli cellával. Ez a cella-felbontás ad egy CW-komplexust, aminek a topológiája esetleg finomabb, mint a szorzat-topológia. Ezt az X és az Y* CW-szorzatának *hívjuk, és $X \times_{CW} Y$-nal jelöljük. Lásd még a 14.5. Feladatot és a 14.6. Feladatot!*

(b) *Legyenek X és Y CW-komplexusok. Egy $f : X \to Y$ folytonos függvényt* CW-függvénynek *mondunk (angolul cellular-map), ha minden n-re az X n-vázát az Y n-vázába viszi.*

(c) *Tekintsük $[0,1]$ intervallumon a következő cella-felbontást: a két végpont, és az intervallum belseje. Egy $X \times_{CW} [0,1] \to Y$ homotópiát* CW-homotópiának *hívnk, ha CW-függvény.*

(d) *Ha X egy CW-komplexus és $A \leq X$ egy részkomplexus, akkor azt mondjuk, hogy (X, A) egy* CW-pár*. (vesd össze a 11.1. Definícióval). Legyenek (X, A) és (Y, B) CW-párok. Egy $(X, A) \to (Y, B)$ pár-leképezést* CW-pár-leképezésnek *hívunk, ha egyúttal CW-leképezés is. Hasonló módon értelmezhető a* CW-pár-homotópia *fogalma.*

14.3. Definíció. *Ebben a jegyzetben $\mathbb{T}\mathrm{op}^{CW}$ jelöli a* CW-komplexusok kategóriáját *a morfizmusok a CW-függvények. Hasonlóan: $\mathbb{T}\mathrm{op}_2^{CW}$ jelöli a* CW-párok kategóriáját *a morfizmusok a CW-pár-leképezések. (vesd össze a 11.2. Definícióval).*

14.4. Megjegyzés. *A CW-komplexusokhoz hozzá tartozik a cella-felbontásuk. Bár ebben a jegyzetben nem foglalkozunk velük, hasonlóan fontos szerepük van az olyan topológikus tereknek, amelyek homotóp ekvivalensek egy CW-komplexussal. Ezeknek tehát nincs rögzített CW felbontásuk. A legtöbb CW-komplexusokra vonatkozó tétel általánosítható ilyen terekre is.*

14.5. Feladat. *Legyenek X, Y CW-komplexusok, tegyük fel, hogy az egyikük lokálisan kompakt. Lásd be, hogy $X \times_{CW} Y$ és $X \times Y$ (azaz a kétféle szorzat-topológia) megegyezik.*

14.6. Feladat. *Legyenek X, Y CW-komplexusok. Lásd be, hogy az $X \times_{CW} Y \xrightarrow{\mathrm{id}} X \times Y$ leképezés egy gyenge homotóp ekvivalencia! Lásd be, hogy ha X lokálisan kompakt, akkor homeomorfizmus!*

14.7. Tétel. *Legyenek X és Y CW-komplexusok, $A \leq X$ egy részkomplexus.*

(a) *Minden $f : X \to Y$ folytonos függvény homotóp egy $\tilde{f}$ CW-függvénnyel.*

(b) *Továbbá, ha előre adott egy* $h : A \times [0,1] \to Y$ *homotópia az* $f\big|_A$ *megszorításból egy* $\tilde{f}_0$ *CW-függvénybe, akkor* $\tilde{f}$ *választható* $\tilde{f}_0$ *kiterjesztésének és az* $f \sim \tilde{f}$ *homotópia választható a* h *kiterjesztésének.*

Ötlet: Dimenzió szerinti indukcióval bizonyítunk. Tegyük fel, hogy az $X_n \leq X$ n-vázra igaz az állítás. Ezért az $\tilde{f}_0$ függvény és a h homotópia kiterjeszthetők az $X_n \cup A$ részkomplexusra. Tekintsük az X egyik $(n+1)$-celláját: ez egy B^{n+1} golyó, $\partial B^{n+1} \to X_n$ ragasztó leképezéssel. A következő két lépés részleteit az olvasóra hagyjuk:

14.8. Feladat. *Lásd be, hogy az* $\tilde{f}_0$ *függvény és a* h *homotópia kiterjeszthetők erre a cellára is.*

14.9. Feladat. *Lásd be, hogy az egyes cellákra való kiterjesztések egymástól függetlenek, összeállnak egy, az egész* $(n+1)$*-vázon értelmezett függvénnyé, illetve homotópiává.*

Tehát igaz a tételt az $(n+1)$-vázra is. Az $\tilde{f}_0$ függvényt és a h homotópiát egymás után kiterjesztettük az összes $X_n \cup A$ részkomplexusra (minden n-re). Ezek uniója az egész X, tehát X-re is igaz a tétel. □

14.10. Feladat. *Legyenek* X *és* Y *CW-komplexusok. Lásd be, hogy ha az* $f, g : X \to Y$ *CW-függvények homotópok, akkor CW-homotópok is, sőt, minden* $f \sim g$ *homotópia homotóp egy CW-homotópiával!*

Ötlet: Használd a 14.7. Tételt! □

14.11. Feladat. *Legyenek* (X, A) *és* (Y, B) *CW-párok (14.2. Definíció). Lásd be a következőket:*

(a) *Minden* $(X, A) \to (Y, B)$ *pár-leképezés pár-homotóp egy* $(X, A) \to (Y, B)$ *CW-pár-függvénnyel (lásd a 14.2. Definíciót).*
(b) *Ha az* $f, g : (X, A) \to (Y, B)$ *CW-függvények folytonosan homotópok (mint párok közti leképezések), akkor van köztük CW-pár-homotópia is (14.2. Definíció).*

Ötlet: Használd a 14.7. Tételt! □

14.12. Definíció. *Legyenek* X *és* Y *topológikus terek. Egy* $f : X \to Y$ *folytonos leképezést* gyenge homotóp ekvivalenciának *mondunk, ha* $f_* : \pi_n\big(X, x\big) \xrightarrow{\cong} \pi_n\big(Y, f(x)\big)$ *izomorfizmus minden* $x \in X$ *bázispontban, minden* $n \geq 0$ *egészre.*

14.13. Tétel (Whitehead tétele)**.** *Legyenek* X, Y *CW-komplexusok,* $f : X \to Y$ *egy gyenge homotópia ekvivalencia. Ekkor* f *homotóp ekvivalencia. Tegyük fel, hogy* Y *az* X *rész-komplexusa, és* f *az ebből* *adódó beágyazás. Ekkor többet is mondhatunk: Y az X deformációs retraktuma.*

14.14. Feladat. *Legyenek X, Y összefüggő CW-komplexusok, $f, g : X \to Y$ folytonos függvények. Fogalmazd meg, és bizonyítsd be Whitehead tételének (14.13. Tétel) egy olyan változatát, ami azt dönti el, hogy f és g homotópok-e.*

15. CW-homológia, CW-kohomológia

Ebben a fejezetben sokat dolgozunk irányított sokaságokkal. Ez egy jól ismert fogalom, ha a dimenzió legalább egy, de érdemes pár szót szólni a nulla dimenziós sokaságokról:

15.1. Definíció. *Egy 0-dimenziós sokaság* irányítása *azt jelenti, hogy minden pontja kap egy előjelet ($+$ vagy $-$). Egy 1-dimenziós irányított kompakt sokaság peremét úgy irányítjuk, hogy a benne szereplő szakaszok végpontjai $+$ előjelet kapnak, a kezdőpontok pedig $-$ előjelet.*

Legyen X egy irányított kompakt 0-dimenziós sokaság, P egy irányított pont, f pedig az $X \to \{P\}$ leképezés (csak egy ilyen van). Jelölje $\deg(X)$ *az X-beli $+$ illetve $-$ előjelű pontok számának különbségét! Ha P előjele $+$, akkor* $\deg(f) = \deg(X)$, *ha pedig P előjele negatív, akkor* $\deg(f) = -\deg(X)$.

15.2. Konvenció. *Ebben a fejezetben CW-komplexusokkal dolgozunk. Az n-cellák — definíció szerint — azonosítva vannak az n-dimenziós tömör egységgömbbel, ezért* irányított peremes sokaságok, *a 0-cellák mindig $+$ előjelet kapnak. Az n-cellák pereme tehát irányított $(n-1)$-dimenziós gömb. Speciálisan, az 1-cellák peremében a végpont $+$ elöjelet, a kezdőpont $-$ előjelet kap.*

15.3. Definíció. *Legyen X egy CW-komplexus. Használjuk a 14.1. Konvenció jelöléseit! Minden $n \geq 0$-ra legyen $\Delta_n^{CW}(X)$ az X n-cellái által generált szabad Abel csoport. Amikor csoport-elemekről beszélünk, $[e_n^\alpha]$-nel jelöljük az e_n^α cellát. Legyen e_n^α egy n-cella, e_{n-1}^β pedig egy $(n-1)$-cella. Tekintsük az alábbi kompozíciót:*

$$\partial e_n^\alpha \xrightarrow{\phi_n^\alpha} X_{n-1} \to X_{n-1}/X_{n-2} = \bigvee_\gamma \left(e_{n-1}^\gamma / \partial e_{n-1}^\gamma\right) \xrightarrow{\mathrm{pr}_\beta} e_{n-1}^\beta / \partial e_{n-1}^\beta\,.$$

Ez egy

$$\psi_n^{\alpha,\beta} : S^{n-1} \to S^{n-1}$$

folytonos függvény. Könnyen látható, hogy minden e_n^α cellához csak véges sok olyan e_{n-1}^β cella található, amelyre a $\deg(\psi_n^{\alpha,\beta})$ *fokszám (lásd a*

13.10. Definíció) nem nulla. Minden n-re definiálunk egy homomorfizmust:

$$\Delta_n^{CW}(X) \xrightarrow{\partial} \Delta_{n-1}^{CW}(X) \quad , \quad \partial\big([e_n^\alpha]\big) = \sum_\beta \deg(\psi_n^{\alpha,\beta}) \cdot [e_{n-1}^\beta] \, .$$

$\Delta_n^{CW}(X)$ *elemeit* n-láncoknak *hívjuk. Ha* L *egy* n*-lánc, akkor* ∂L*-et hívjuk az* L határának.

Be fogjuk látni, hogy a $\Delta_n^{CW}(X)$ *csoportok a fenti homomorfizmusokkal egy komplexust alkotnak. Ez a* $\Delta_\cdot^{CW}(X)$ *komplexus az* X *tér* CW-lánc-komplexusa.

15.4. Feladat. *Lásd be, hogy a 15.3. Definícióban minden* e_n^α *cellához csak véges sok olyan* e_{n-1}^β *cella található, amelyre* $\deg(\psi_n^{\alpha,\beta}) \neq 0$.

Ötlet: A kompaktság miatt csak véges sok olyan cella van, amelyik teljes egészében benne van ϕ_n^α képében. □

15.5. Definíció. *Legyenek* X, Y *CW-komplexusok és* $f : X \to Y$ *egy CW-függvény (14.2. Definíció). Használjuk a 14.1. Konvenció jelöléseit! Az* X n*-celláit* e_n^α*-val jelöljük (*α *az index), az* Y n*-celláit pedig* E_n^β*-val (*β *az index). Tekintsük az alábbi kompozíciót:*

$$e_n^\alpha \xrightarrow{f} Y_n \to Y_n/Y_{n-1} = \bigvee_\gamma \big(E_n^\gamma/\partial E_n^\gamma\big) \xrightarrow{\mathrm{pr}_\beta} E_n^\beta/\partial E_n^\beta \, .$$

Ez indukál egy

$$f_n^{\alpha,\beta} : e_n^\alpha/\partial e_n^\alpha \to E_n^\beta/\partial E_n^\beta$$

folytonos függvényt (mindkét tér homeomorf az n*-dimenziós gömbbel). Könnyen látható, hogy minden* e_n^α *cellához csak véges sok olyan* E_n^β *cella található, amelyre a* $\deg(f_n^{\alpha,\beta})$ *fokszám (lásd a 13.10. Definíciót) nem nulla. Minden* n*-re definiálunk egy homomorfizmust (és mindegyiket ugyanúgy,* f_**-gal jelöljük):*

$$\Delta_n^{CW}(X) \xrightarrow{f_*} \Delta_n^{CW}(Y) \quad , \quad f_*[e_n^\alpha] = \sum_\beta \deg(f_n^{\alpha,\beta}) \cdot [E_n^\beta] \, .$$

Be fogjuk látni, hogy ezek a homomorfizmusok összeállnak egy $\Delta_\cdot^{CW}(X) \to \Delta_\cdot^{CW}(Y)$ *lánc-homomorfizmussá, amit szintén* f_**-gal fogunk jelölni!*

Az előző két definícióban a 13.10. Definíció segítségével konstruáltunk láncokat. Ezt a konstrukciót szeretnénk most általánosítani. n-cellák helyett azonban most egy tetszőleges n-dimenziós sokaságot képezünk X_n-be.

15.6. Definíció. *Legyen* X *egy CW-komplexus,* M *egy kompakt peremes* n*-dimenziós differenciálható sokaság, és* $f : M \to X_n$ *egy folytonos* *függvény, ami az M peremét X_{n-1}-be képezi. Használjuk a 14.1. Konvenció jelöléseit! Minden $e_n^\beta \subseteq X$ n-cellára tekintsük az alábbi kompozíciót:*

$$M \xrightarrow{f} X_n \to X_n/X_{n-1} = \bigvee_\gamma \left(e_n^\gamma/\partial e_n^\gamma\right) \xrightarrow{\mathrm{pr}_\beta} e_n^\beta/\partial e_n^\beta \, .$$

Ez egy $M \to e_n^\beta/\partial e_n^\beta$ folytonos függvény, ami az M peremét a kitüntetett pontba viszi, tehát indukál egy

$$\tilde{f}^\beta : M/\partial M \to e_n^\beta/\partial e_n^\beta \cong S^n$$

folytonos függvényt. $M/\partial M$ egy csúcsos sokaság, tehát beszélhetünk az $\tilde{f}^\beta$ fokáról (lásd a 13.10. Definíciót). Könnyen látható, hogy csak véges sok olyan e_n^β cella található, amelyre $\deg\left(\tilde{f}^\beta\right) \neq 0$. *Az f* által indukált láncot *így definiáljuk:*

$$f_*[M] = \sum_\beta \deg\left(\tilde{f}^\beta\right) \cdot [e_n^\beta] \, .$$

15.7. Feladat. *A 15.6. Definícióban az f leképezés az X n-vázába érkezett. Miért nem engedhetünk meg minden folytonos $f : M \to X$ leképezést, melyre $f(\partial M) \subseteq X_{n-1}$?*

15.8. Tétel. *Legyen X egy CW-komplexus, M egy kompakt peremes n-dimenziós differenciálható sokaság, és $f : M \to X_n$ egy folytonos függvény, ami az M peremét X_{n-1}-be képezi. Ekkor*

$$\partial\Big(f_*[M]\Big) = f_*[\partial M] \, , \tag{3}$$

ahol a bal oldalon a 15.3. Definíció ∂ homomorfizmusa szerepel, a jobboldalon ∂M pedig az M pereme. Speciális esetben:

$$\text{\textit{ha M zárt, akkor}} \quad \partial\Big(f_*[M]\Big) = 0 \, .$$

Bizonyítás. A 13.11. Tétel szerint az egyenlet két oldala nem változik, ha az f-et kicseréljük egy vele homotóp leképezésre. Öt lépésben fogjuk az f-et feljavítani. Legyen $e_n^\gamma \subseteq X$ egy olyan n-cella, amelyik teljes egészében benne van az $f(M)$ képhalmazban. Az első két lépésben olyan homotópiákat alkalmazunk az f-re, amelyek csak az $f^{-1}(e_n^\gamma)$ halmazon változtatják.

1. lépés. A 13.7. Tétel segítségével elérjük, hogy legyen olyan D^γ n-dimenziós golyó az e_n^γ cella belsejében, amelynek $f^{-1}(D^\gamma)$ ősképe véges sok páronként diszjunkt n-dimenziós golyóból áll, és ezek mindegyikét f homeomorfan képezi D^γ-ra.

2. lépés. Alkalmazunk még egy homotópiát, amelyik a D^γ golyókat „felfújja”, hogy betöltse vele az egész e_n^γ cellát, az $e_n^\gamma \setminus D^\gamma$ héjat pedig az e_n^γ peremébe deformálja.

3.lépés. Az első két lépés deformációit megismételjük az összes olyan n-cellára, amelyik teljes egészében benne van az $f(M)$ képhalmazban.

4. lépés. Legyen e_n^β egy olyan n-cella, amelyik kimaradt a 3. lépésben, tehát amelyiknek van $f(M)$-en kívül eső pontja. Egy homotópiával ebből a pontból „kifújjuk” az e_n^β cella tartalmát a peremre, tehát a homotópia alkalmazása után $f(M)$ elkerüli e_n^β belsejét.

5. lépés, A 4. lépést megismételjük az összes olyan e_n^β cellára, amelyik nem szerepelt a 3. lépésben. Ezzel elérjük, hogy M belsejében legyen véges sok páronként diszjunkt n-dimenziós golyó, $B_1, \dots B_m$, melyek mindegyikét f homeomorfan képezi valamelyik n-cellára, és a komplementumot az X $(n-1)$-vázába képezi.

Legyen B az összes B_i uniója. Ez egy peremes sokaság, és világos, hogy az f megszorítása B-re minden egyes n-cellát pontosan annyiszor fed le (előjelesen számolva), mint az illető cella együtthatója $f_*[M]$-ben. Könnyen látható tehát, hogy

$$f_*[B] = f_*[M] \quad \text{és} \quad f_*[\partial B] = \partial\Big(f_*[M]\Big) \ .$$

Legyen N az a peremes sokaság, amit úgy kapunk, hogy M-ből kivágjuk a B belsejét. Világos, hogy $f(N) \subseteq X_{n-1}$, tehát 13.11. Tétel(c) miatt

$$f_*[\partial N] = 0 \ .$$

Az N pereme, mint halmaz, az M és a B pereméből áll össze — de B peremén meg kell fordítani az irányítást, hiszen N és B a perem „szemközti oldalán” helyezkedik el. Ezért

$$f_*[\partial M] - f_*[\partial B] = f_*[\partial N] = 0 \ .$$

A fenti kiemelt egyenleteket összevetve kapjuk a (3) egyenletet. □

15.9. Tétel. *Legyenek X, Y CW-komplexusok, $f, g : X \to Y$ CW-függvények, és $h : X \times [0,1| \to Y$ egy CW-homotópia f és g között.*

(a) $\Delta_\cdot^{CW}(X)$ komplexus, azaz $\partial^2 = 0$.

(b) $f_* : \Delta_\cdot^{CW}(X) \to \Delta_\cdot^{CW}(Y)$ egy lánc-leképezés.

(c) h indukál egy lánc-homotópiát f_* és g_* között.

Bizonyítás. Használjuk a 14.1. Konvenció jelöléseit. Legyen e_n^α az X egyik n-cellája, $\Phi : e_n^\alpha \to X$ pedig az a leképezés, amelyik a cella belsejében az identitás, a peremen pedig megegyezik a ϕ_n^α ragasztó leképezéssel. Az e_n^α cella egy peremes sokaság, és a 15.6. Definícióból azonnal következik, hogy $\Phi_*\big[e_n^\alpha\big]$ éppen az $\big[e_n^\alpha\big] \in \Delta_n^{CW}(X)$ generátor elem. A 15.8. Tétel miatt tehát $\partial\big[e_n^\alpha\big] = \Phi_*\big[\partial e_n^\alpha\big]$. Ha most az ∂e_n^α

zárt sokaságra is alkalmazzuk a 15.8. Tételt, akkor azt kapjuk, hogy $\partial^2\big[e_n^\alpha\big] = 0$. Ez $\Delta_n^{CW}(X)$ minden generátorára teljesül, amiből következik az (a) állítás.

A $f \circ \Phi$ kompozítió az e_n^α peremes sokáságot az Y CW-komplexusba képezi. Összevetve a 15.6. Definíciót a 15.5. Definícióval láthatjuk, hogy az $f_*[e_n^\alpha]$ lánc megegyezik az $(f \circ \Phi)_*[e_n^\alpha]$ lánccal. A 15.8. Tétel miatt tehát $\partial\big(f_*[e_n^\alpha]\big) = (f \circ \Phi)_*[\partial e_n^\alpha]$, amiről az (a) pontban már láttuk, hogy megegyezik az $f_*\big(\partial[e_n^\alpha]\big)$ lánccal. Ezzel beláttuk a (b) állítást.

Végül a h homotópia segítségével definiálunk minden n-re egy $L_h : \Delta_n^{CW}(X) \to \Delta_{n+1}^{CW}(Y)$ homomorfizmust:

$$L_n\big([e_n^\alpha]\big) = h_*[e_n^\alpha \times [0,1]] \ .$$

Az $e_n^\alpha \times [0,1]$ határa három, a peremük mentén összeragasztott, peremes sokaságból áll:

$$\partial\big(e_n^\alpha \times [0,1]\big) = \partial e_n^\alpha \times [0,1] \cup e_n\alpha \times \{0\} \cup e_n\alpha \times \{1\} \ .$$

Szigorúan véva $e_n^\alpha \times [0,1]$ nem peremes sokaság (éle van), de homeomorf egy B tömör golyóval, tehát alkalmazhatjuk rá a 15.8. Tételt. Mivel h az „éleket” az X $(n-1)$-vázába viszi, azért jogos $h_*[\partial B]$ összegre bontása az aábbi egyenletben:

$$\partial L_n\big([e_n^\alpha]\big) = \partial h_*\big[e_n^\alpha \times [0,1]\big] = h_*[\partial B] =$$

$$= h_*\big[\partial e_n^\alpha \times [0,1]\big] + h_*\big[e_n\alpha \times \{0\}\big] + h_*\big[e_n\alpha \times \{1\}\big] = L_{n-1}\big(\partial[e_n]\big) + f_*[e_n] - g_*[e_n]$$

Ebből látjuk, hogy az L_n homomorfizmusok összeállnak egy f_* és g_* közti $\Delta_\cdot^{CW}(X) \to \Delta_\cdot^{CW}(Y)$ lánc-homotópiává. Beláttuk a (c) állítást is. □

15.10. Feladat. *Legyenek* $X \xrightarrow{f} Y \xrightarrow{g} Z$ *CW-komplexusok közti CW-függvények. Lásd be, hogy*

$$\Delta_\cdot^{CW}(g \circ f) = \Delta_\cdot^{CW}(g) \circ \Delta_\cdot^{CW}(f)$$

15.11. Tétel.

(a) $\Delta_\cdot^{CW} : \mathbb{T}\mathrm{op}^{CW} \to \underrightarrow{\mathbb{A}\mathrm{b}}$ *egy kovariáns funktor. (2.2. Definíció és 14.3. Definíció).*

(b) Ha f, g *homotóp CW-függvények (tetszőleges folytonosan homotópiával), akkor* $\Delta_\cdot^{CW}(f)$ *és* $\Delta_\cdot^{CW}(g)$ *lánc-homotópok.*

(c) Ha h *egy olyan CW-függvény, amelyik gyenge homotóp ekvivalencia, akkor* $\Delta_\cdot^{CW}(h)$ *egy lánc-ekvivalencia.*

(d) Ha az X *CW-komplexus pontrahúzható (topologikus térként), akkor* $\Delta_\cdot^{CW}(X)$ *pontrahúzható komplexus (2.17. Következmény).*

Ötlet: A 14.10. Feladat miatt létezik egy CW-homotópia f és g között, Whitehead tétele (14.13. Tétel) miatt h egy homotóp ekvivalencia. Ezért a lemma következik a 15.9. Tételből és a 15.10. Feladatból. □

15.12. Megjegyzés. *Legyenek X, Y CW-komplexusok, $f : X \to Y$ tetszőleges folytonos függvény! A 14.7. Tétel miatt f homotóp egy $\tilde{f} : X \to Y$ CW-függvényhez. A $\Delta^{CW}_{\cdot}(\tilde{f})$ lánc-leképezés függ a $\tilde{f}$ választásától, de a 14.10. Feladat miatt bármely két választás lánc-homotóp leképezéseket ad. Jelöljük f_*-gal a $\Delta^{CW}_{\cdot}(\tilde{f})$ homotópia osztályát! A 14.7. Tételből és a 14.10. Feladatból következik, hogy*

(a) f_* csak az $[f]$ homotópia-osztálytól függ,
(b) ha $g : Y \to Z$ egy másik folytonos függvény, akkor $(g \circ f)_* = g_* \circ f_*$,
(c) ha f homotóp ekvivalencia, akkor f_* is homotóp ekvivalencia,
(d) ha X pontrahúzható, akkor $\Delta^{CW}_{\cdot}(X)$ is pontrahúzható.

15.13. Megjegyzés. *Az előző megjegyzés tovább pontosítható: $\Delta^{CW}_{\cdot}$ kiterjeszthető $\mathbb{T}\mathrm{op}^{CW}$-ből az Abel csoportok derivált kategóriájába menő funktorrá. Ez a funktor homotópia-invariáns, tehát indukál egy funktort a homotópia kategóriából az Abel csoportok derivált kategóriájába.*

15.14. Definíció. *Legyen G egy Abel csoport. Definiáljuk a G-*együtthatós CW-homológia *és a* CW-kohomológia *funktorokat:*

$$\begin{aligned} H_n^{CW}(X; G) &= H_n^{CW}\Big(\Delta^{CW}_{\cdot}(X) \otimes G\Big) \\ H^n_{CW}(X; G) &= H^n_{CW}\Big(\operatorname{Hom}\big(\Delta^{CW}_{\cdot}(X), G\big)\Big) \end{aligned}$$

Mindent általánosíthatunk CW-párokra is:

$$\begin{aligned} \Delta^{CW}_{\cdot}(X, A) &= \Delta^{CW}_{\cdot}(X)/\Delta^{CW}_{\cdot}(A) \\ H_n^{CW}(X, A; G) &= H_n^{CW}\Big(\Delta^{CW}_{\cdot}(X, A) \otimes G\Big) \\ H^n_{CW}(X, A; G) &= H^n_{CW}\Big(\operatorname{Hom}\big(\Delta^{CW}_{\cdot}(X, A), G\big)\Big) \end{aligned}$$

16. Szinguláris szimplexek

16.1. Definíció. *Tekintsük az $\mathbb{R}^{n+1}$ térben az e_i bázis-vektorok által kifeszített n-dimenziós szimplexet — a csúcsokat az e_i-kkel azonos sorrendben írjuk, ez adja az irányítást. Ezt a szimplexet $\underline{\Delta}^n$-nel jelöljük, és* standard n-szimplexnek *hívjuk.*

16.2. Definíció. *Legyen X egy topológikus tér. Egy n-dimenziós n-*dimenziós szinguláris szimplex *X-ben nem más, mint egy folytonos függvény $\phi : \underline{\Delta}^n \to X$. A ϕ-nek $n+1$* oldala *van, ezek a következő $(n-1)$-dimenziós szimplexek. Minden $0 \leq i \leq n$ értékre tekintjük azt* *a* $\underline{\Delta}^{n-1} \to \underline{\Delta}^n$ *lineáris leképezést, amelyik az* $e_0, e_1, \dots e_{i-1} \in \underline{\Delta}^{n-1}$ *csúcsokat* $\underline{\Delta}^n$ *ugyanilyen nevű csúcsaiba képezi, az* $e_i, e_{i+1}, \dots e_{n-1} \in \underline{\Delta}^{n-1}$ *csúcsokat pedig rendre az* $e_{i+1}, e_{i+2}, \dots e_n \in \underline{\Delta}^n$ *csúcsokba viszi. Ezt a lineáris leképezést* ϕ*-vel komponálva megkapjuk* ϕ *i-edik oldalát,* $\partial_i\phi$*-t.*

16.3. Definíció. *Definiáljuk az* $\mathbb{S}$ *funktort, ami topológikus terekhez CW-komplexusokat rendel. Legyen* X *egy topológikus tér.* $\mathbb{S}(X)$ *n-szimplexei éppen az* X*-beli* n*-dimenziós szinguláris szimplexek lesznek, a ragasztást pedig dimenzió szerinti indukcióval definiáljuk. Legyen* ϕ *egy szinguláris* n*-szimplex, és tegyük fel, hogy az* $\mathbb{S}(X)$ *komplexus* $(n-1)$*-vázát már elkészítettük. Minden* $0 \le i \le n$ *értékre a* $\partial_i\phi$ *oldal egy* $(n-1)$*-dimenziós szimplex, tehát benne van az* $(n-1)$*-vázban. Ragasszuk hát* ϕ *i-edik oldalát ehhez az* $(n-1)$*-szimplexhez!*

Az $\mathbb{S}(X)$ *komplexus szimplexei folytonos függvények* X*-be. Ezek a függvények a ragasztások mentén jól illeszkednek egymáshoz, tehát összeállnak egy* $\underline{\mathrm{ev}} : \mathbb{S}(X) \to X$ *folytonos függvénnyé, amit* kiértékelésnek *hívunk.*

16.4. Megjegyzés. *A 16.3. Definícióban többet is kapunk: egy delta-komplexust építünk fel. A CW-komplexusban megengedünk tetszőleges folytonos ragasztásokat, tehát ezek topológiai objektumok. Ezzel szemben delta-komplexusban viszont élet élhez, háromszöget háromszöghöz, n-szimplexet n-szimplexhez illesztünk, lineáris ragasztó leképezéssel, ezért a delta-komplexusok tisztán kombinatórikai objektumok, amelyeknek van topológiai realizációja. Ebben a jegyzetben elegendő a CW struktúrát ismerni.*

16.5. Tétel. *Legyen* X *egy topológikus tér. Az* $\underline{\mathrm{ev}} : \mathbb{S}(X) \to X$ *kiértékelés egy gyenge homotóp ekvivalencia.*

Bizonyítás. Be kell látni, hogy $\underline{\mathrm{ev}}_* : \pi_n\big(\mathbb{S}(X)\big) \to \pi_n(X)$ izomorfizmus minden n-re. Választunk S^n-en egy szimplex-felbontást. Ennek segítségével minden $f : S^n \to X$ folytonos leképezés felemelhető egy $\tilde{f} : S^n \to \mathbb{S}(X)$ folytonos függvénnyé, amelyre $\underline{\mathrm{ev}} \circ \tilde{f} = f$, tehát $\underline{\mathrm{ev}}_*$ szürjektív.

Legyenek most $\tilde{p}, \tilde{q} : S^n \to \mathbb{S}(X)$ folytonos függvények, és $h : S \times [0,1] \to X$ egy homotópia $\underline{\mathrm{ev}} \circ \tilde{p}$ és $\underline{\mathrm{ev}} \circ \tilde{q}$ között. Először lecseréljük $\tilde{p}$-t és $\tilde{q}$-t egy-egy szimplíciális approximációra. Ez ad $S^n \times \{0\}$-án és $S^n \times \{1\}$-en egy-egy szimplex-felbontást, amit kiterjesztünk $S^n \times [0,1]$ szimplex-felbontásává. Ennek segítségével gyártunk olyan $\tilde{h} : S^n \times [0,1] \to \mathbb{S}(X)$ függvényt, amelyre $\underline{\mathrm{ev}} \circ \tilde{h} = h$. Tehát $\underline{\mathrm{ev}}_*$ injektív. □

16.6. Tétel.

(a) $\mathbb{S} : \mathbb{T}\mathrm{op} \to \mathbb{T}\mathrm{op}^{CW}$ *egy kovariáns funktor. (11.2. Definíció, 14.3. Definíció).*

(b) *Ha f és g homotóp folytonos függvények, akkor $\mathbb{S}(f)$ és $\mathbb{S}(g)$ között van egy CW-homotópia.*
(c) *Ha f gyenge homotóp ekvivalencia, akkor $\mathbb{S}(f)$ egy CW-függvény, amelyik homotóp ekvivalencia.*
(d) *Ha az X tér olyan, hogy $\pi_n(X) = \{1\}$ minden n-re, akkor $\mathbb{S}(X)$ pontrahúzható (topológikus térként).*

Bizonyítás. Ha σ egy szinguláris szimplex X-ben, és komponáljuk őt egy f és g közötti homotópiával, akkor az $f(\sigma)$ és $g(\sigma)$ szinguláris szimplexek közti homotópiát kapunk. Ezek a homotópiák összeragadnak egy $\mathbb{S}(f)$ és $\mathbb{S}(g)$ közötti CW-homotópiává. A többi állítás azonnal következik Whitehead tételéből (14.13. Tétel) és a 16.5. Tételből. □

16.7. Lemma. *Legyen X egy topológikus tér, $\mathcal{U}$ egy nyílt fedés. Jelölje $\mathbb{S}^{\mathcal{U}}(X) \subseteq \mathbb{S}(X)$ azt a rész-komplexust, amelyet azon $\phi : \underline{\Delta}^n \to X$ szimplexek alkotnak, amelyekre $\mathrm{Im}(\phi)$ teljes egészében valamelyik $\mathcal{U}$-beli nyílt halmazba esik. Ekkor az $\mathbb{S}^{\mathcal{U}}(X) \hookrightarrow \mathbb{S}(X)$ beágyazás egy homotóp ekvivalencia.*

Ötlet: A 16.5. Tétel bizonyítása kis módosítással azt is megmutatja, hogy az $\mathbb{S}^{\mathcal{U}}(X) \hookrightarrow \mathbb{S}(X) \xrightarrow{\mathrm{ev}} X$ kompozíció is gyenge homotóp ekvivalencia. Ezért az $\mathbb{S}^{\mathcal{U}}(X) \hookrightarrow \mathbb{S}(X)$ beágyazás is gyenge homotóp ekvivalencia. A lemma tehát következik Whitehead tételéből (14.13. Tétel). □

16.8. Megjegyzés. *A 16.7. Lemmának számtalan, ugyanezzel a technikával bizonyítható változata van. Például, ha X egy differenciálható sokaság, akkor tekinthetjük a differenciálható szimplek részkomplexusát, ha pedig X egy metrikus tér, akkor tekinthetjük az ε-nál kisebb átmérőjű szimplexek részkomplexusát — ezek is homotóp ekvivalensek X-szel és $\mathbb{S}(X)$-szel.*

17. Szinguláris lánc-komplexus, homológia és kohomológia

17.1. Definíció. *A* szinguláris lánc-komplexus *funktor az $\mathbb{S}$ funktor és a CW-lánc-komplexus funktor kompozíciója. Tehát a topológikus terek kategóriájából (11.2. Definíció) képez az Abel csoport kompexusok kategóriájába, egy X topológikus térhez az alábbi komplexust rendeli:*

$$\Delta_\cdot(X) = \Delta_\cdot^{CW}\big(\mathbb{S}(X)\big)$$

Általánosabban, egy (X, A) tér-pár szinguláris lánc-komplexusa*:*

$$\Delta_\cdot(X, A) = \Delta_\cdot(X)/\Delta_\cdot(A)$$

17.2. Megjegyzés. *Sok-sok egymással (többé-kevésbé) lánc-homotóp funktort használunk, a jelölésük is nagyon hasonló:* $\Delta.$, $\Delta_{.}^{CW}$, $\Delta_{.}^{\mathrm{Szimpl}}$, *stb. Ebben a jegyzetben a szinguláris láncokkal tudunk legkényelmesebben dolgozni, azért azt jelöljük* $\Delta.$*-val, megkülönböztető kitevő nélkül.*

17.3. Tétel.
(a) $\Delta. : \mathbb{T}\mathrm{op} \to \underrightarrow{\mathbb{A}b}$ *egy kovariáns funktor. (11.2. Definíció, 2.2. Definíció).*
(b) *Ha* f, g *homotóp függvények, akkor* $\Delta.(f)$ *és* $\Delta.(g)$ *lánc-homotópok.*
(c) *Ha egy* h *függvény gyenge homotóp ekvivalencia, akkor* $\Delta.(h)$ *egy lánc-ekvivalencia.*
(d) *Ha az* X *tér olyan, hogy* $\pi_n(X) = \{1\}$ *minden* n*-re, akkor* $\Delta.(X)$ *pontrahúzható komplexus (2.17. Következmény).*

Ötlet: Azonnal következik a 16.6. Tételből és a 15.11. Tételből. □

17.4. Definíció. *Legyen* G *egy Abel csoport. Definiáljuk a* G-együtthatós szinguláris homológia *és a* szinguláris kohomológia *funktorokat.*

$$H_n(X; G) = H_n\Big(\Delta.(X) \otimes G\Big)$$
$$H^n(X; G) = H^n\Big(\operatorname{Hom}\big(\Delta.(X), G\big)\Big)$$

Mindent általánosíthatunk tér-párokra is:

$$H_n(X, A; G) = H_n\Big(\Delta.(X, A) \otimes G\Big)$$
$$H^n(X, A; G) = H^n\Big(\operatorname{Hom}\big(\Delta.(X, A), G\big)\Big)$$

Tekintsük azt a ko-láncot, amelyik minden 0*-dimenziós szimplexhez ugyanazt a* $g \in G$ *elemet rendeli — ezt is* g*-vel fogjuk jelölni (mint a konstans függvényeket). Ez egy ko-ciklus, tehát megad egy* konstans *kohomológia-osztályt, amit szintén* g*-vel jelölünk:*

$$g \in H^0(X, A; G) \qquad \textit{minden } g \in G\textit{-re.}$$

Ebben a jegyzetben, ha mindenféle jelző nélkül homológiát *illetve* kohomológiát *írunk, akkor az mindig a szinguláris homológiát illetve a szinguláris kohomológiát jelenti.*

17.5. Tétel. *Legyen* X *egy CW-komplexus. Létezik egy*

$$\Delta.(X) \xrightarrow{\cong} \Delta_{.}^{CW}(X)$$

természetes lánc-ekvivalencia.

Bizonyítás. A 16.5. Tétel szerint $\underline{\mathrm{ev}} : \mathbb{S}(X) \to X$ egy gyenge homotóp ekvivalencia. Erre alkalmazzuk a $\Delta_{.}^{CW}$ funktort, a 15.11. Tétel miatt lánc-ekvivalenciát kapunk. □

17.6. Feladat. *Legyen X egy szimplíciális komplexus, vagy még általánosabban, egy delta-komplexus. A szimplex felbontás ad egy természetes $\iota : X \to \mathbb{S}(X)$ beágyazást. Mutasd meg, hogy ι és* <u>ev</u> *(16.3. Definíció) egymás homotópia inverzei!*

Tekintsük X szimplex-felbontását egy CW-felbontásnak. Az ι segítségével a 17.5. Tételbeli lánc-ekvivalencia inverze sokkal könnyebben számolható:

$$\Delta_\cdot(\iota) : \Delta_\cdot^{CW}(X) \xrightarrow{\cong} \Delta_\cdot(X)$$

18. Szimplíciális homológia, kohomológia

18.1. Definíció. *Legyen X egy szimplíciális komplexus, vagy még általánosabban, egy delta-komplexus. Mivel a szimplexek egyben cellák is, X tekinthető CW-komplexusnak is. Az X* szimplíciális lánc-komplexusa*:*

$$\Delta_\cdot^{\text{Szimpl}}(X) = \Delta_\cdot^{CW}(X)\ ,$$

az X szimplíciális homológiái *illetve* kohomológiái*:*

$$H_n^{\text{Szimpl}}(X;G) = H_n^{CW}(X;G) \quad , \qquad H^n_{\text{Szimpl}}(X;G) = H^n_{CW}(X;G)$$

Ugyanez a definíció átvihető tér-párokra is.

18.2. Megjegyzés. *Még általánosabb fogalom: a szimplíciális halmazok. Íme, egy másik bevezető.*

18.3. Megjegyzés. *A 16.4. Megjegyzés alapján könnyen látható, hogy $\Delta_\cdot^{\text{simpl}}$ tisztán kombinatórikai objektum, míg $\Delta_\cdot$ és $\Delta_\cdot^{CW}$ a topológiában élnek.*

18.4. Megjegyzés. *Ebben a jegyzetben nem foglalkozunk szimplíciális homológiával, de érdemes megjegyezni, hogy a 17.6. Feladat állítása átfogalmazható: az X* szimplíciális lánc-komplexusa*, $\Delta_\cdot^{\text{simpl}}(X)$, lánc-homotóp az X szinguláris lánc-komplexusával, tehát a megfeleő homológia- és kohomológiacsoportok izomorfak.*

19. Čech kohomológia

19.1. Definíció. *Egy X topológikus tér $\{U_i\}_{i\in I}$ nyílt fedését* jó fedésnek *mondjuk, ha minden $J \subseteq I$ véges részhalmazra a $\{U_i\}_{i\in I}$ metszet vagy üres, vagy pontrahúzható.*

19.2. Konstrukció. *Legyen X egy topológikus tér, és $\mathcal{U} = \{U_i\}_{i\in I}$ nyílt halmazok egy rendszere. Az $\mathcal{U}$* idege *a következő, $\mathcal{N}(X,\mathcal{U})$-vel jelölt szimplíciális komplexus: Minden $(n+1)$-elemű $J \subseteq I$ részhalmazhoz, amelyre $\bigcap_{i\in J} U_i \neq \emptyset$ tartozik egy Δ_J-vel jelölt n-szimplex, melynek csúcsait megcímkézzük J elemeivel. Ezért $n \geq 1$ esetén a Δ_J minden oldalán egy n-elemű $J' \subset J$ részhalmazt olvashatunk: ezt az oldalt a*

$\Delta_{J'}$ szimplexhez ragasztjuk, mégpedig úgy, hogy az azonosan címkézett csúcsok illeszkedjenek egymáshoz.

19.3. Definíció. *Legyen X egy topológikus tér, és $\mathcal{U}$ egy jó fedése. A* fedéshez tartozó *G együtthatójú* Čech komplexus*:*

$$\check{C}^{\cdot}\big(X,\mathcal{U};\ G\big) = \operatorname{Hom}\Big(\Delta_{\cdot}^{\text{Szimpl}}\big(\mathcal{N}(X,\mathcal{U})\big), G\Big)$$

Ennek homológiáit Čech kohomológiának hívjuk*:*

$$\check{H}^n(X;G) = H^n\Big(\check{C}^{\cdot}\big(X,\mathcal{U};\ G\big)\Big)$$

Vegyük észre, hogy ez nem más, mint az $\mathcal{N}(X,\mathcal{U})$ tér G együtthatójú szimplíciális kohomológiája.

19.4. Megjegyzés. *A 19.3. Definíció csak akkor használható, ha az X térnek létezik jó fedése. Természetesen létezik ennél általánosabb definíció is, de nekünk most elég ez a speciális eset.*

19.5. Tétel. *Legyen X egy topológikus tér, amelynek létezik jó fedése. A Čech kohomológia nem függ a jó fedéstől (tehát a jelölés korrekt). Bármely G együttható csoportra, és minden $\mathcal{U}$ fedésre a $\check{C}^{\cdot}\big(X,\mathcal{U};\ G\big)$ Čech komplexus lánc-ekvivalens a $\operatorname{Hom}\big(\Delta_{\cdot}(X), G\big)$ kolánc komplexussal, tehát minden n-re*

$$\check{H}^n(X;\ G) \cong H^n(X;\ G)\ .$$

A lánc-ekvivalencia, és így az izomorfizmus is természetes transzformáció (mind a két változóban).

Először adunk egy algebrai bizonyítást, utána egy geometriait. A geometriai bizonyítás hosszabb, de elemibb.

Algebrai bizonyítás. Elég az izomorfizmust belátni, abból már következik a függetlenség is. Idézzük fel a 16.7. Lemmában szereplő $\mathbb{S}^{\mathcal{U}}(X) \subseteq \mathbb{S}(X)$ rész-komplexust! Ehhez tartozik egy $\Delta_{\cdot}^{\mathcal{U}}(X) \leq \Delta_{\cdot}(X)$ részkomplexust, melyet a $\mathbb{S}^{\mathcal{U}}(X)$-beli szimplexek generálnak. A 16.7. Lemma miatt $\Delta_{\cdot}^{\mathcal{U}}(X) \cong \Delta_{\cdot}(X)$ lánc-ekvivalensek. A 19.5. Tétel tehát azonnal következik az alábbi lánc-ekvivalenciából:

$$\check{C}^{\cdot}\big(X,\mathcal{U};\ G\big) \cong \operatorname{Hom}\big(\Delta_{\cdot}^{\mathcal{U}}(X),\ G\big)$$

Abban az esetben, ha $\mathcal{U}$ egyetlen nyílt halmazból áll, ez következik a 17.3. Tétel (d) pontjából. Az általános eset pedig azonnal következik a 3.24. Következményből, csak a megfelelő kettős komplexust kell kitölteni — amit az olvasóra bízunk! □

19.6. Feladat. *Töltsd ki az előző bizonyítás végén felbukkanó kettős komplexust! Lásd be, hogy a sorok és az oszlopok valóban egzaktak!*

Ötlet: Minden $(p+1)$-elemű $J \subseteq I$ részhalmazhoz készítsd el a

$$\mathrm{Hom}\Big(\Delta_q\big(\textstyle\bigcap_{j\in J} U_j\big),\, G\Big)$$

csoportot. Ezek direkt szorzata (rögzített p, q értékre) legyen a 3.24. Következményben keresett $M^{p,q}$ csoport! Lásd be a sorok és az oszlopok egzaktságát! Az egzaktság bizonyításában felhasználhatod, hogy a tétel igaz abban az esetben, amikor $\mathcal{U}$ egyelemű. □

19.7. Konstrukció. *Legyen X egy topológikus tér, és $\mathcal{U} = \{U_i\}_{i\in I}$ egy jó fedése. Jelölje $\mathcal{N}^*\big(X,\mathcal{U}\big)$ az $\mathcal{N}\big(X,\mathcal{U}\big)$ komplexus súlyponti felosztását. Tetszőleges $J_0 \subset J_1 \subset \cdots \subset J_n \subseteq I$ véges részhalmaz-sorozatra jelölje*

$$\Delta^*_{J_0,J_1,\dots J_n} \subset \mathcal{N}^*\big(X,\mathcal{U}\big)$$

azt a szimplexet, amit az $\mathcal{N}\big(X,\mathcal{U}\big)$-beli $\Delta_{J_0} \subset \Delta_{J_1} \subset \Delta_{J_2} \cdots \subset \Delta_{J_n}$ egymásba ágyazott szimplexek súlypontjai feszítenek ki. Dimenzió szerinti indukcióval építünk egy

$$\underline{\mathrm{ev}} : \mathcal{N}\big(X,\mathcal{U}\big) \cong \mathcal{N}^*\big(X,\mathcal{U}\big) \longrightarrow X$$

folyonos leképezést az alábbi tulajdonsággal:

$$\underline{\mathrm{ev}}\left(\Delta^*_{J_0,J_1,\dots J_n}\right) \subseteq \bigcap_{j=0}^{n} U_{J_j} \qquad \mathcal{N}^*\big(X,\mathcal{U}\big) \textit{ minden szimplexére.} \tag{4}$$

Tegyük fel, hogy a $\Delta^*_{J_0,J_1,\dots J_n}$ szimplex peremén már elkészült az $\underline{\mathrm{ev}}$ függvény, és ott teljesíti a (4) követelményt. Mivel a $\bigcap_{j=0}^{n} U_{J_j}$ nyílt halmaz pontrahúzható, a függvénytkönnyű beterjeszteni a szimplex belsejébe is.

19.8. Feladat. *Lásd be, hogy a (4) tulajdonság homotópia erejéig egyértelműen meghatározza az $\underline{\mathrm{ev}} : \mathcal{N}\big(X,\mathcal{U}\big) \to X$ függvényt!*

19.9. Lemma. *Legyen X egy topológikus tér, és $\mathcal{U} = \{U_i\}_{i\in I}$ egy jó fedése. Legyen továbbá Y egy véges szimplíciális komplexus és $f : Y \to X$ egy folytonos függvény.*

(a) Ekkor létezik egy $\phi : Y \to \mathcal{N}(X,\mathcal{U})$ folytonos leképezés, melyre az $\underline{\mathrm{ev}} \circ \phi$ kompozíció homotóp f-fel.
(b) Tegyük fel, hogy $A \leq Y$ egy rész-komplexus, $\phi_A : A \to \mathcal{N}(X,\mathcal{U})$ egy olyan szimplíciális leképezés, melyre az $\underline{\mathrm{ev}} \circ \phi_A$ kompozíció megegyezik az f függvény A-ra való megszorításával. Ilyenkor van olyan ϕ is, amelyik az A halmazon megegyezik ϕ_A-val.

Bizonyítás. Elég a (b) állítást bizonyítani, az (a) ennek speciális esete (üres A-val). A feltétel miatt f az A minden szimplexét beleképezi valamelyik $\mathcal{U}$-beli nyílt halmazba. A Lebesgue Lemma segítségével az A komplementerében lévő szimplexeket is felbontjuk kisebb szimplexekre úgy, hogy f az új szimplexek mindegyikét beleképezze valamelyik

$\mathcal{U}$-beli nyílt halmazba. Jelölje $\tilde{Y}$ az Y teret ezzel az új szimplex felbontással, $\tilde{Y}^*$ pedig az $\tilde{Y}$ súlyponti felosztását. Mivel $f(\tilde{Y}^*)$ kompakt, van olyan $\tilde{I} \subset I$ véges részhalmaz, melyre $\{U_i\}_{i \in \tilde{I}}$ lefedi $f(\tilde{Y}^*)$-ot. Először definiáljuk a ϕ függvényt az $\tilde{Y}^*$ csúcsain.

Legyen P az $\tilde{Y}^*$ tetszőleges csúcsa, tehát egy $\sigma \subseteq Y$ szimplex súlypontja. Jelölje $J_\sigma \subseteq \tilde{I}$ azon $j \in \tilde{I}$ indexek halmazát, melyekre $f(\sigma_\sigma) \subseteq U_j$. Legyen $\phi(P)$ a $\Delta_{J_\sigma} \subseteq \mathcal{N}(X,\mathcal{U})$ szimplex súlypontja, ami az $\mathcal{N}^*(X,\mathcal{U})$ komplexus egyik csúcsa.

Legyen most δ az $\tilde{Y}^*$ tetszőleges n-szimplexe. Enne csúcsai bizonyos $\sigma_0 \subset \sigma_1 \subset \cdots \subset \sigma_n$ $\tilde{Y}$-beli szimplexek súlypontjai. A ϕ függvény a δ csúcsait éppen a $\Delta_{J_{\sigma_0}, J_{\sigma_1}, \dots J_{\sigma_n}}$ $\mathcal{N}^*(X,\mathcal{U})$-beli szimplex csúcsaiba viszi, kiterjesztjük lineárisan az egész δ szimplexre. Ezt minden szimplexre elvégezve megkapjuk a keresett ϕ függvényt. □

19.10. Feladat. *Lásd be, hogy a 19.9. Lemma bizonyításában a ϕ függvény jól definiált! ha δ_1, δ_2 két szimplex $\tilde{Y}$-ban, akkor a δ_1-re való kiterjesztés a $\delta_1 \cap \delta_2$ szimplexen megegyezik a δ_2-re való kiterjesztéssel.*

Ötlet: Ha δ_1 a δ szimplex egyik oldala, akkor ϕ-t a δ_1 szimplexen kétféleképpen is definiáltuk: δ-ra, illetve δ_1-ra való kiterjesztéssel. Miért ugyanaz a két kiterjesztés? □

19.11. Feladat. *Lásd be, hogy a 19.9. Lemma bizonyításában a ϕ függvény az A halmazon megegyezik ϕ_A-val!*

19.12. Következmény. *Legyen X egy topológikus tér, és $\mathcal{U} = \{U_i\}_{i \in I}$ egy jó fedése. Az $\underline{\mathrm{ev}} : \mathcal{N}(X,\mathcal{U}) \to X$ leképezés egy gyenge homotóp ekvivalencia.*

A 19.5. Tétel geometriai bizonyítása. Azonnal következik a definícióból és a 19.12. Következményből. □

20. DeRham kohomológia

20.1. Definíció. *Legyen M egy differenciálható sokaság. T^*M jelöli az érintő nyaláb duálisát — ezt* ko-érintő nyalábnak *is nevezik, ennek szelései az* 1*-formák. $\bigwedge^k T^*M$ jelöli a ko-érintő nyaláb k-adik külső hatványát — ennek szelései a k-formák. Jelölje $\Omega^k(M)$ az egész M-en értelmezett k-formák terét! A külső deriválás minden k-ra egy $d : \bigwedge^k T^M \to \bigwedge^{k+1} T^*M$ differenciál operátor, tehát egy $d : \Omega^k(M) \to \Omega^{k+1}(M)$ lineáris leképezés ami kielégíti a Leibnitz-szabályt. Érdemes megemlíteni, hogy $d^2 = 0$, és hogy $\Omega^0(M)$ nem más, mint az M-en értelmezett sima függvények tere.*

20.2. Definíció. *Legyenek M, N differenciálható sokaságok, és $f: M \to N$ egy sima függvény! Jelölje f^*TN az N érintő-nyalábjának visszahúzottját! Az f deriváltja felfogható egy $df : TM \to f^*TN$ nyaláb-leképezésnek, azaz a* $\mathrm{Hom}\big(TM, f^*TN\big)$ *nyaláb egy szelésének. (Lokális koordinátarendszerben ez egy mátrix-értékű függvény: az f Jacobi-mátrixa.) Ennek a duálisa indukál $f^* : \Omega^k(N) \to \Omega^k(M)$ homomorfizmusokat minden k-ra. (Tehát a differenciál-formákat „vissza lehet húzni”.)*

Mézd még meg Stokes tételét!

20.3. Definíció. *Legyen M egy differenciálható sokaság. Az alábbi komplexust* de Rham komplexusnak *nevezzük:*

$$0 \to \Omega^0(M) \xrightarrow{d} \Omega^1(M) \xrightarrow{d} \Omega^2(M) \xrightarrow{d} \dots$$

Ez valóban komplexus, hiszen $d^2 = 0$. Az ő k-adik homológiája az M k-adik de Rham kohomológiája *(ez egy valós vektortér), jelölésben: $H^k_{dR}(M)$. Bővebb információt itt találsz.*

20.4. Feladat. *Lásd be, hogy $\Omega^\cdot$ egy kontravariáns funktor a differenciálható sokaságok (és sima leképezések) kategóriájából a vektortér komplexusok kategóriájába!*

Ötlet. Lásd be, hogy a differenciál-formák visszahúzása kommutál a d operátorral! $\square$

20.5. Feladat. *Legyen M egy sokaság, jelölje $\Delta^{\mathrm{diff}}_\cdot(M) \leq \Delta_\cdot(M)$ azt a rész-komplexust, amit a folytonosan differenciálható szinguláris szimplexek generálnak! Lásd be, hogy a $\Delta^{\mathrm{diff}}_\cdot(M) \leq \Delta_\cdot(M)$ beágyazás lánc-ekvivalencia!*

Ötlet: Imitáld a 16.7. Lemmát, és a bizonyítását. Ehhez szükséged lehet a 13.6. Tételre. $\square$

20.6. Feladat. *Legyen M egy sokaság, ω egy n-forma. Minden σ folytonosan differenciálható szinguláris n-szimplexhez rendeljük hozzá az $\int_\sigma \omega$ valós számot. Ezt lineárisan kiterjesztjük egy $\mathcal{I}^n : \Omega^n(M) \to$* $\mathrm{Hom}\big(\Delta^{\mathrm{diff}}_n(M), \mathbb{R}\big)$ *homomorfizmussá. Stokes tétele segítségével lásd be, hogy ezek összeállnak egy*

$$\mathcal{I} : \Omega^\cdot(M) \to \mathrm{Hom}\big(\Delta^{\mathrm{diff}}_\cdot(M), \mathbb{R}\big)$$

lánc-homomorfizmussá, sőt, $\mathcal{I}$ egy természetes transzformáció az $\Omega^\cdot$ és a $\mathrm{Hom}\big(\Delta^{\mathrm{diff}}_\cdot, \mathbb{R}\big)$ *funktorok között!*

20.7. Tétel (Homotóp invariancia)**.** *Legyenek M, N differenciálható sokaságok, $f, g : M \to N$ egymással homotóp sima leképezések. A* *hozzájuk tartozó két visszahúzás, $f_*, g_* : \Omega^{\cdot}(N) \to \Omega^{\cdot}(M)$, homotóp ekvivalens.*

Bizonyítás. Egy bizonyítást itt olvashatsz. □

20.8. Következmény (Poincaré lemma)**.** *Legyen M egy pontrahúzható sokaság, és $\phi \in \Omega^k(M)$, $1 \le k \le \dim(M)$, egy olyan k-forma, amelyre $d\omega = 0$ (azaz ω* zárt forma*). Ekkor van olyan $\psi \in \Omega^{k-1}(M)$, amelyre $d\psi = \phi$ (azaz ϕ* egzakt forma*). Ebből azonnal következik, hogy az $\Omega^{\cdot}(M)$ de Rham komplexus pontrahúzható (2.17. Következmény).*

Bizonyítás. Következik a 20.7. Tételből. □

20.9. Feladat (Poincaré lemma változata)**.** *Legyen M megint egy pontrahúzható sokaság, és jelölje $\mathbb{R}_M \subseteq \Omega^0(M)$ az $M \to \mathbb{R}$ konstans függvények halmazát. Mutasd meg, hogy az alábbi sorozat egzakt:*

$$0 \to \mathbb{R}_M \to \Omega^0(M) \xrightarrow{d} \Omega^1(M) \xrightarrow{d} \Omega^2(M) \xrightarrow{d} \cdots$$

20.10. Tétel (de Rham tétele)**.** *A 20.6. Feladatban szereplő $\mathcal{I} : \Omega^{\cdot} \to \mathrm{Hom}\left(\Delta^{\mathrm{diff}}_{\cdot}\right)$ lánc-leképezés lánc-homotóp-ekvivalencia.*

Bizonyítás. Legyen $\mathcal{T}$ az M sokaság egy szimplex-felbontása (ilyen van Whitney tétele miatt), jelöljük $\mathcal{T}_k$-val a $\mathcal{T}$-beli k-szimplexek halmazát! Vegyük észre, hogy a szimplex-felbontásunk lokálisan véges, azaz minden pontnak van olyan környezete amelyet csak véges sok szimplex metsz! Ha a differenciál-formákat csak a $\mathcal{T}$-beli szimplexeken integráljuk, akkor az $\mathcal{I}$ leképezés mintájára egy $\tilde{\mathcal{I}} : \Omega^{\cdot}(M) \to \mathrm{Hom}\left(\Delta^{\mathrm{szimpl}}_{\cdot}(\mathcal{T}), \mathbb{R}\right)$ lánc-leképezést. A 20.5. Feladat miatt elég belátnunk, hogy $\tilde{\mathcal{I}}$ lánc-homotóp-ekvivalencia. Ezért konstruálunk egy $\mathcal{J}^{\cdot} : \mathrm{Hom}\left(\Delta^{\mathrm{szimpl}}_{\cdot}(\mathcal{T}), \mathbb{R}\right) \to \Omega^{\cdot}(M)$ homotópia inverzet.

Rögzítünk egy $k \ge 0$ egészet! Minden $\sigma \in \mathcal{T}_k$ szimplexhez választunk egy $U_\sigma \subseteq M$ nyílt halmazt úgy, hogy mindegyik $\sigma \in \mathcal{T}_k$ metszi U_σ-t, és az U_σ halmazok páronként diszjunktak. Minden $\sigma \in \mathcal{T}_k$-ra választunk olyan $\psi_\sigma \in \Omega^k(M)$ differenciál-formát, amelyik nulla az U_σ halmazon kívül, és $\int_\sigma \psi_\sigma = 1$. Ezután minden $f : \Delta_k(M) \to \mathbb{R}$ koláncra legyen

$$\mathcal{J}^k(f) = \sum_{\sigma \in \mathcal{T}_k} f(\sigma) \cdot \psi_\sigma \,.$$

Világos, hogy $\tilde{\mathcal{I}}\big(\mathcal{J}^k(f)\big) = f$. Az is igaz, hogy $\mathcal{J}^{\cdot} \circ \tilde{\mathcal{I}}$ homotóp az identitáshoz (az $\Omega^{\cdot}(M)$ komplexuson), de azt most nem bizonyítjuk. □

20.11. Tétel. *Legyen M egy differenciálható sokaság, $\mathcal{U}$ egy jó fedése. Az M de Rham komplexusa lánc-ekvivalens a $\check{C}^{\cdot}\left(X,\mathcal{U};\ G\right)$ Čech* *komplexussal. Ezért minden n-re:*

$$H^n_{dR}(M) \cong \check{H}^n(X;\mathbb{R})$$

Bizonyítás. A azonnal következik a 3.24. Következményből, csak a megfelelő kettős komplexust kell kitölteni — amit az olvasóra bízunk! $\square$

20.12. Feladat. *Töltsd ki az előző bizonyítás végén felbukkanó kettős komplexust! Lásd be, hogy a sorok és az oszlopok valóban egzaktak!*

Ötlet: Minden $(p+1)$-elemű $J \subseteq I$ részhalmazhoz készítsd el a

$$\Omega^q\left(\bigcap_{j\in J} U_j\right)$$

csoportot. Ezek direkt szorzata legyen a 3.24. Következményben keresett $M^{p,q}$ csoport! A q irányban a differenciál legyen a differenciál formák d operátora. A p iránban pedig imitáld a Čech komplexus differenciálját! Minden q irányú oszlop DeRham komplexusok direkt szorzata, az egzaktság a Poincaré lemmából következik. Tekints egy p irányú sort, egység-osztás segítségével lásd be, hogy pontrahúzható (2.17. Következmény). Ebből következik a p irányú egzaktság. $\square$

20.13. Feladat (de Rham tétel másik bizonyítása)**.** *Lásd be a 20.10. Tételt a 20.11. Tétel és a 19.5. Tétel segítségével.*

20.14. Feladat (de Rham tétel harmadik bizonyítása)**.** *Lásd be a Mayer-Vietoris tétel (21.5. Tétel) de Rham kohomológiára vonatkozó változatát! Mutasd meg, hogy ebből is következik a 20.10. Tétel!*

21. Kivágás, Mayer-Vietoris sorozat

21.1. Tétel (Kivágás)**.** *Legyenek A és B olyan részhalmazok az X topológikus térben, melyekre $\overline{B} \subseteq \mathrm{int}(A)$. Ekkor a $\Delta.(X\setminus B, A\setminus B) \to \Delta.(X,A)$ lánc-leképezés egy lánc-ekvivalencia.*

21.2. Definíció. *Legyenek X, Y egy topológikus tér alterei. Azt mondjuk, hogy $\{X,Y\}$* jól vág *(angolul:* excisive*), ha*

$$X\cup Y = \mathrm{int}(X)\cup\mathrm{int}(Y),$$

ahol a halmazok belsejét az $X\cup Y$ topológiájában számoljuk. Speciálisan, ha $Y\subseteq X$, akkor $\{X,Y\}$ jól vág.

21.3. Lemma. *Ha $\{X,Y\}$ jól vág, akkor az alábbi (szinguláris) lánckomplexusok közti beágyazás lánc-ekvivalencia:*

$$\Delta.(X)+\Delta.(Y)\hookrightarrow\Delta.(X\cup Y)$$

Ebből tenzor-szorzás, illetve a Hom funktor segítségével kapjuk az alábbi lánc-leképezéseket, ezek is lánc-ekvivalenciák. (G tetszőleges abel-csoport.)

$$\Delta.(X) \otimes G + \Delta.(Y) \otimes G \hookrightarrow \Delta.(X \cup Y) \otimes G$$

$$\mathrm{Hom}\big(\Delta.(X), G\big) + \mathrm{Hom}\big(\Delta.(Y), G\big) \hookrightarrow \mathrm{Hom}\big(\Delta.(X \cup Y), G\big)$$

21.4. Feladat. *Lásd be a 21.1. Tétel következő általánosítását: ha $\{X, Y\}$ jól vág jól, akkor $(X, X \cap Y) \hookrightarrow (X \cup Y, Y)$ izomorfizmust indukál a szinguláris homológiákon, és kohomológiákon!*

21.5. Tétel (Mayer-Vietoris sorozat)**.** *Legyenek X, Y, A, B alterek egy topológikus térben, melyekre $A \subseteq X$ és $B \subseteq Y$. Tegyük fel, hogy $\{X, Y\}$ és $\{A, B\}$ jól vágnak. Tekintsük az alábbi funktoriális rövid egzakt sorozat:*

$$0 \to \Delta.(X \cap Y, A \cap B) \to \Delta.(X, A) \oplus \Delta.(Y, B) \to \Big(\Delta.(X) + \Delta.(Y)\Big) \Big/ \Big(\Delta.(A) + \Delta.(B)\Big) \to 0$$

Alább láthatók hozzá tartozó hosszú egzakt sorozatok (homológiára és kohomológiára). Tetszőleges együttható-csoporttal (vagy modulussal) érvényesek, az olvashatóság kedvéért az együtthatókat nem tüntettük fel:

$$\xrightarrow{\delta_*} H_q(X \cap Y, A \cap B) \xrightarrow{i_*} H_q(X, A) \oplus H_q(Y, B) \xrightarrow{j_*} H_q(X \cup Y, A \cup B) \xrightarrow{\partial_*} H_{q-1}(X \cap Y, A \cap B) \xrightarrow{i_*}$$

$$\xrightarrow{\delta^*} H^q(X \cup Y, A \cup B) \xrightarrow{j^*} H^q(X, A) \oplus H^q(Y, B) \xrightarrow{i^*} H^q(X \cap Y, A \cap B) \xrightarrow{\delta^*} H^{q+1}(X \cup Y, A \cup B) \xrightarrow{j^*}$$

22. Direkt szorzat és a $\Delta.$ funktor

22.1. Tétel (Eilenberg-Zilber)**.** *Legyenek X, Y tópologikus terek. Létezik egy*

$$\Delta.(X \times Y) \cong \Delta.(X) \otimes \Delta.(Y)$$

lánc-ekvivalencia, amelyk kanonikusan függ X-től és Y-tól.

Bizonyítás. Ha A és B CW-komplexusok, akkor

$$\Delta^{CW}_{.}(A \times_{CW} B) \cong \Delta^{CW}_{.}(A) \otimes \Delta^{CW}_{.}(B) \tag{5}$$

kanonikusan izomorf (14.2. Definíció). Ezt az azonosságot az $A = \mathbb{S}(X)$ és a $B = \mathbb{S}(Y)$ CW-komplexusokra akarjuk alkalmazni. X gyengén homotóp ekvivalens az $\mathbb{S}(X)$ CW-komplexussal (lásd a 16.5. Tételt), Y gyengén homotóp ekvivalens $\mathbb{S}(Y)$-nal, ezért aztán $X \times Y$ gyengén homotóp ekvivalens az $\mathbb{S}(X) \times \mathbb{S}(Y)$ szorzattal, ami viszont gyengén homotóp ekvivalens az $\mathbb{S}(X) \times_{CW} \mathbb{S}(Y)$ CW-szorzattal (14.6. Feladat). Ezért a tétel következik az (5) azonosságból. $\square$

22.2. Következmény. *Legyenek* (X, A) *és* (Y, B) *olyan tér-párok (11.1. Definíció), melyekre* $\{X \times B, A \times Y\}$ *jól vág (21.2. Definíció). Ekkor van egy természetes lánc-ekvivalencia:*

$$\Delta.\Big(X \times Y,\, \big(A \times Y \cup X \times B\big)\Big) \cong \Delta.(X, A) \otimes \Delta.(Y, B)$$

Ötlet: Használjuk a 22.1. Tételt és a következő, modulusokra vonatkozó azonosságot:

$$\big(M/N\big) \otimes \big(P/Q\big) \cong \big(M \otimes N\big)\Big/\big(M \otimes Q + N \otimes P\big) \tag{6}$$

□

22.3. Feladat. *Igazold a (6) azonosságot!*

22.4. Megjegyzés. *Érdekes az analógia van a szabad algebrák és az alábbi tétel között. Adott algebrai struktúrák egy* $\mathcal{A}$ *osztálya és egy* X *halmaz. Az* X *által generált* szabad algebra *egy olyan* $F_X \in \mathcal{A}$ *algebra, amely tartalmazza* X*-et, és tetszőleges* $A \in \mathcal{A}$ *algebrába képező tetszőleges* $X \to A$ *függvény egyértelműen kiterjeszthető egy* $F_x \to A$ *homomorfizmussá. Az* X *halmazt hívjuk az* F_X szabad generátor rendszerének*. Az* F_X *szabad algebra, ha létezik, izomorfizmus erejéig egyértelmű, csak az* X *számosságától függ (meg persze* $\mathcal{A}$*-tól). Szép* $\mathcal{A}$ *osztály esetén (pl. ha* $\mathcal{A}$*-t azonosságokkal definiáljuk) a létezése is könnyen bizonyítható.*

Tekintsük a „pozitív dimenzióban aciklikus" funktorok világát. Az alábbi tételünk arról szól, hogy $\Delta.$ *„szabad funktor"-ként működik ebben a világban,* $H_0(\Delta.)$ *játssza a „szabad generátor rendszer" szerepét. A bizonyítás még hangsúlyosabbá teszi az analógiát: az aciklikusságot „azonosság"-ként értelmezzük.*

22.5. Tétel (Eilenberg, aciklikus modellek módszere)**.** *Legyen* $\mathcal{G}.$ *egy funktor, ami topológikus terekhez komplexusokat rendel (és folytonos függvényekhez lánc-homomorfizmusokat). Tegyük fel, hogy*

$$H_n\big(\mathcal{G}.(\underline{\Delta}^m)\big) = 0 \quad \text{ha } n \geq 1 \text{ és } m \geq 0,$$

ahok $\underline{\Delta}^m$ *jelöli az* m*-dimenziós szimplexet (16.1. Definíció). Ekkor*

(a) *Minden* $t : H_0(X; \mathbb{Z}) \to H_0\big(\mathcal{G}.(X)\big)$ *természetes transzformáció egy (*X*-től függő) természetes* $\tau. : \Delta. \to \mathcal{G}.$ *lánc-homomorfizmusból származik:* $t = H_0(\tau.)$*.*

(b) *A fenti* $\tau.$ *nem feltétlenül egyértelmű. Ha* $\tilde{\tau}. : \Delta. \to \mathcal{G}.$ *egy másik természetes lánc-homomorfizmus amire* $H_0(\tau.) = H_0(\tilde{\tau}.)$*, akkor* $\tau.$ *és* $\tilde{\tau}.$ *lánc-homotópok egy* $D.$ *(*X*-től függő) természetes lánc-homotópiával.*

22.6. Feladat. *Lásd be, hogy* $H_0\big(\Delta.(X)\big)$ *kanonikusan izomorf az* X *összefüggő komponenzei által szabadon generált szabad Abel csoporttal. Konstruálj ez alapján egy* $H_0(\Delta.) \to H_0(\Delta.)\otimes H_0(\Delta.)$ *természetes transzformációt!*

22.7. Következmény. *Létezik egy olyan* $\Delta. \xrightarrow{\tau.} \Delta.\otimes\Delta.$ *természetes transzformáció, amire* $H_0(\tau.)$ *éppen a 22.6. Feladat természetes transzformációja, és bármely két ilyen transzformációt összeköt egy természetes lánc-homotópia.*

Bizonyítás. A $\mathcal{G}. = \Delta.\otimes\Delta.$ funktor kielégíti a 22.5. Tétel feltételeit. $\square$

22.8. Konstrukció. *Az alábbi diagramon* δ *jelöli az* $X \to X \times X$ *átló-leképezést,* EZ *pedig az Eilenberg-Zilber tételben (22.1. Tétel) szereplő lánc-ekvivalenciát,* $\tau.$ *pedig a két másik lánc-homomorfizmus kompozíciója:*

$$\begin{tikzcd} \Delta.(X) \arrow[r, "\Delta.(\delta)"] \arrow[rr, bend left, "\tau."] & \Delta.(X\times X) \arrow[r, "EZ"] & \Delta.(X)\otimes\Delta.(X) \end{tikzcd}$$

Ez a $\tau.$ *nyilván kielégíti a 22.7. Következmény feltételeit. Sajnos az* EZ *leképezés definíciója nem konstruktív, invertálni kell hozzá néhány lánc-ekvivalenciát. Íme, egy másik, teljesen explicit konstrukció, az* Alexander-Whitney lánc-homomorfizmus*:*

$$\tau_n : \Delta_n \to \bigoplus_{p+q=n} \Delta_p \otimes \Delta_q \ , \quad \sigma \to \sum_{p+q=n} {}_p\sigma \otimes \sigma_q \ ,$$

ahol σ *egy szinguláris* n*-szimplex,* ${}_p\sigma$ *illetve* σ_q *jelöli a* σ *szimplex első* $p+1$*, illetve utolsó* $q+1$ *csúcsa által kifeszített lapot. Tehát* $\dim\big({}_p\sigma\big) = p$*,* $\dim\big(\sigma_q\big) = q$*, és a két lapnak egyetlen közös csúcsa van: a* $(p+1)$*-edik. A két konstrukció természetesen különböző* $\tau.$ *lánc-homomorfizmusokat ad, de a 22.7. Következmény miatt ezek lánc-homotópok.*

22.9. Feladat. *Tekintsük a 22.8. Konstrukciót.*

(a) *Lásd be, hogy az Alexander-Whitney lánc-homomorfizmus valóban lánc-homomorfizmus!*
(b) *Lásd be, hogy mindkét* $\tau.$ *transzformáció kielégíti a 22.7. Következmény feltételeit! (Tehát lásd be, hogy természetes transzformációk, és lásd be, hogy* $H_0(\tau.)$ *éppen a 22.6. Feladatbeli homomorfiznus!)*
(c) *Ebből persze következik, hogy a két konstrukció egymással lánc-ekvivalens* $\tau.$ *lánc-homomorfizmusokat ad.*

22.10. Tétel. *Legyn* $\tau.$ *a 22.7. Következménybeli lánc-homomorfizmus!*

(a) *Jelölje* $\sigma. : \Delta.(X)\otimes\Delta.(X) \xrightarrow{\cong} \Delta.(X)\otimes\Delta.(X)$ *az* $x\otimes y \to y\otimes x$ *szimmetriát. Az alábbi kompozíció lánc-homotóp* $\tau.$*-val:*

$$\Delta.(X) \xrightarrow{\tau.} \Delta.(X)\otimes\Delta.(X) \xrightarrow{\sigma.} \Delta.(X)\otimes\Delta.(X)$$

(b) *Jelolje* ψ *tenzor szorzat asszociativitás-izomorfizmusát. Tekintsük az alábbi diagramot:*

$$\begin{tikzcd}
 & & \Delta.(X)\otimes\Delta.(X)\otimes\Delta.(X) \arrow[d, "\psi"'] \\
\Delta.(X) \arrow[r, "\tau."] & \Delta.(X)\otimes\Delta.(X) \arrow[ur, "\mathrm{id}_{\Delta.(X)}\otimes\tau."] \arrow[dr, "\tau.\otimes\mathrm{id}_{\Delta.(X)}"'] & \\
 & & \Delta.(X)\otimes\Delta.(X)\otimes\Delta.(X)
\end{tikzcd}$$

A következő két kompozíció lánc-homotóp:

$$\psi\circ\left(\mathrm{id}_{\Delta.(X)}\otimes\tau.\right)\circ\tau. \sim \left(\tau.\otimes\mathrm{id}_{\Delta.(X)}\right)\circ\tau.$$

Bizonyítás. Mindkét állítás azonnal következik a 22.5. Tételből. □

22.11. Feladat. *Tekintsük az olyan* (X,A,B) *hármasok kategóriáját, amelyekben* X *topológikus tér,* $A,B\subseteq X$, *és* $\{A,B\}$ *jól vágnak.*

(a) *Lásd be a 22.5. Tétel analógját az* $(X,A,B)\to\Delta.(X,A\cup B)$ *funktorra!*

(b) *Ez alapján mutasd meg a 22.7. Következmény általánosítását: hogy van egy lánc-homotópia erejéig egyértelmű természetes transzformáció:*

$$\Delta.(X,A\cup B)\to\Delta.(X,A)\otimes\Delta.(X,B)$$

23. Univerzális Együttható Tételek — topológia

Az univerzális együttható tételekre úgy érdemes gondolni, hogy az egészegyütthatós homológia-csoportok „lényegében meghatározzák” a tetszőleges G együtthatóval számolt homológia- és kohomológia-csoportokat.

23.1. Tétel (Univerzális Együttható tétel homológiára)**.** *Legyen* X *egy topológikus tér,* G *egy együttható csoport. Minden* n*-re létezik egy egzakt sorozat, amelyik funktoriálisan függ* X*-től és* G*-től:*

$$0\to H_n(X;\mathbb{Z})\otimes G\to H_n\big(X;G\big)\to \mathrm{Tor}_1\Big(H_{n-1}(X;\mathbb{Z}),G\Big)\to 0$$

Legyen most (X,A) *egy tér-pár (11.1. Definíció). Ehhez is tartozik egy egzakt sorozat, amelyik funktoriálisan függ az* (X,A) *pártól és* G*-től:*

$$0\to H_n(X,A;\mathbb{Z})\otimes G\to H_n\big(X,A;G\big)\to \mathrm{Tor}_1\Big(H_{n-1}(X,A;\mathbb{Z}),G\Big)\to 0$$

A fenti egzakt sorozatok felhasadnak. (A felhasadás nem kanonikus.)

Bizonyítás. Alkalmazzuk a 7.1. Tételt a $\Delta.(X)$ illetve a $\Delta.(X,A)$ komplexusokra. □

23.2. Tétel (Univerzális Együttható tétel kohomológiára)**.** *Legyen X egy topológikus tér, G egy együttható csoport. Minden n-re létezik egy egzakt sorozat:*

$$0 \to \operatorname{Ext}^1\Big(H_{n-1}(X;\mathbb{Z}),G\Big) \to H^n\big(X;G\big) \to \operatorname{Hom}\Big(H_n(X;\mathbb{Z}),G\Big) \to 0$$

amelyik funktoriálisan függ X-től és G-től. Legyen most (X,A) egy topológikus pár (11.1. Definíció). Ehhez is tartozik egy egzakt sorozat:

$$0 \to \operatorname{Ext}^1\Big(H_{n-1}(X,A;\mathbb{Z}),G\Big) \to H^n\big(X,A;G\big) \to \operatorname{Hom}\Big(H^n(X,A;\mathbb{Z}),G\Big) \to 0$$

amelyik funktoriálisan függ az (X,A) pártól és G-től. A fenti egzakt sorozatok felhasadnak. (A felhasadás nem kanonikus.)

Bizonyítás. Alkalmazzuk a 7.4. Tételt a $\Delta.(X)$ illetve a $\Delta.(X,A)$ komplexusokra. □

Az univerzális együttható tételek egy variációja pedig azt mutatja, hogy (bizonyos végességi feeltételek mellett) az egészegyütthatós kohomológia-csoportok is „lényegében meghatározzák" a tetszőleges G együtthatóval számolt homológia- és kohomológia-csoportokat.

23.3. Tétel (Univerzális Együttható tétel komológiára II.)**.** *Legyen X egy topológikus tér, G egy együttható csoport. Tegyük fel vagy azt, hogy G végesen generált, vagy pedig azt, hogy $H^n(X;\mathbb{Z})$ végesen generált minden n-re. Ekkor minden n-re létezik egy egzakt sorozat:*

$$0 \to H^n(X;\mathbb{Z}) \otimes G \to H^n\big(X;G\big) \to \operatorname{Tor}_1\Big(H^{n+1}(X;\mathbb{Z}),G\Big) \to 0$$

amelyik funktoriálisan függ X-től és G-től. Legyen most (X,A) egy topológikus pár (11.1. Definíció) most is feltesszük vagy azt, hogy G végesen generált, vagy pedig azt, hogy $H^n(X,A;\mathbb{Z})$ végesen generált minden n-re. Ekkor minden n-re létezik egy egzakt sorozat:

$$0 \to H^n(X,A;\mathbb{Z}) \otimes G \to H^n\big(X,A;G\big) \to \operatorname{Tor}_1\Big(H^{n+1}(X,A;\mathbb{Z}),G\Big) \to 0$$

amelyik funktoriálisan függ az (X,A) pártól és G-től. Ezek az egzakt sorozatok felhasadnak. (A felhasadás nem kanonikus.)

Bizonyítás. Alkalmazzuk a 7.1. Tételt a $\operatorname{Hom}\Big(\Delta.(X),\mathbb{Z}\Big)$ illetve a $\operatorname{Hom}\Big(\Delta.(X,A),\mathbb{Z}\Big)$ komplexusokra. Menet közben használni kell az alábbi azonosságot:

$$\operatorname{Hom}(\mathcal{A},\mathbb{Z}) \otimes G = \operatorname{Hom}(\mathcal{A},G) \tag{7}$$

ahol $\mathcal{A}$ is egy Abel csoport, és vagy $\mathcal{A}$ vagy G végesen generált. □

23.4. Feladat. *Lásd be a (7) azonosságot (az ott megadott feltételek mellett)! Mutass rá ellenpéldát abban az esetben, ha sem $\mathcal{A}$ sem G nem végesen generált!*

23.5. Feladat. *A 23.3. Tétel* Tor_1*-es tagjában és az alábbi 23.6. Tétel* Ext^1*-es tagjában* $(n+1)$*-edik kohomológia szerepel, pedig a bizonyításban használt 7.1. Tételben és a 7.4. Tételben* $(n-1)$*-edik homológia szerepelt. Hogyan lehetséges ez?*

23.6. Tétel (Univerzális Együttható tétel homológiára II.)**.** *Legyen* X *egy topológikus tér,* G *egy együttható csoport. Tegyük fel, hogy* $H^n(X;\mathbb{Z})$ *végesen generált minden* n*-re. Ekkor minden* n*-re létezik egy egzakt sorozat, amelyik funktoriálisan függ* X*-től és* G*-től:*

$$0 \to \mathrm{Ext}^1\Big(H^{n+1}(X;\mathbb{Z}), G\Big) \to H_n\big(X;G\big) \to \mathrm{Hom}\Big(H^n(X;\mathbb{Z}), G\Big) \to 0$$

Legyen most (X, A) *egy topológikus pár (11.1. Definíció) Ehhez is tartozik egy egzakt sorozat, amelyik funktoriálisan függ az* (X, A) *pártól és* G*-től:*

$$0 \to \mathrm{Ext}^1\Big(H^{n+1}(X,A;\mathbb{Z}), G\Big) \to H_n\big(X,A;G\big) \to \mathrm{Hom}\Big(H^n(X,A;\mathbb{Z}), G\Big) \to 0$$

A fenti egzakt sorozatok felhasadnak. (A felhasadás nem kanonikus.)

Bizonyítás. A 4.9. Lemma segítségével választunk végesen generált szabad approximációkat a $\mathrm{Hom}\Big(\Delta_\cdot(X),\mathbb{Z}\Big)$ és a $\mathrm{Hom}\Big(\Delta_\cdot(X,A),\mathbb{Z}\Big)$ Abel csoport komplexusokhoz. Ezekre alkalmazzuk a 7.4. Tételt. Menet közben használni kell az alábbi azonosságot:

$$\mathrm{Hom}\Big(\mathrm{Hom}(F,\mathbb{Z}), G\Big) = F \otimes G \tag{8}$$

ahol F egy végesen generált szabad Abel csoport. $\square$

23.7. Feladat. *Lásd be a (8) azonosságot (az ott megadott feltételek mellett)! Mutass rá ellenpéldát abban az esetben, ha* F *nem szabad, vagy nem végesen generált!*

24. Külső szorzás — topológia

24.1. Konstrukció (Külső szorzat — kohomológia)**.** *Tetszőleges* X *és* Y *topológikus terekhez,* M *és* N *modulusokhoz,* p, q *egészekhez hozzárendelünk egy*

$$H^p(X;M) \otimes H^q(Y;N) \xrightarrow{\times} H^{p+q}\Big(X \times Y; M \otimes N\Big)$$

külső szorzás *homomorfizmust (angolul:*cross product*), ami minden változójában természetes transzformáció. A hozzárendelés az alábbi, tér-párokra vonatkozó konstrukció speciális esete,* $A = B = \emptyset$ *választással.*

Legyenek (X, A) és (Y, B) olyan tér-párok (11.1. Definíció), melyekre $\{X \times B, A \times Y\}$ jól vág (21.2. Definíció), és legyenek M, N modulusok. Tekintsük az alábbi diagramot, ahol az első lánc-homomorfizmus a 8.4. Feladatbeli külső szorzás, a másodikat pedig az Eilenberg-Zilber tételből (22.2. Következmény) kapjuk:

$$\begin{array}{c}
\mathrm{Hom}\big(\Delta_\cdot(X,A),\,M\big) \otimes \mathrm{Hom}\big(\Delta_\cdot(Y,B),\,N\big) \\
\big\downarrow \times \\
\mathrm{Hom}\Big(\Delta_\cdot(X,A) \otimes \Delta_\cdot(Y,B),\,M \otimes N\Big) \\
\big\downarrow \mathrm{EZ} \\
\mathrm{Hom}\Big(\Delta_\cdot\big(X \times Y,\,(A \times Y \cup X \times B)\big),\,M \otimes N\Big)
\end{array}$$

Ha a kompozícióra alkalmazzuk a homológia funktort, és használjuk a 8.1. Tétel, akkor a külső szorzás *(angolul:*cross product*) homomorfizmushoz jutunk:*

$$H^p(X, A;\, M) \otimes H^q(Y, B;\, N) \xrightarrow{\times} H^{p+q}\Big(X \times Y,\, \big(X \times B \cup A \times Y\big);\, M \otimes N\Big)$$

Ez minden változójában természetes transzformáció.

24.2. Feladat (Külső szorzat — homológia)**.** *A 24.1. Konstrukció mintájára konstruáld meg az alábbi* külső szorzás *homomorfizmusokat:*

$$H_p(X;\, M) \otimes H_q(Y;\, N) \xrightarrow{\times} H_{p+q}\Big(X \times Y;\, M \otimes N\Big)$$

$$H_p(X, A;\, M) \otimes H_q(Y, B;\, N) \xrightarrow{\times} H_{p+q}\Big(X \times Y,\, \big(X \times B \cup A \times Y\big);\, M \otimes N\Big)$$

25. Künneth formulák — topológia

Künneth formulái segítségével topológikus terek direkt szorzatának a homológia- illetve kohomológia-csoportjait számíthatjuk ki. Ebben a fejezetben csak kohomológia-csoportokkal foglalkozunk. Természetesen léteznek ezekkel analóg, homológia-csoportokra vonatkozó formulák is, amelyek ugyanilyen módon bizonyíthatók.

25.1. Tétel (Künneth formula kohomológiára — I)**.** *Legyenek X és Y topológikus terek, $\mathbb{F}$ egy test. Ekkor a külső szorzat (lásd a 24.1. Konstrukciót) izomorfizmust indukál:*

$$H^n\Big(X \times Y;\, \mathbb{F}\Big) \cong \bigoplus_{p+q=n} H^p(X;\, \mathbb{F}) \otimes_{\mathbb{F}} H^q(Y;\, \mathbb{F})$$

Bizonyítás. Következik a 9.2. Feladat állításából. □

25.2. Tétel (Künneth formula kohomológiára — II)**.** *Legyenek X és Y topológikus terek, M és N modulusok az R gyűrű felett. Tegyük fel, hogy $H^q(Y;R)$ szabad R-modulus minden q-ra. Ekkor a külső szorzat (lásd a 24.1. Konstrukciót) izomorfizmust indukál:*

$$H^n\Big(X \times Y;\, M \otimes N\Big) \cong \bigoplus_{p+q=n} H^p(X;\, M) \otimes H^q(Y;\, N)$$

Bizonyítás. Következik a 9.7. Tételből. □

26. Általános Künneth tételek — topológia

26.1. Tétel (Künneth formula kohomológiára — III)**.** *Legyenek X, Y topológikus terek, M modulus az R gyűrű felett. Ekkor létezik az alábbi (nem kanonikus) izomorfizmus:*

$$H^n\big(X \times Y;\, M\big) \cong \bigoplus_{p+q=n} H^p\Big(X;\, H^q\big(Y;\, M\big)\Big)$$

Ha R test, akkor $H^p\Big(X;\, H^q\big(Y;\, M\big)\Big) \cong H^p(X;\, R) \otimes H^q(X;\, M)$, és a fenti izomorfizmus inverze éppen a külső szorzat (24.1. Konstrukció, összegezve $p+q=n$-re).

Ötlet: Alkalmazzuk a 10.4. Tételt az következő szereposztásban:

$$\mathcal{E}_\cdot = \Delta_\cdot(X, A)\,, \quad \mathcal{F}^\cdot = \operatorname{Hom}\big(\Delta_\cdot(Y, B), M\big)\,.$$

□

26.2. Feladat. *Fogalmazd meg, és bizonyítsd be a 26.1. Tétel térpárokra vonatkozó általánosítását!*

26.3. Tétel (Künneth egzakt sorozat kohomológiára)**.** *Legyenek X, Y topológikus terek, R nullosztómentes főideálgyűrű, M, N R-modulusok. Tegyük fel, hogy az alábbi végességi feltételek közül legalább az egyik teljesül:*

— $H^n(X;\, \mathbb{Z})$ és $H^n(Y;\, \mathbb{Z})$ végesen generált minden n-re,
— $H^n(X;\, \mathbb{Z})$ végesen generált, minden n-re, és N is végesen generált.

Ekkor létezik az alábbi funktoriális rövid egzakt sorozat:

$$0 \to \bigoplus_{p+q=n} H^p(X\,, M) \otimes H^q(Y;\, N) \to H^n\big(X \times Y;\, M \otimes N\big) \longrightarrow$$
$$\longrightarrow \bigoplus_{p+q=n+1} \operatorname{Tor}_1\Big(H^p(X\,, M),\, H^q(Y;\, N)\Big) \to 0$$

Ez a sorozat (nem kanonikusan) felhasad.

Ötlet: Használd Eilenberg-Zilber tételt (22.1. Tétel), a 4.9. Lemmát, a 23.3. Tétel bizonyításában szereplő (7) azonosságot, és a 10.2. Tételt. □

26.4. Feladat. *Fogalmazd meg, és bizonyítsd be a 26.3. Tétel térpárokra vonatkozó általánosítását!*

26.5. Feladat. *Lásd be, hogy a 26.3. Tételben szereplő*

$$\bigoplus_{p+q=n} H^p(X\ , M) \otimes H^q(Y;\, N) \to H^n\big(X \times Y;\, M \otimes N\big)$$

homomorfizmus nem más, mint a külső szorzás (24.1. Konstrukció).

26.6. Feladat. *Ha R test, akkor a 26.3. Tétel ad egy*

$$H^n\big(X \times Y;\, M \otimes N\big) \cong \bigoplus_{p+q=n} H^p(X\ , M) \otimes H^q(Y;\, N)$$

izomorfizmust (feltéve, hogy a végességi feltétel teljesül). Lásd be, hogy ez ugyanaz az izomorfizmus, mint amit a 26.1. Tétel ígér. (Sőt, a 26.5. Feladat alapján ez megegyezik a külső szorzással is.)

26.7. Feladat. *Fogalmazd meg, és bizonyítsd be a Künneth formulák (26.1 és 26.3) homológia-csoportokra vonatkozó variánsát. (Használd a 10.2. Tételt!)*

27. Szorzat struktúrák

27.1. Konstrukció (csésze szorzat)**.** *Legyen X egy topologikus tér, $A, B \leq X$ alterek, M és N modulusok egy R gyűrű fölött. Tegyük fel, hogy $\{A, B\}$ jól vág (21.2. Definíció). Megépítjük az alábbi* csésze szorzás *homomorfizmusokat (angolul:* cup product*):*

$$H^p\big(X;\, R\big) \otimes H^q\big(X;\, R\big) \xrightarrow{\cup} H^{p+q}\big(X;\, R\big)$$

$$H^p\big(X, A;\, M\big) \otimes H^q\big(X, B;\, N\big) \xrightarrow{\cup} H^{p+q}\Big(X,\, (A \cup B);\, M \otimes N\Big)$$

Mindkét sorozat minden változóban természetes transzformáció.

Az alábbi diagrammokon az első nyíl a külső szorzás (8.4. Feladat), a második a 22.2. Következményből, a harmadik pedig az $X \to X \times X$

átlós beágyazásból származó lánc-homomorfizmus:

$$\begin{gathered}\operatorname{Hom}\big(\Delta.(X),\, R\big)\otimes\operatorname{Hom}\big(\Delta.(X),\, R\big)\\ \downarrow\\ \operatorname{Hom}\big(\Delta.(X)\otimes\Delta.(X),\, R\big)\\ \downarrow\\ \operatorname{Hom}\big(\Delta.(X\times X),\, R\big)\\ \downarrow\\ \operatorname{Hom}\Big(\Delta.(X),\, R\Big)\end{gathered}$$

A diagrammon szereplő leképezések kompozíciójára alkalmazzuk a 8.1. Tételt, így kapjuk a csésze szorzást. A térpárokra vonatkozó csésze szorzást pedig az alábbi diagrammból kapjuk:

$$\begin{gathered}\operatorname{Hom}\big(\Delta.(X,A),\, M\big)\otimes\operatorname{Hom}\big(\Delta.(X,B),\, N\big)\\ \downarrow\\ \operatorname{Hom}\Big(\Delta.(X,A)\otimes\Delta.(X,B),\, M\otimes N\Big)\\ \downarrow\\ \operatorname{Hom}\Big(\Delta.\big(X\times X,\, (A\times X\cup X\times B)\big),\, M\otimes N\Big)\\ \downarrow\\ \operatorname{Hom}\Big(\Delta.\big(X,\, (A\cup B)\big),\, M\otimes N\Big)\end{gathered}$$

27.2. Feladat. *A 24.1. Konstrukció ad egy*

$$H^p(X,A;\, M)\otimes H^q(X,B;\, N)\xrightarrow{\times} H^{p+q}\Big(X\times X,\, \big(X\times B\cup A\times X\big);\, M\otimes N\Big)$$

homomorfizmust, ezt komponáljuk az $X\to X\times X$ átló menti visszahúzással. Lásd be, hogy éppen a 27.1. Konstrukcióbeli csésze szorzást kapjuk!

27.3. Konstrukció (sapka szorzat)**.** *Legyen X egy topológikus tér, $A, B\le X$ alterek, M és N modulusok egy R gyűrű fölött. Tegyük fel, hogy $\{A,B\}$ jól vág (21.2. Definíció). Megépítjük az alábbi* sapka szorzás *homomorfizmusokat (angolul:* cap product*):*

$$H^p\big(X;\, R\big)\otimes H_n\big(X;\, R\big)\xrightarrow{\cap} H_{n-p}\big(X;\, R\big)$$

$$H^p\big(X,A;\, M\big)\otimes H_n\Big(X,\, (A\cup B);\, N\Big)\xrightarrow{\cap} H_{n-p}\big(X,B;\, M\otimes N\big)$$

Mindkét sorozat minden változóban természetes transzformáció.

Az alábbi diagrammon az első lánc-homomorfizmus az $X \xrightarrow{\delta} X \times X$ *átlós leképezésből, a második az Eilenberg-Zilber tétel (22.2. Következmény)* τ_* *lánc-ekvivalenciájából származik, a harmadik leképezés pedig a* $\operatorname{Hom}\big(\Delta.(X),\, R\big)$*-beli homomorfizmusok kiértékelése az első* $\Delta.(X)$ *elemein, tehát egy* $f \otimes x \otimes y$ *alakú szorzathoz az* $f(x)y$ *elemet rendeli:*

$$\begin{array}{c}
\operatorname{Hom}\big(\Delta.(X),\, R\big) \otimes \Delta.(X) \\
\big\downarrow{\scriptstyle \mathrm{id}\otimes\delta_*} \\
\operatorname{Hom}\big(\Delta.(X),\, R\big) \otimes \Delta.(X \times X) \\
\big\downarrow{\scriptstyle \mathrm{id}\otimes\tau_*} \\
\operatorname{Hom}\big(\Delta.(X),\, R\big) \otimes \Delta.(X) \otimes \Delta.(X) \\
\big\downarrow{\scriptstyle \mathrm{eval}\otimes\mathrm{id}} \\
R \otimes \Delta.(X)
\end{array}$$

Fontos észrevétel, hogy amíg az első két leképezés lánc-homomorfizmus, a harmadik, $\mathrm{eval} \otimes \mathrm{id}$*, csak fokszámtartó abelcsoport homomorfizmus, de nem feltétlenül kommutál a komplexusok határ-homomorfizmusával. Ezzel szemben ha* c *egy tetszőleges kolánc* $\operatorname{Hom}\big(\Delta.(X),\, R\big)$*-ben, azaz* $\partial c = 0$*, akkor a* $\{c\} \otimes \Delta.(X) \otimes \Delta.(X) \xrightarrow{\mathrm{eval}\otimes\mathrm{id}} R \otimes \Delta.(X)$ *leképezés egy lánc-homomorfizmus.*

A tenzor-szorzat totális komplexusában most alsó indexeket fogunk használni. Az egyik tényező felső indexet használ — szokásunkhoz híven ezt negatívan számítjuk a totális komplexus indexébe. Tehát a 8.1. Tétel és a diagrammon szereplő első két lánc-homomorfizmus segítségével kapunk egy

$$H^p(X;R) \otimes_R H_n(X;R) \to H_{n-p}\Big(\overline{\operatorname{Hom}\big(\Delta.(X),\, R\big) \otimes \Delta.(X) \otimes \Delta.(X)}\Big)$$

homomorfizmust. Könnyű ellenőrizni, hogy $\mathrm{eval} \otimes \mathrm{id}$ *is indukál egy*

$$H_{n-p}\Big(\operatorname{Hom}\big(\Delta.(X),\, R\big) \otimes \Delta.(X) \otimes \Delta.(X)\Big) \to H_{n-p}(X;R)$$

homomorfizmust, annak ellenére, hogy ő maga nem lánc-homomorfizmus. Az utóbbi két homomorfizmus kompozíciója a sapka szorzás. A térpárokra vonatkozó sapka szorzást pedig az alábbi diagrammból kapjuk:

$$\begin{array}{c}
\operatorname{Hom}\big(\Delta.(X,A),\ M\big)\otimes\Delta.\big(X,\ (A\cup B)\big)\otimes N\\
\big\downarrow{\scriptstyle \mathrm{id}\otimes\delta_*}\\
\operatorname{Hom}\big(\Delta.(X,A),\ M\big)\otimes\Delta.\big(X\times X,\ (A\times Y\ \cup\ X\times B)\big)\otimes N\\
\big\downarrow{\scriptstyle \mathrm{id}\otimes\tau_*}\\
\operatorname{Hom}\big(\Delta.(X,A),\ M\big)\otimes\Delta.(X,A)\otimes\Delta.(X,B)\otimes N\\
\big\downarrow{\scriptstyle \mathrm{eval}\otimes\mathrm{id}}\\
M\otimes\Delta.(X,B)\otimes N
\end{array}$$

27.4. Feladat. *Lást be, hogy a 27.3. Konstrukcióban szereplő* $\mathrm{eval}\otimes\mathrm{id}$ *leképezés, annak ellenére, hogy nem lánc-homomorfizmus, mégiscsak indukál egy leképezést a megfelelő homológia csopotok között!*

27.5. Tétel. *Legyenek (X,A) és (Y,B) tér-párok, és tegyük fel, hogy $\{X\times B, A\times Y\}$ jól vág (21.2. Definíció). Lelölje $f : X\times Y\to X$ és $g : X\times Y\to Y$ a vetítéseket. Ekkor tetszőleges $a\in H^p(X,A;\,M)$ és $b\in H^q(X,B;\,N)$ kohomológia-osztályokra:*

$$a\times b = f^*(a)\cup g^*(b)$$

Másrészt, ha $X=Y$, akor a feltétel miatt $\{A,B\}$ jól vág, és a $\phi : X\to X\times X$ átlós leképezés ($\phi(x)=(x,x)$) segítségével:

$$a\cup b=\phi^*(a\times b)$$

27.6. Tétel (Szorzat-azonosságok)**.** *Rögzítsünk egy R gyűrűt. Az alábbi azonosságokban minden homológiát és kohomológiát R-modulus együtthatókkal számolunk. a,b,c,d kohomológia-osztályokat, x,y pedig homológia-osztályokat jelölnek, 1 jelöli a konstans 1 kohomológia-osztályt (17.4. Definíció, olyan esetben, ha az együttható-csoport éppen R), f terek vagy tér-párok közti folytonos függvény. Nem részletezzük, hogy pontosan melyik térhez vagy térpárhoz tartoznak — az azonosságok minden olyan esetben érvényesek, ha a bennük előírt műveletek elvégezhetők:*

$$a\cup b=(-1)^{\deg(b)\deg(a)}b\cup a$$

$$(a\cup b)\cup c=a\cup(b\cup c)\ ,\quad (a\cup b)\cap x=a\cap(b\cap x)$$

$$f^*(a\cup b)=f^*a\cup f^*b\ ,\quad f_*\big(f^*a\cap x\big)=a\cap f_*x$$

$$1\cup a=a\cup 1=a\ ,\quad 1\cap x=x$$

$$(a\times b)\cup(c\times d)=(-1)^{\deg(b)\deg(c)}(a\cup c)\times(b\cup d)$$

$$(a\times b)\cap(x\times y)=(-1)^{\deg(x)\deg(b)}(a\cap x)\times(b\cap y)$$

Ötlet: Minden következik a korábbi eredményekből: 8.6. Tétel, 22.6. Feladat, 22.7. Következmény, 22.9. Konstrukció, 27.5. Tétel. □

Most megvizsgáljuk, mi a kapcsolat a különféle szorzások, és a Mayer-Vietoris sorozatokban (21.5. Tétel) szereplő ∂_* illetve δ^* homomorfizmusok között. A Mayer-Vietoris sorozat egy rövid egzakt komplexus-sorozathoz tartozó hosszú egzakt sorozat, tehát a 8.3. Tételtől és a 8.6. Tételtől várhatjuk, hogy a kívánt azonosságokat adják.

27.7. Tétel (Sapka-szorzás és a Mayer-Vietoris sorozat)**.** *Legyenek A, B alterek egy X topologikus térben. Tegyük fel, hogy $\{A, B\}$ jól vág. Legyen $x_{A\cap B} \in H_n\big(X, A\cap B; \mathbb{Z}\big)$ egy tetszőleges homológia osztály, jelölje x_A, x_B és $x_{A\cup B}$ az $x_{A\cap B}$ képét a $H_n(X, A)$, $H_n(X, B)$ illetve $H_n(X, A\cup B)$ homológia-csoportokban. Az alábbi két sora az $(X, A)\cup(X, B) = \big(X, A\cup B\big)$ fedéshez, illetve az $X\cup X = X$ fedéshez tartozó Mayer-Vietoris sorozatok részlete (lásd a 21.5. Tételt), a diagramm előjel erejéig kommutatív:*

$$\begin{tikzcd} H^p(X, A\cup B) \arrow[r] \arrow[d, "\cap x_{A\cup B}"] & H^p(X,A)\oplus H^p(X,B) \arrow[r] \arrow[d, "\left(\cap x_A, \cap(-x_B)\right)"] & H^p(X, A\cap B) \arrow[r, "\delta^*"] \arrow[d, "\cap x_{A\cap B}"] & H^{p+1}(X, A\cup B) \arrow[d, "\cap x_{A\cup B}"] \\ H_{n-p}(X) \arrow[r] & H_{n-p}(X)\oplus H_{n-p}(X) \arrow[r] & H_{n-p}(X) \arrow[r, "\partial_*"] & H_{n-p-1}(X) \end{tikzcd}$$

27.8. Feladat. *Keresd meg a 27.7. Tétel egy csésze-szorzásra vonatkozó változatát!*

27.9. Definíció. *Legyen (X, A) egy tér-pár, M modulus az R gyűrű felett. Bevezetjük a*

$$H^*(X, A;\, R) = \bigoplus_n H^n(X, A;\, R) \qquad \text{és} \qquad H_*(X, A;\, M) = \bigoplus_n H_n(X, A;\, M)$$

jelöléseket. Az elsőt kohomológia-gyűrűnek*, a másikat pedig* homológia-modulusnak *hívjuk. Ha f egy térpárok közti leképezés, akkor*

$$H^*(f;\, R) = \bigoplus_n H^n(f;\, R) \qquad \text{és} \qquad H_*(f;\, M) = \bigoplus_n H_n(f;\, M)$$

jelöli a hozzá tartozó homomorfizmusokat. Ha $A = \emptyset$, akkor kihagyható a jelölésből: $H^*(X;\, R)$, $H_*(X;\, M)$. Ha egyértelmű, hogy melyik gyűrűről illetve modulusról van szó, akkor az együttható is elhagyható: $H^*(X, A)$, $H^*(X)$, $H^*(f)$ illetve $H_*(X, A)$, $H_*(X)$, $H_*(f)$.

A 27.6. Tétel azonosságaiból azonnal látható:

27.10. Következmény. *Rögzítsük az R gyűrűt és az M modulust! Minden kohomológia R együtthatóval, minden homológia M együtthatóval értendő. A tenzor szorzásokat R felett végezzük.*

(a) *Minden (X,A) tér-párra $H^*(X,A)$ a csésze szorzással egy fokszámozott, ferdén kommutatív R-algebra, $H_*(X,A)$ a sapka-szorzással egy fokszámozott $H^*(X,A)$-modulus.*

(b) *Minden $f:(X,A)\to(Y,B)$ pár-leképezésre $H^*(f)$ egy fokszámozott R-algebra homomorfizmus. Ez fokszámozott $H^*(Y,B)$-modulussá teszi az (X,A) pár homológiáját is, és $H_*(f)$ egy $H^*(Y,B)$-modulus homomorfizmus.*

(c) *Legyenek (X,A) és (Y,B) tér-párok, tegyük fel, hogy $\{A\times Y, X\times B\}$ jól vág (21.2. Definíció). Tekintsük az $(X,A)\times(Y,B)$ szorzatpárt (11.1. Definíció). R-algebrák tenzor szorzata ismét R-algebra, a kohomológia külső szorzás (24.1. Konstrukció) egy fokszámozott algebra-homomorfizmus:*

$$H^*(X,A)\otimes H^*(Y,B)\xrightarrow{\times} H^*\Big((X,A)\times(Y,B)\Big)$$

Ez fokszámozott $H^*(X,A)\otimes H^*(Y,B)$-modulussá teszi a szorzatpár homológiáját is, a homológia külső szorzás (24.2. Feladat) egy $H^*(X,A)\otimes H^*(Y,B)$-modulus homomorfizmus:

$$H_*(X,A)\otimes H_*(Y,B)\xrightarrow{\times} H_*\Big((X,A)\times(Y,B)\Big)$$

(d) *Legyen most S egy R-algebra, és N egy S-modulus, és $\phi: M\otimes S\to N$ egy S-modulus homomorfizmus. Ez indukál egy S-algebra homomorfizmust:*

$$H^*(X,A;\,R)\otimes S\to H^*(X,A;\,R)$$

és egy $H^*(X,A;\,R)\otimes S$-modulus homomorfizmust:

$$H_*(X,A;\,M)\otimes S\to H_*(X,A;\,S)$$

28. A Leray-Hirsch tétel

Direkt szorzatok kohomológia-gyűrűjéről a Künneth tételek adnak nagyon sok információt (lásd a 25. és a 26. szakaszokat). A direkt szorzat egyik általánosítása a nyaláb fogalma (lásd a 12.2. Definíciót). Belátjuk, hogy bizonyos feltételek mellett a nyalábok kohomológiacsoportjai is könnyen számolhatók. A gyűrű-struktúráról viszont ez a módszer nem ad számot.

28.1. Tétel (Leray-Hirsch)**.** *Legyen $F\xrightarrow{i}E\xrightarrow{p}B$ egy nyaláb (12.2. Definíciót), és R egy kommutatív gyűrű! A p^* kohomológia-homomorfizmus segítségével a $H^*(E;R)$ kohomológia-gyűrű egy $H^*(B;R)$-modulusnak tekinthető (lásd a 27.10. Következmény (b) pontját). Tegyük fel, hogy*

(a) *$H^n(F;R)$ végesen generált szabad R-modulus minden n-re,* *(b) vannak olyan $c_j \in H^{k_j}(E;R)$ kohomológia osztályok, amelyeknek tetszőleges F rostra való i^*c_j megszorításai együttvéve a $H^*(F;R)$ szabad R-modulus bázisát alkotják.*

Ekkor $H^*(E;R)$ egy szabad $H^*(B;R)$-modulus, a c_j osztályok egy bázist alkotnak. Az izomorfizmust megadjuk a csésze-szorzat segítségével:

$$\Phi : H^*(B;R) \otimes_R H^*(F;R) \xrightarrow{\cong} H^*(E;R)\ , \quad \Phi\big(b \otimes i^*c_j\big) = p^*b \cap c_j\ .$$

Bizonyítás. Most csak azzal az esettel foglalkozunk, amikor B egy véges-dimenziós CW-komplexus, az általános eset könnyen visszavezethető erre. Ha $\dim(B) = 0$, akkor E felbomlik a rostjainak diszjunkt uniójára, tehát $H^*(E;R) \cong \prod_{b\in B} H^*(F;R)$, és a tétel igaz ebben az esetben.

Legyen most $\dim(B) = n > 0$, a tételt n szerinti indukcióval bizonyítjuk. Válasszunk minden n-cella belsejében egy tömör golyót, legyen $X \subset B$ a golyók uniója, és legyen $Y \subset B$ az X halmaz komplementumának lezártja. Legyen továbbá $\tilde{X} = p^{-1}(X)$ és $\tilde{Y} = p^{-1}(Y)$.

Látható, hogy $X \cap Y$ a golyók peremének uniója, azaz $(n-1)$-dimenziós, Y pedig homotóp ekvivalens a B komplexus $(n-1)$-vázával, tehát szintén $(n-1)$-dimenziós. Mivel a golyók pontrahúzhatók, X homotóp ekvivalens egy 0-dimenziós CW-komplexussal. Az indukciós feltétel miatt tehát a tétel állítása igaz az $F \to \tilde{X} \to X$, az $F \to \tilde{Y} \to Y$ és az $F \to (\tilde{X} \cap \tilde{Y}) \to (X \cap Y)$ nyalábokra. Az alábbi diagrammon a bal oldali oszlop a $B = X \cup Y$ felbontáshoz, a jobboldali pedig az $E = \tilde{X} \cup \tilde{Y}$ felbontáshoz tartozó Mayer-Vietoris sorozatból származik:

$$\begin{tikzcd}
{} & {} \\
H^n(X\cap Y;R)\otimes H^m(F;R) \arrow[r, "\Phi"] \arrow[u] & H^{n+m}(\tilde{X}\cap\tilde{Y};R) \arrow[u] \\
\Big(H^n(X;R)\oplus H^n(Y;R)\Big)\otimes H^m(F;R) \arrow[r, "\Phi"] \arrow[u, "j^*"] & H^{n+m}(\tilde{X};R)\oplus H^{n+m}(\tilde{Y};R) \arrow[u, "j^*"] \\
H^n(B;R)\otimes H^m(F;R) \arrow[r, "\Phi"] \arrow[u, "i^*"] & H^{n+m}(E;R) \arrow[u, "i^*"] \\
H^{n-1}(X\cap Y;R)\otimes H^m(F;R) \arrow[r, "\Phi"] \arrow[u, "\delta^*"] & H^{n+m-1}(\tilde{X}\cap\tilde{Y};R) \arrow[u, "\delta^*"] \\
\Big(H^{n-1}(X;R)\oplus H^{n-1}(Y;R)\Big)\otimes H^m(F;R) \arrow[r, "\Phi"] \arrow[u, "j^*"] & H^{n+m-1}(\tilde{X};R)\oplus H^{n+m-1}(\tilde{Y};R) \arrow[u, "j^*"] \\
{} \arrow[u] & {} \arrow[u]
\end{tikzcd}$$

Az i^*, j^*, δ^* jelöléseket a 21.5. Tételből vettük át. A csésze-szorzat funktorialitása miatt az i^*-ot és a j^*-ot tartalmazó téglalapok kommutatívak. A δ^*-ot tartalmazó téglalapok pedig a 8.6. Tétel miatt kommutatívak (lásd még a 27.6. Tételt is). Az indukciós feltevés miatt a diagrammon látható öt Φ-vel jelölt homomorfizmus közül négy (a felső kettő és az alsó kettő) izomorfizmus. Az 5-lemma (lásd a 2.9. Lemmát) miatt tehát a középső Φ is izomorfizmus. $\square$

28.2. Feladat. *Mondd ki, és bizonyítsd be a Leray-Hirsch tétel tér-párokra vonatkozó változatát!*

Ötlet. Legyenek (F, F_0) és (B, B_0) tér-párok, és $p : (E, E_0) \to B$ egy (F, F_0)-nyaláb (lásd a 12.3. Definíciót). Érdemes három változatot is kimondani: az (E, E_0), az $\big(E, p^{-1}(B_0)\big)$, illetve az $\big(E, E_0 \cup p^{-1}(B_0)\big)$ tér-párok kohomológiáira! $\square$

29. Poincaré dualitás

Ennek a fejezetnek a célja, hogy bebizonyítsuk a következőt:

29.1. Tétel (Poincaré dualitás)**.** *Legyen M egy n-dimenziós összefüggő, irányítható, zárt topologikus sokaság. Ekkor $H_n(M; \mathbb{Z}) \cong \mathbb{Z}$, és az $[M] \in H_n(M; \mathbb{Z})$ generátorral való sapka-szorzás izomorfizmus minden dimenzióban:*

$$D_{[M]} : H^k(M; \mathbb{Z}) \xrightarrow{\cong} H_{n-k}(M; \mathbb{Z}) , \quad D_{[M]}(x) = x \cap [M]$$

Ebben a fejezetben csupa olyan állítással találkozunk, ami egy kis gömb környezetében könnyen kiszámolható. A fő bizonyítási módszerünk a Mayer-Vietoris sorozat (21.5. Tétel), ennek segítségével tudunk nagy kompakt halmazok környezetéről információt szerezni. A módszerünk a lelke mélyén véges, nem tudunk a kompakt halmazoktól elszabadulni. Ezért van szükségünk a kompakt tartójú kohomológia fogalmára.

Legyen M egy topologikus sokaság, $K \subseteq M$ egy kompakt részhalmaz. A $\mathrm{Hom}\big(\Delta_\cdot(X), \mathbb{Z}\big)$ komplexusban keresünk olyan rész-komplexust, amelyik a K halmaz környezetére „koncentrál”. Ha csak olyan koláncokat engedünk meg, amelyek minden K-ból kilógó szimlexen nullák, akkor nem kapunk rész-komplexust: egy ilyen kolánc kohatárában szerepelhet egy csomó olyan szimplex, amelynek csak az egyik oldala van K-ban. Ehelyett csak azt követeljük majd meg a koláncainktól, hogy a K-tól diszjunkt szimplexeken nullák legyenek.

29.2. Definíció. *Legyen X egy tetszőleges topológikus tér. A* kompakt tartójú kohomológiáit *így definiáljuk:*

$$H_c^n(X;\,\mathbb{Z}) = \varinjlim_{\substack{K\subseteq X\\ kompact}} H^n(X, X\setminus K)$$

Az alábbi tétel megmutatja, hogy miért nem definiáljuk a „kompakt tartójú homológiákat": a homológia-osztályok már maguktól kompakt tartójúak.

29.3. Tétel. *Legyen X tetszőleges topológikus tér, és $A\subseteq X$ egy altér. Az alábbi izomorfizmusra úgy szokás hivatkozni, hogy „a homológiának kompakt tartója van". A képletbeben (K,B) a kompakt párokon fut (lásd a 11.3. Definíciót).*

$$H_n(X,A;\,\mathbb{Z}) \cong \varinjlim_{\substack{(K,B)\subseteq(X,A)\\ kompact}} H_n(K,B;\,\mathbb{Z})$$

Ötlet: A tétel azért igaz, mert a direkt limesz funktor egzakt. Az analóg állítás kohomológiákra nem igaz, mert az inverz limesz funktor nem egzakt. $\square$

29.4. Konvenció. *Legyen M egy topológikus sokaság, $K\subseteq M$ egy kompakt részhalmaz. Legyen U a K olyan nyílt környezete, melynek a K deformációs retraktuma. Ha az M viselkedését akarjuk megérteni a K környezetében, akkor elég az $\big(U,\,\partial U\big)$ párt (és benne K-t) tanulmányozni. De $\big(U,\,\partial U\big)$ homotóp ekvivalens $\big(M,\,M\setminus U\big)$-val, sőt $(M,\,M\setminus K)$-val is. Ezért ebben a fejezetben gyakran dolgozunk $\big(M,\,M\setminus K\big)$ alakú párokkal, érdemes egy jelölést is bevezetni:*

$$(M|K) = \big(M,\,M\setminus K\big) \qquad \Leftrightarrow \quad \text{„}M \text{ a } K \text{ körül"}$$

Ha $x\in M$ egy pont, akkor pedig:

$$(M|x) = \big(M,\,M\setminus\{x\}\big) \qquad \Leftrightarrow \quad \text{„}M \text{ az } x \text{ körül"}$$

Ugyanezekt a jelöléseket használjuk majd homológia- és kohomológia-csoportokban is, mint például:

$$H_n(M|K;\,\mathbb{Z}) = H_n\big(M,\,M\backslash K;\,\mathbb{Z}\big)\,, \quad H^n(M|x;\,\mathbb{Z}) = H^n\big(M,\,M\backslash\{x\};\,\mathbb{Z}\big)$$

Az alábbi lemma arról szól, hogy egy topológikus sokaságban bármely pont környezetében „lokálisan" érvényes a Poincaré dualitás. Később, a Poincaré dualitás bizonyításakor ezeket a lokális dualitásokat fogjuk majd a Mayer-Vietoris sorozat segítségével összeragasztani.

29.5. Lemma. *Legyen M egy n-dimenziós topológikus sokaság, $x \in M$ egy pont és $B \subseteq M$ egy x-et tartalmazó tömör golyó. Lásd be, hogy*

$$H_i\big(M|x;\,\mathbb{Z}\big) \cong H_i\big(M|B;\,\mathbb{Z}\big) \cong H_i\big(B,\partial B;\,\mathbb{Z}\big) \cong \begin{cases} 0 & ha\ i \neq n \\ \mathbb{Z} & ha\ i = n \end{cases}$$

és

$$H^i\big(M|x;\,\mathbb{Z}\big) \cong H^i\big(M|B;\,\mathbb{Z}\big) \cong H_i\big(B,\partial B;\,\mathbb{Z}\big) \cong \begin{cases} 0 & ha\ i \neq n \\ \mathbb{Z} & ha\ i = n \end{cases}$$

Továbbá, az alábbi diagramon a sapka szorzás éppen az egész számok szorzása (miután az egyes csoportokat $\mathbb{Z}$-vel azonosítottuk)!

$$H^n(B,\partial B;\,\mathbb{Z}) \otimes H_n(B,\partial B;\,\mathbb{Z}) \xrightarrow{\cap} H_0(B;\,\mathbb{Z}) \cong \mathbb{Z}$$

Bizonyítás. A három szóban forgó tér-pár szinguláris lánc-komplexusa lánc-homotóp a kivágási tétel (21.1) miatt:

$$\Delta_\cdot(M|x) \cong \Delta_\cdot(M|B) \cong \Delta_\cdot(B,\partial B)$$

Ezért a keresett homológia- illetve kohomológia-csoportok izomorfak egymással. Legyen most $n \geq 2$, tekintsük B-ben a következő CW-felbontást:

- $P_0 \in \partial B$ egy 0-cella,
- $\eta_{n-1} = \partial B \setminus \{P\}$ egy $(n-1)$-cella, és
- $\sigma_n = \mathrm{int}(B)$ egy n-dimenziós cella.

(Az $n < 2$ eset is nagyon hasonló, az olvasóra hagyjuk). Világos, hogy B CW-lánc-komplexusa n, $n-1$ és 0 dimenzióban él:

$$\Delta_\cdot^{CW}(B) = \Big\{0 \to \sigma_n \cdot \mathbb{Z} \xrightarrow{\cong} \eta_{n-1} \cdot \mathbb{Z} \to 0 \to \cdots \to 0 \to P_0 \cdot \mathbb{Z} \to 0\Big\}$$

és a $(B,\partial B)$ pár CW-lánc-komplexusa csak n-dimenziókban különbözik nullától:

$$\Delta_\cdot^{CW}(B,\partial B) = \Big\{0 \to \sigma_n \cdot \mathbb{Z} \to 0\Big\}$$

A két komplexus tenzor szorzata éppen $\Delta_\cdot\big(B \times B,\, B \times \partial B\big)$, és íme a $(B,\partial B) \hookrightarrow \big(B \times B,\, B \times \partial B\big)$ átlós beágyazáshoz tartozó lánc-homomorfizmus:

$$\begin{tikzcd}
0 \arrow[r] & \sigma_n \otimes \sigma_n \cdot \mathbb{Z} \arrow[r, "\cong"] & \eta_{n-1} \otimes \sigma_n \cdot \mathbb{Z} \arrow[r] & 0 \arrow[r, dotted, no head] & 0 \arrow[r] & P_0 \otimes \sigma_n \cdot \mathbb{Z} \arrow[r] & 0 \\
0 \arrow[r] \arrow[u] & 0 \arrow[r] \arrow[u] & 0 \arrow[r] \arrow[u] & 0 \arrow[r, dotted, no head] \arrow[u] & 0 \arrow[r] \arrow[u] & \sigma_n \cdot \mathbb{Z} \arrow[r] \arrow[u] & 0 \arrow[u]
\end{tikzcd}$$

Ebből könnyen kiolvasható, hogy a $[\sigma_n] \in H^n(B,\partial B;\,\mathbb{Z})$ kohomológia generátor és a $[\sigma_n] \in H_n(B,\partial B;\,\mathbb{Z})$ homológia generátor sapka szorzata éppen a $[P_0] \in H_0(B;\,\mathbb{Z})$ homológia generátor. $\square$

A Poincaré dualitásban kulcs-szerepe van az irányításnak. Klasszikusan az érintő nyaláb segítségével szokás definiálni. Topologikus sokaságokra ez az út nem járható, de van egy jó helyettesítő eszköz: az irányítás nyaláb. A definíció előtt szükség van néhány alapfogalomra.

Legyen M egy n-dimenziós topologikus sokaság, $x \in M$ egy pont. Találhatunk egy $x \in U_x \subseteq M$ környezetet, amelyik homeomorf az n-dimenziós golyóval. Ha ezeket az U_x környezeteket sikerülne összebarkácsolni egy golyó-nyalábbá, akkor azt használhatnánk az M érintőnyalábjának. Ezt sajnos nem tudjuk megtenni, de legalább imitáljuk: U_x helyett megelégszünk az $(U_x, \partial U_x)$ párral, ami homotóp ekvivalens az $(M|x)$ párral (29.4. Konvenció). Ha M összefüggő, akkor ezek összeállnak egy tér-pár nyalábbá — amit majd ugyanúgy használunk, mintha ő lenne az éritő-nyaláb.

29.6. Lemma. *Legyen M egy összefüggő topológikus sokaság, $D \subseteq M \times M$ az átló. Ekkor M* homogén *a következő értelemben: Bármely két $x, y \in M$ pontra $M \setminus \{x\}$ homeomorf $M \setminus \{y\}$-nal. Az alábbi diagramon az $M \times M$ direkt szorzat vetítése látható a második tényezőre:*

$$\mathcal{T} : \big(M \times M \,\big|\, D\big) \longrightarrow M$$

Ez egy tér-pár nyaláb (12.3. Definíció), a rostja minden $x \in M$ pontban az $(M|x)$ pár.

29.7. Megjegyzés. *Legyen M egy n-dimenziós topológikus sokaság. Egy $x \in M$ pontban kétféleképpen irányíthatjuk: az irányítást reprezentálhatjuk ppéldául a $H_n\big(M|x; \mathbb{Z}\big)$ csoport két generátorával (azaz kétféle képpen azonosíthatjuk Z-vel). Ez analóg azzal, hogy differenciálható sokaságokon az irányítást megadhatjuk térfogati formával. A differenciálható esetben tehát az $\bigwedge^n T^*M$ a kulcs az irányításhoz. Ennek az analógja az alábbi irányítás nyaláb.*

29.8. Definíció (irányítás nyaláb)**.** *Legyen M egy n-dimenziós topológikus sokaság. A 29.6. Lemma megad minden $M_i \subseteq M$ összefüggő komponensen egy-egy $\mathcal{T}_i$ tér-pár nyalábot. A $\mathcal{H}(\mathcal{T}_i; \mathbb{Z})$ rostonkénti homológia (12.10. Konstrukció) egy $\mathbb{Z}$-nyaláb az M_i komponensen, ezek együttvéve egy $\mathbb{Z}$-nyalábot alkotnak az egész M-en. Ezt nevezzük az M* irányítás nyalábjának.

29.9. Definíció. *Legyen M egy n-dimenziós topológikus sokaság, $\mathcal{I}$ az irányítás nyalábja, $K \subseteq M$ egy kompakt részhalmaz. $H_n(M|K)$ elemeit megszorítjuk $H_n(M|x)$-re, ahol x végigfut K pontjain. Így minden $H_n(M|K)$-beli homológia-osztályhoz egy $K \to \mathcal{I}$ folytonos szelést rendeltünk. Ez a hozzárendelés egy természetes homomorfizmus:*

$$\iota_K : H_n\big(M|K; \mathbb{Z}\big) \longrightarrow \Gamma(\mathcal{I}, K)$$

29.10. Lemma. *Legyen M egy n-dimenziós topológikus sokaság, $\mathcal{I}$ az irányítás nyalábja. Ekkor minden $A \subseteq M$ kompakt részhalmazra $H_i(M|A, \mathbb{Z}) = 0$ ha $i > n$, és a 29.9. Definícióbeli ι_A izomorfizmus.*

Bizonyítás. Ebben a bizonyításban egész együtthatós homológiát használunk, elhagyjuk a $\mathbb{Z}$-t a jelölésből. Először belátjuk a következő redukciós lépést: ha az A, B, $A \cap B$ halmazok teljesítik a lemma feltételeit, akkor $A \cup B$ is teljesíti azokat. Tegyük hát fel, hogy A és B ilyen kompakt halmazok, és írjuk fel rájuk vonatkozó Mayer-Vietoris sorozat (21.5. Tétel) egy darabkáját:

$$H_{j+1}(M|A \cap B) \to H_j(M|A \cup B) \to H_j(M|A) \oplus H_j(M|B) \to H_j(M|A \cap B)$$

Ha $j > n$, akkor $H_j(A \cup B)$ mindkét oldalán nulla áll, tehát ő maga is nulla. Ha pedig $j = n$, ezt látjuk:

$$\begin{tikzcd}
0 \arrow[r] & H_n(M|A \cup B) \arrow[r] \arrow[d, "\iota_{A\cup B}"] & H_n(M|A) \oplus H_n(M|B) \arrow[r] \arrow[d, "\iota_A \oplus \iota_B"] & H_n(M|A \cap B) \arrow[d, "\iota_{A\cap B}"] \\
0 \arrow[r] & \Gamma(A \cup B, \mathcal{I}) \arrow[r] & \Gamma(A, \mathcal{I}) \oplus \Gamma(B, \mathcal{I}) \arrow[r] & \Gamma(A \cap B, \mathcal{I})
\end{tikzcd}$$

ahol a baloldalt a fölső sor szélén $H_{n+1}(M|A \cap B) = 0$ szerepel. Az alsó sor egzaktsága éppen azt fejezi ki, hogy egy $A \to \mathcal{I}$ és egy $B \to \mathcal{I}$ szelés pontosan akkor áll össze egy $A \cup B \to \mathcal{I}$ szeléssé, ha az $A \cap B$ felett a különbségük nulla. A két jobboldali függőleges nyíl a feltétel miatt izomorfizmus, tehát az 5-lemma (2.9. Lemma) miatt $\iota_{A\cup B}$ is izomorfizmus. Ezzel igazoltuk a redukciós lépést.

Nevezzük tömör golyónak az olyan $A \subset M$ részhalmazokat, amelyek tömör golyók egy $\mathbb{R}^n$-nel homeomorf nyílt halmazban. Ha A egy tömör golyó, akkor pontrahúzható, ezért $\mathcal{I}$ triviális nyaláb A fölött, és így $\Gamma(A, \mathcal{I}) \cong \mathbb{Z}$. Másrészt az $(M|A)$ pár az $(M|x)$ pár deformációs retraktuma, ahol $x \in M$ tetszőleges pont, ezért a $H_n(M|A) \to H_n(M|x)$ megszorítás izomorfizmus minden $x \in A$ pontban, és így ι_A izomorfizmus. A redukciós lépést többször egymás után alkalmazva láthatjuk, hogy a a lemma teljesül minden olyan kompakt halmazra, amelyik véges sok tömör golyó uniója.

Legyen most A tetszőleges kompakt halmaz, tekintsünk egy olyan $z \in \Delta_i(M)$ láncot, melyre $\partial z \in \Delta_{i-1}(M \setminus A)$, azaz ∂z elkerüli az A halmazt. Legyen $K \subset M$ egy olyan halmaz, ami tömör gömbök uniója, lefedi az A halmazt, de diszjunkt ∂z-től. Jelölje $[z]_A \in H_i(M|A)$ illetve $[z]_K \in H_i(M|K)$ a z által reprezentált homológia osztályt! Világos, hogy a $H_i(M|K) \to H_i(M|A)$ megszorítás a $[z]_K$ osztályt a $[z]_A$ osztályba viszi. tehát $[z]_K = 0$ esetén $[z]_A$ is nulla.

Alkalmazzuk ezt az észrevételt az $i > n$ esetre. Ekkor $H_i(M|K) = 0$, tehát $[z]_K = 0$, és ezért $[z]_A = 0$. Ez minden z relatív ciklusra igaz, tehát $H_i(M|A) = 0$.

Legyen most $i = n$, és tegyük fel, hogy $[z]_A$ képe nulla $\Gamma(A, \mathcal{I})$-ben. Ekkor $[z]_K$ képe is nulla $\Gamma(K, \mathcal{I})$-ben. De $H_n(M|K) \to \Gamma(K, \mathcal{I})$ injektív, ezért $[z]_K = 0$, és így $[c]_A = 0$. Ez bizonyítja, hogy $H_n(M|A) \to \Gamma(A, \mathcal{I})$ is injektív.

Végezetül tekintsünk egy $\sigma_A \in \Gamma(A, \mathcal{I})$ szelést. Ez folytonosan kiterjeszthető az A halmaz egy nyílt környezetére. Ezért van olyan K halmaz és olyan $\sigma_K \in \Gamma(K, \mathcal{I})$ szelés, melyre K véges sok tömör gömb uniója, $A \subset K$, és σ_K megszorítása A-ra éppen σ_A. Mivel K-ra igaz a lemma, azért van olyan $c_k \in H_n(M|K)$ osztály, melynek képe $\Gamma(K, \mathcal{I})$-ben éppen σ_K. Legyen $c_A \in H_n(M|A)$ a c_K osztály megszorítása. Világos, hogy C_A képe $\Gamma(A, \mathcal{I})$-ben éppen σ_A. Ezért $H_n(M|A) \to \Gamma(A, \mathcal{I})$ szürjektív. $\square$

29.11. Definíció (Fundamentális osztály)**.** *Legyen M egy n-dimenziós topológikus sokaság, $\mathcal{I}$ az irányítás nyalábja. Az* M irányítása *egy olyam $M \to \mathcal{I}$ folytonos szelés, amelyik minden $x \in M$ ponthoz az $\mathcal{I}_x \cong \mathbb{Z}$ rost egyik generátorát rendeli.* M irányítható*, ha van irányítása. A 29.10. Lemma miatt egy irányítás megadható egy* fundamentális osztállyal*, azaz homológia-osztályok egy*

$$[M] = \big\{\sigma_K \in H_n(M|K; \mathbb{Z})\big\}$$

kompatibilis rendszerével, ahol K végigfut M kompakt részhalmazain. Másképpen írva:

$$[M] = \{\sigma_K\} \in \lim_{\substack{K \subseteq M \\ \text{kompakt}}} H_n(M|K; \mathbb{Z})$$

Egy ilyen $\{\sigma_K\}$ rendszert az M fundamentális oszályanak *nevezünk, és $[M]$-mel jelöljük. Ha M kompakt, akkor egyszerűen*

$$[M] \in H_n(M; \mathbb{Z})$$

29.12. Tétel (Poincaré dualitás nyílt sokaságokra)**.** *Legyen M egy irányítható sokaság, $[M]$ egy fundamentális osztálya. Az $[M]$-mel való sapka-szorzás izomorfizmus minden dimenzióban:*

$$D_{[M]} : H^k_c(M; \mathbb{Z}) \xrightarrow{\cong} H_{n-k}(M; \mathbb{Z}) \ , \quad D_{[M]}(x) = x \cap [M]$$

Bizonyítás. **Hibás bizonyítás! Javítani kell!**

Ebben a bizonyításban egész együtthatós homológiát és kohomológiát használunk, elhagyjuk a $\mathbb{Z}$-t a jelölésből. Minden $A \subseteq M$ kompakt halmazra jelölje $\sigma_A \in H_n(M|A)$ az $[M]$ képét (29.11. Definíció). Vegyük észre, hogy a Kivágási Tétel (21.1. Tétel) miatt tetszőleges $A \subseteq U$

nyílt környezet esetén $H_n(M|A) \cong H_n(U,A)$, tekinthetünk σ_A-ra úgy, mint a $H_n(U|A)$ elemére. Most keresünk olyan $U \subseteq M$ nyílt halmazokat, melyeknek minden kompakt részhalmaza lefedhető olyan $A \subseteq M$ kompakt halmazzal, melyre a σ_A-val való sapka-szorzás izomorfizmus minden dimenzióban:

$$D_{U,A} : H^k(U|A) \xrightarrow{\cong} H_{n-k}(U) \ , \quad D_{U,A}(x) = x \cap \sigma_A \tag{9}$$

Ha egy $U \subseteq M$ nyílt halmaz homeomorf $\mathbb{R}^n$-nel, akkor minden kompakt részhalmaza lefedhető egy $A \subseteq U$ konvex kompakt részhalmazzal, és (9) következik a 29.5. Lemmából. Minden kompakt részhalmaz lefedhető véges sok $\mathbb{R}^n$-nel homeomorf nyílt halmazzal, tehát elegendő belátnunk a következő redukciót:

Hibás bizonyítás! Javítani kell!

ha (9) teljesül az A, B és $A \cap B$ halmazokra, akkor teljesül $A \cup B$-re is. Az alábbi diagram felső sorában az $M|A \cup B = (M|A) \cup (M|B)$ fedéshez tartozó Mayer-Vietoris sorozat látható (legalábbis annyi, amennyi odafért belőle), az alsó sorba pedig az $M = M \cup M$ fedéshez tartozó Mayer-Vietoris sorozatot írtuk. δ^* és ∂_* jelölik a határ-homomorfizmusokat, a függőleges nyilak pedig a (9)-ban szereplő sapka szorzások:

$$\begin{tikzcd}
H^{k-1}(M|A \cap B) \arrow[r, "\delta^*"] \arrow[d, "D_{A\cap B}"] & H^k(M|A \cup B) \arrow[r] \arrow[d, "D_{A\cup B}"] & H^k(M|A) \oplus H_n(M|B) \arrow[r] \arrow[d, "D_A \oplus (-D_B)"] & H^k(M|A \cap B) \arrow[d, "D_{A\cap B}"] \\
H_{n-k+1}(M) \arrow[r, "\partial_*"] & H_{n-k}(M) \arrow[r] & H_{n-k}(M) \oplus H_n(M) \arrow[r] & H_{n-k}(M)
\end{tikzcd}$$

A 27.7. Tétel miatt az ábrán látható diagramm előjel erejéig kommutatív. Ha jobbra-balra folytatjuk a diagramot, a két Mayer-Vietoris sorozat mentén végig, minden k-ra ugyanilyen négyzetek ismétlődnek. A függőleges nyilak közül a $D_{A\cap B}$-vel és a $D_A \oplus D_B$-vel jelöltek izomorfizmusok. Az öt-lemma (2.9. Lemma) miatt tehát $D_{A\cup B}$ is izomorfizmus. $\square$

29.13. Tétel (Poincaré dualitás peremes sokaságokra)**.** *Legyen M egy n-dimenziós irányítható kompakt peremes sokaság, $[M] \in H_n(M, \partial M; \mathbb{Z})$ a fundamentális osztálya. Bontsuk fel a peremét két zárt részhalmazra: $\partial M = A \cup B$, úgy, hogy A és B maguk is $(n-1)$-dimenziós peremes sokaságok, közös peremmel. Az $[M]$-mel való sapka-szorzás izomorfizmus minden dimenzióban:*

$$D_{[M]} : H^k(M, A; \mathbb{Z}) \xrightarrow{\cong} H_{n-k}(M, B; \mathbb{Z}) \ , \quad D_{[M]}(x) = x \cap [M]$$

29.14. Tétel. *Legyen X egy irányított differenciálható sokaság, $M \looparrowright X$ és $N \looparrowright X$ két immertált irányított részsokaság, amelyek transzverzálisan metszik egymást. Jelölje $[M], [N], [M \cap N] \in H_*(X, \mathbb{Z})$ a* *fundamentális osztályok képét,* $[M]^*, [N]^*, [M \cap N]^* \in H^*(X, \mathbb{Z})$ *pedig a Poincaré duálisaikat. Ekkor*

$$[M]^* \cap [N] = [M \cap N] \qquad \text{és} \qquad [M]^* \cup [N]^* = [M \cap N]^*$$

30. Példák

30.1. Feladat. *Számítsd ki az* S^n *és a* B^n *terek* $\mathbb{Z}$*-együtthatós homológia- és kohomológia-csoportjait!*

30.2. Feladat. *Számítsd ki a* g *nemű felület egészegyütthatós homológia- és kohomológia-csoportjait!*

Ötlet: Keress CW-felbontást, amelyben egy csúcs, $2g$ él és egy 2-cella van! Az ehhez tartozó lánc-komplexus:

$$0 \leftarrow \mathbb{Z} \xleftarrow{0} \mathbb{Z}^{2g} \xleftarrow{0} \mathbb{Z} \leftarrow 0$$

□

30.3. Feladat. *Számítsd ki a nem irányítható felületek* $\mathbb{Z}_2$*-együtthatós homológia- és kohomológia-csoportjait!*

30.4. Feladat. *Számítsd ki a nem irányítható felületek* $\mathbb{Z}$*-együtthatós homológia- és kohomológia-csoportjait!*

30.5. Feladat. *Számítsd ki az* n*-dimenziós tórusz* $\mathbb{Z}$*-együtthatós homológia- és kohomológia-csoportjait!*

30.6. Feladat. *Legyen* F *egy* g *nemű felület! Számítsd ki az* $S^1 \times F$ *sokaság* $\mathbb{Z}$*-együtthatós homológia- és kohomológia-csoportjait!*

30.7. Feladat. *Legyenek* F *és* G *irányítható felületek! Számítsd ki az* $F \times G$ *sokaság* $\mathbb{Z}$*-együtthatós homológia- és kohomológia-csoportjait!*

30.8. Feladat. *Legyen* F *egy* g *nemű felület,* $\phi : F \to F$ *egy diffeomorfizmus! Tekintsük az* $F \times [0, 1]$ *hengert! Ragasszuk össze az alaplapját,* $F \times \{0\}$*-t, a fedőlapjával,* $F \times \{1\}$*-gyel a* ϕ *leképezés mentén (azaz úgy, hogy minden* $f \in F$*-re az* $f \times 0$ *pontot a* $\phi(f) \times 1$ *ponttal azonosítjuk)! Számítsd ki az így kapott sokaság* $\mathbb{Z}$*-együtthatós homológia és kohomológia-csoportjait!*

Eredmény: A lánc-komplexus ekvivalens a következővel:

$$0 \leftarrow \mathbb{Z} \xleftarrow{0} H_1(F; \mathbb{Z}) \xleftarrow{\phi_* - \mathrm{Id}} H_1(F; \mathbb{Z}) \xleftarrow{0} \mathbb{Z} \leftarrow 0$$

ahol $H_1(F; \mathbb{Z}) \cong \mathbb{Z}^{2g}$, ϕ_* jelöli a ϕ által indukált $H_1(F; \mathbb{Z}) \to H_1(F; \mathbb{Z})$ leképezést, Id pedig az identitást. □

30.9. Feladat. *Bontsd fel az S^3 gömböt két tömör tórusz uniójára! Írd fel az erre vonatkozó Mayer-Vietoris sorozatot! Számold ki ebből az S^3 homológiáit!*

30.10. Feladat. *Bontsd fel az $S^1 \times S^2$ sokaságot két tömör tórusz uniójára! Írd fel az erre vonatkozó Mayer-Vietoris sorozatot! Számold ki ebből az $S^1 \times S^2$ homológiáit!*

30.11. Feladat. *Legyen A és B két tömör tórusz, és $\phi : \partial A \to \partial B$ egy diffeomorfizmus! Ragasszuk össze a két tömör tórusz peremét a ϕ leképezés mentén, így egy háromdimenziós irányítható sokaságot kapunk! Mutasd meg, hogy a ragasztás megadható egy $\phi_* : \mathbb{Z}^2 \to \mathbb{Z}^2$ izomorfizmus segítségével! Hányféle ragasztás lehetséges? Írd fel a ragasztásra vonatkozó Mayer-Vietoris sorozatot! Mennyire határozza meg a kapott sokaság homológiáit!*

30.12. Feladat. *Bontsd fel az S^3 gömböt két tömör g-nemű test uniójára! Írd fel az erre vonatkozó Mayer-Vietoris sorozatot! Számold ki ebből az S^3 homológiáit!*

30.13. Feladat (Heegaard felbontás). *Legyen $F \subset \mathbb{R}^3$ egy beágyazott g nemű felület. Az F két részre vágja a teret, jelöljük A-val a korlátos részt. Ragasszuk össze az A két példányát a peremeűk mentén egy $\phi : F \to F$ egy diffeomorfizmussal, így egy háromdimenziós sokaságot kapunk. Jelölje $\phi_* : H_1(F;\mathbb{Z}) \to H_1(F;\mathbb{Z})$ az indukált homomorfizmust! Írd fel a ragasztásra vonatkozó Mayer-Vietoris sorozatot! Mennyire határozza meg a sokaság homológia csoportjait?*

30.14. Megjegyzés. *Minden irányítható háromdimenziós sokaság megkapható a 30.13. Feladatban leírt módon, azaz felbontható két tömör g-nemű test uniójára. Az ilyen felbontást Heegaard felbontásnak hívják.*

30.15. Feladat. *Legyen M egy háromdimenziós sokaság, F egy g nemű felület, és $f : M \to F$ egy olyan sima leképezés, amelynek sehol sem nulla a deriváltja, és minden F-beli pont ősképe egy körvonal. (Ezt hívjuk* kör-nyaláb*nak.) Bontsd fel F-et $2g$ körvonal és egy körlap (pontosabban: egy $4g$ oldalú sokszög belseje) uniójára! Ez indukál az M sokaságon is egy felbontást. Írd fel az ehhez tartozó Mayer-Vietoris sorozatot! Mennyire határozza meg a sokaság homológia csoportjait? Milyen homológia-homomorfizmus fogja elkódolni a ragasztási információt?*

30.16. Feladat. *Tekintsük egy dodekaéder két szemközti oldalát: ezek párhuzamos síkban, $\frac{1}{10}$ fordulattal elfordított állású szabályos ötszögek. Azonosítsuk a két ötszög pontjait úgy, hogy minden pontot a szemközti* *oldalon neki megfelelő, $\frac{1}{10}$ fordulattal elforgatott ponttal azonosítunk! Ismételjük meg ezt az azonosítást mind a hat szemköztes oldalpárra. Az így kapott 3-dimenziós sokaság a Poincaré homológia gömb. Számítsd ki a $\mathbb{Z}$-együtthatós homológia- és kohomológia-csoportjait!*

30.17. Feladat. *Legyen $G \leq SO(3)$ a szabályos dodekaéder forgásszimmetriáinak csoportja! Lásd be, hogy az $SO(3)/G$ sokaság diffeomorf a 30.16. Feladatban megkonstruált Poincaré homológia gömbbel. Számítsd ki a homotópia csoportjait!*

Ötlet: A Poincaré homológia gömb univerzális fedőtere S^3. □

30.18. Feladat. *Módosítsd a 30.16. Feladatbeli konstrukciót úgy, hogy azonosításkor $\frac{1}{10}$ fordulat helyett $\frac{3}{10}$ fordulatot használsz! Az így kapott 3-sokaságot Seifert-Weber sokaságnak hívják. Számítsd ki a $\mathbb{Z}$-együtthatós homológia- és kohomológia-csoportjait!*

30.19. Feladat. *A Seifert-Weber sokaság univerzális fedőtere a 3-dimenziós Bolyai-geometria (lásd itt). Számítsd ki a Seifert-Weber sokaság homotópia csoportjait!*

30.20. Feladat. *Módosítsd a 30.16. Feladatbeli konstrukciót úgy, hogy azonosításkor $\frac{1}{10}$ fordulat helyett $\frac{5}{10} = \frac{1}{2}$ fordulatot használsz! Lásd be, hogy az így kapott sokaság éppen $\mathbb{RP}^3$. Ez a konstrukció megadja a projektív tér egy CW-felbontását (nem a szokásosat). Számítsd ki a felbontáshoz tartozó $\mathbb{Z}$-együtthatós CW-homológia- és CW-kohomológia-csoportokat! Számítsd ki a felbontáshoz tartozó $\mathbb{Z}_2$-együtthatós CW-homológia- és CW-kohomológia-csoportokat is!*

30.21. Feladat. *Legyenek p, q relatív prím pozitív egészek! Osszuk a háromdimenziós golyó peremét két félgömbre: $\acute{E}$ jelöli az északi (zárt) félgömböt, D pedig a délit. Tekintsük azt a $\phi : \acute{E} \to D$ leképezést, amelyik először elforgatja az $\acute{E}$ félgömböt a tengelye körül $\frac{2\pi q}{p}$ szöggel, majd tükrözi a határoló kör síkjára. Azonosítsunk minden $x \in \acute{E}$ pontot a neki megfelelő $\phi(x) \in D$ ponttal! Az így kapott sokaság az $L(p, q)$ Lencse tér. Számítsd ki a $\mathbb{Z}$-együtthatós homológia- és kohomológia-csoportjait!*

30.22. Feladat. *Legyen $S^3 \subset \mathbb{C}^2$ az egységgömb a komplex síkon. Jelölje x, y a koordinátákat $\mathbb{C}^2$-en. Tekintsük a*

$$\phi : S^3 \to S^3 \ , \quad \phi(x, y) = \left(e^{\frac{1}{p}2\pi} x, e^{\frac{q}{p}2\pi} y\right) .$$

elforgatást! Lásd be, hogy ez egy p-rendű elforgatás, tehát egy $\mathbb{Z}_p$-hatást generál a gömbön! Lásd be, hogy $S^3/\mathbb{Z}_p$ diffeomorf az $L(p, q)$ lencse térrel (lásd a 30.21. Feladatot)! Számítsd ki a Lencse-tér homotópia csoportjait!

Ötlet: A konstrukcióból következik, hogy a Lencse tér univerzális fedőtere a gömb. □

30.23. Feladat. *Mutasd meg, hogy S^3 és $S^1 \times S^2$ is szerepel a lencse terek között!*

30.24. Feladat. *Két tömör tórusz peremét azonosítjuk egy homeomorfizmussal. Mutasd meg, hogy így egy lencse teret kapunk! Mutasd meg, hogy minden lencse tér megkapható ezzel a konstrukcióval!*

30.25. Feladat. *A 30.24. Feladatban az $L(p,q)$ lencs teret felbontottuk két tömör tórusz uniójára. Írd fel a felbontáshoz tartozó Mayer-Vietoris sorozatokat! Számítsd ki ezek segítségével a lencse terek $\mathbb{Z}$-együtthatós homológia- és kohomológia-csoportjait!*

30.26. Feladat. *Szférikus 3-sokaságnak hívjuk azokat az irányítható sokaságokat, amelyek univerzális fedőtere S^3. Tehát a szférikus sokaságok S^3/G alakban írhatók, ahol $G \leq SO(4)$ egy olyan véges részcsoport, amelyik fixpont-mentesen hat az S^3 egység-gömbön! A wikipedia-n megtalálod az összes szóba jövő részcsoportot. Számítsd ki a szférikus sokaságok $\mathbb{Z}$-együtthatós homológia- és kohomológia-csoportjait!.*

31. Projektív tér

31.1. Példa (komplex projektív tér)**.** *Az n-dimenziós komplex projekív tér, $\mathbb{CP}^n$, ideális hipersíkja $\mathbb{CP}^{n-1}$, a „véges része” pedig $\mathbb{C}^n$. Ez indukcióval megad egy olyan CW-felbontást, melyben összesen $n+1$ cella van: 0-tól $2n$-ig minden páros dimenzióban egy-egy. Ezért a $\mathbb{CP}^n$ CW-lánc-komplexusának -1 fokszámtól $2n+1$ fokszámig terjedő része:*

$$0 \leftarrow \mathbb{Z} \leftarrow 0 \leftarrow \mathbb{Z} \leftarrow 0 \leftarrow \mathbb{Z} \leftarrow \cdots \leftarrow 0 \leftarrow \mathbb{Z} \leftarrow 0$$

Minden páratlan fokszámon 0 áll. A homológia-csoportok:

$$H_i(\mathbb{CP}^n;\mathbb{Z}) = \begin{cases} \mathbb{Z} & \text{ha } i \text{ páros és } 0 \leq i \leq 2n, \\ 0 & \text{ha } i \text{ páratlan.} \end{cases}$$

A kohomológia-csoportok:

$$H^i(\mathbb{CP}^n;\mathbb{Z}) = \begin{cases} \mathbb{Z} & \text{ha } i \text{ páros és } 0 \leq i \leq 2n, \\ 0 & \text{ha } i \text{ páratlan.} \end{cases}$$

A kohomológia-gyűrű egy „levágott polinom-gyűrű”, másodfokú generátorral. A generátort első Chern-osztálynak *hívjuk, jele c_1.*

$$H^*(\mathbb{CP}^n;\mathbb{Z}) = \mathbb{Z}[c_1]\Big/\left(c_1^{n+1}\right), \quad \deg(c_1) = 2.$$

Láttuk, hogy $\mathbb{CP}^{n-1}$ egy hipersík $\mathbb{CP}^n$-ben. Így a véges-dimenziós projektív tereket egymásba ágyaztuk, uniójuk a végtelen projektív tér, $\mathbb{CP}^\infty$*:*

$$\mathbb{CP}^0 \subset \mathbb{CP}^1 \subset \mathbb{CP}^2 \subset \mathbb{CP}^3 \subset \dots\,; \quad \mathbb{CP}^\infty = \bigcup_{n=0}^{\infty} \mathbb{CP}^n\,.$$

$$H^*(\mathbb{CP}^\infty;\mathbb{Z}) = \mathbb{Z}[c_1]\,, \quad \deg(c_1) = 2.$$

31.2. Feladat. *Lásd be, hogy a komplex projektív tér 31.1. Példaban megadott felbontása valóban CW felbontás, és ezért a kohomológia csoportjai valóban az ott megadottak. (A gyűrű-struktúrával majd később foglalkozunk.)*

31.3. Feladat. *Add meg a $\mathbb{CP}^n \times \mathbb{CP}^m$, illetve a $\mathbb{CP}^\infty \times \mathbb{CP}^\infty$ terek CW-felbontását! Számítsd ki a $\mathbb{Z}$-együtthatós homológia- és kohomológia-csoportjait!*

Végeredmény: Az alábbi izomorfizmusok valójában gyűrű-izomorfizmusok, de most csak fokszámozott csoport-izomorfizmust kell bizonyítani:

$$H^*\big(\mathbb{CP}^\infty \times \mathbb{CP}^\infty\,;\mathbb{Z}\big) \cong \mathbb{Z}[x,y]\,; \quad \deg(x) = \deg(y) = 2$$

$$H^*\big(\mathbb{CP}^m \times \mathbb{CP}^n\,;\mathbb{Z}\big) \cong \mathbb{Z}[x,y]\big/(x^{m+1}, y^{n+1})\,; \quad \deg(x) = \deg(y) = 2$$

A homológia-csoportok vizsgálatát az olvasóra hagyjuk. □

Ötlet. Legyenek $\{e_i\}$ illetve $\{f_j\}$ a cellák a két $\mathbb{CP}^\infty$ CW-felbintásában, $\dim(e_i) = \dim(f_i) = 2i$. A szorzat-tér d-dimenziós cellái:

$$\big\{e_i \times f_j \;\big|\; i + j = d\big\}$$

és az ezekhez tartozó lánc-komplexusban minnden differenciál nulla. Ezek után az $x^p y^q$ polinomot feleltessük meg az alábbi koláncnak:

$$x^p y^q\Big([e^i \times f^j]\Big) = \begin{cases} 1 & \text{ha } i = p \text{ és } j = q, \\ 0 & \text{különben.} \end{cases}$$

□

31.4. Feladat. *Számítsd ki a $\delta : \mathbb{CP}^\infty \hookrightarrow \mathbb{CP}^\infty \times \mathbb{CP}^\infty$ átlós beágyazás által indukált homomorfizmusokat a terek homológia- és kohomológia-csoportjai között!*

Végeredmény: Átvesszük a 31.1. Példából a c_j jelölést, a 31.3. Feladattal kapcsolatban bevezetett $[e_i \times f_j]$ és $x^i y^j$ jelöléseket.

$$\delta_*[c_k] = \sum_{i+j=k} [e_i \times f_j] \qquad \text{és} \qquad \delta^* x^i y^j = \begin{cases} c_i & \text{ha } i = j, \\ 0 & \text{különben.} \end{cases}$$

□

Ötlet. Legyen $(x_0, x_1, \dots x_k)$ egy homogén koordináta-rendszer a $\mathbb{CP}^k$ téren! Jelölje $\mathbb{A}_i$ illetve $\mathbb{B}_i$ azt a két lineáris alteret $\mathbb{CP}^k$-ben, amelyet az $x_{i+1} = x_{i+2} = \cdots = x_k = 0$, illetve az $x_0 = x_1 = \cdots = x_i = 0$ egyenlet-rendszer határoz meg! Világos, hogy $\dim(\mathbb{A}_i) = i$ és $\dim(\mathbb{B}_i) = k - i - 1$, a két altér diszjunkt, és együtt kifeszítik az egyész $\mathbb{CP}^k$ teret. Legyen $\mathcal{L}_i$ azon komplex egyenesek halmaza, amelyek az $\mathbb{A}_i$ és a $\mathbb{B}_i$ alterek egy-egy pontját kötik össze! Lásd be, hogy az $\mathbb{A}_i \cup \mathbb{B}_i$ halmaz komplementumának minden pontján keresztül pontosan egy $\mathcal{L}_i$-beli egyenes halad át.

Keress egy olyan $\phi_i : \mathbb{CP}^k \to \mathbb{CP}^k$ transzformációt, amelyik az $\mathbb{A}_i$ és a $\mathbb{B}_i$ altereket minden pontját helyben hagyja, az $\mathcal{L}_i$-beli egyeneseket saját magukba képezi, az $\mathbb{A}_i$ altér egy U_i nyílt környezetét homeomorfan képezi az $\mathbb{B}_i$ komplementumára, az U_i komplementumán pedig egy retrakció a $\mathbb{B}_i$ altérre! (Tehát ϕ_i az U_i környezetet az $\mathbb{A}_i$ centrumból az $\mathcal{L}_i$-beli egyenesek mentén „felfújja”, hogy kitöltse az egész $\mathbb{CP}^k \setminus \mathbb{B}_i$ halmazt.)

Ezután keress olyan $\psi_i : \mathbb{CP}^k \to \mathbb{CP}^k$ transzformációt, amelyik az $\mathbb{A}_i$ és az $\mathbb{B}_i$ altereket minden pontját helyben hagyja, az $\mathcal{L}_i$-beli egyeneseket saját magukba képezi, az $\overline{U_i}$ zárt halmazon retrakció az $\mathbb{A}_i$ altérre, az $\overline{U_i}$ komplementumát pedig homeomorfan képezi az $\mathbb{A}_i$ komplementumára. (Tehát ψ_i az $\overline{U_i}$ komplementumát, ami az $\mathbb{A}_i$ altér egy környezete, az $\mathbb{A}_i$ centrumból az $\mathcal{L}_i$-beli egyenesek mentén „felfújja”, hogy kitöltse az egész $\mathbb{CP}^k \setminus \mathbb{A}_i$ halmazt.)

Jelölje Δ az $X = \mathbb{CP}^k \times \mathbb{CP}^k$ szorzat-tér átlóját! Tekintsük a $\Phi_i = \phi_i \times \psi_i$ szorzat-leképezéseket: ezek az X teret saját magára képezik. Lásd be, hogy mindegyik Φ_i homotóp az identitás-leképezéssel!

Lásd be, hogy Φ_0 úgy képezi a Δ sokaságot X-be, hogy az $\mathbb{A}_0 \times \mathbb{A}_0$ pont egy környezetével irányítástartóan, egyrétegűen lefedi a $\mathbb{CP}^k \times \mathbb{A}_0$ részsokaságot, a környezet komplementumát pedig a $\mathbb{B}_0 \times \mathbb{CP}^k$ részsokaságba képezi!

Lásd be, hogy a $\Phi_1 \circ \Phi_0$ kompozíció úgy képezi a Δ sokaságot X-be, hogy az $(\mathbb{A}_1 \times \mathbb{A}_1) \cap \Delta$ egyenes egy környezetével irányítástartóan, egyrétegűen lefedi a $\mathbb{CP}^k \times \mathbb{A}_0$ és a $\mathbb{B}_0 \times \mathbb{A}_1$ részsokaságokat, a környezet komplementumát pedig a $\mathbb{B}_1 \times \mathbb{CP}^k$ részsokaságba képezi!

Lásd be i szerinti teljes indukcióval, hogy a $\Phi_i \circ \Phi_{i-1} \circ \cdots \circ \Phi_1 \circ \Phi_0$ kompozíció úgy képezi a Δ sokaságot X-be, hogy az $(\mathbb{A}_i \times \mathbb{A}_i) \cap \Delta$ i-dimenziós altér egy környezetével irányítástartóan, egyrétegűen lefedi a $\mathbb{CP}^k \times \mathbb{A}_0$, $\mathbb{B}_0 \times \mathbb{A}_1$, $\mathbb{B}_1 \times \mathbb{A}_2$, ..., $\mathbb{B}_{i-1} \times \mathbb{A}_{i+1}$ részsokaságokat, a környezet komplementumát pedig a $\mathbb{B}_i \times \mathbb{CP}^k$ részsokaságba képezi!

Tehát a $\Phi_k \circ \Phi_{k-1} \circ \cdots \circ \Phi_1 \circ \Phi_0$ kompozíció úgy képezi a Δ sokaságot X-be, hogy a kép irányítástartóan, egyrétegűen lefedi a $\mathbb{CP}^k \times \mathbb{A}_0$,

$\mathbb{B}_0 \times \mathbb{A}_1$, $\mathbb{B}_1 \times \mathbb{A}_2$, ..., $\mathbb{B}_{k-1} \times \mathbb{A}_k$ részsokaságokat. Ebből már következik az állítás. $\square$

31.5. Feladat. *A 31.4. Feladat állítását felhasználva lásd be, hogy a $\mathbb{CP}^\infty$ projektív tér kohomológia gyűrűje valóban a 31.1. Példában megadott polinom-gyűrű!*

31.6. Feladat. *Lásd be, hogy a $\mathbb{CP}^n$ projektív tér kohomológia gyűrűje valóban a 31.1. Példában megadott gyűrű!*

Ötlet. A $\mathbb{CP}^n \hookrightarrow \mathbb{CP}^\infty$ beágyaás homomorfizmust indukál a kohomológia-gyűrűk között. Lásd be, hogy ez n fokszámig izomorfuzmus, n-nél magasabb fokszámokra pedig nulla! $\square$

31.7. Példa (valós projektív tér)**.** *Az n-dimenziós valós projekív tér, $\mathbb{RP}^n$, ideális hipersíkja $\mathbb{RP}^{n-1}$, a „véges része" pedig $\mathbb{R}^n$. Ez indukcióval megad egy olyan CW-felbontást, melyben összesen $n+1$ cella van: 0-tól n-ig minden dimenzióban egy-egy. Ezért a $\mathbb{RP}^n$ CW-lánc-komplexusának -1 fokszámtól $n+1$ fokszámig terjedő része:*

$$0 \leftarrow \mathbb{Z} \xleftarrow{0} \mathbb{Z} \xleftarrow{2} \mathbb{Z} \xleftarrow{0} \mathbb{Z} \xleftarrow{2} \cdots \xleftarrow{?} \mathbb{Z} \leftarrow 0\ , \quad ?= \begin{cases} 0 & \textit{ha } n \textit{ páratlan,} \\ 2 & \textit{ha } n \textit{ páros.} \end{cases}$$

A páros fokszámból induló homomorfizmusok 2-vel való szorzások, a páratlanok nullák. (Ezt abból látjuk, hogy az S^i gömbfelületen az antipodális leképezés páratlan i-re irányítás-tartó, párosra irányítás-fordító.) A homológia- illetve kohomológia-csoportok:

$$H_i(\mathbb{RP}^n; \mathbb{Z}) = \begin{cases} \mathbb{Z} & \textit{ha } i = 0, \\ \mathbb{Z} & \textit{akkor is, ha } n \textit{ páratlan és } i = n, \\ \mathbb{Z}_2 & \textit{ha } i \textit{ páros és } 1 \le i \le n, \\ 0 & \textit{ha } i \textit{ páratlan és } 1 \le i < n. \end{cases}$$

$$H^i(\mathbb{RP}^n; \mathbb{Z}) = \begin{cases} \mathbb{Z} & \textit{ha } i = 0, \\ \mathbb{Z} & \textit{akkor is, ha } n \textit{ páratlan és } i = n, \\ 0 & \textit{ha } i \textit{ páros és } 1 \le i \le n, \\ \mathbb{Z}_2 & \textit{ha } i \textit{ páratlan és } 1 \le i < n. \end{cases}$$

Ha $\mathbb{Z}_2$-együtthatót használunk, akkor minden homomorfizmus nullává válik. Minden sokkal egyszerűbb lesz:

$$H_i(\mathbb{RP}^n; \mathbb{Z}_2) = \mathbb{Z} \quad \textit{és} \quad H^i(\mathbb{RP}^n; \mathbb{Z}_2) = \mathbb{Z} \quad \textit{ha } 0 \le i \le n.$$

A $\mathbb{Z}_2$-együtthatós kohomológia-gyűrű egy „levágott polinom-gyűrű", elsőfokú generátorral. A generátort első Stiefel-Whitney osztálynak *hívjuk.*

$$H^*(\mathbb{RP}^n; \mathbb{Z}_2) = \mathbb{Z}_2[w_1] \Big/ (w_1^{n+1})\ , \quad \deg(w_1) = 1.$$

Láttuk, hogy $\mathbb{RP}^{n-1}$ egy hipersík $\mathbb{RP}^n$-ben. Így a véges-dimenziós projektív tereket egymásba ágyaztuk, uniójuk a végtelen projektív tér, *$\mathbb{RP}^\infty$:*

$$\mathbb{RP}^0 \subset \mathbb{RP}^1 \subset \mathbb{RP}^2 \subset \mathbb{RP}^3 \subset \dots \, ; \quad \mathbb{RP}^\infty = \bigcup_{n=0}^{\infty} \mathbb{RP}^n \, .$$

$$H^*(\mathbb{RP}^\infty; \mathbb{Z}_2) = \mathbb{Z}_2[w_1] \, , \quad \deg(w_1) = 1.$$

Bizonyítás. Ugyanúgy megy, mint a komplex projektív tereknél. □

32. Grassmann sokaság

32.1. Definíció (Grassmann sokaság)**.** *Legyenek $0 < k < n$ egészszámok, V egy n-dimenziós valós (illetve komplex) vektortér. A* Grassmann-sokaság *a V-beli k-dimenziós lineáris altereket paraméterezi, szokásos jelölések: $Gr(k,V)$, $G_k(V)$, $Gr(k,n)$. A Grassmann-sokaság pontjai tehát a k-dimenziós alterek V-ben, térképeket pedig így kapunk:*

Válasszunk egy $V = X_0 \oplus F$ direkt felbontást, ahol $\dim(X_0) = k$ és $\dim(F) = n-k$. Jelölje $U \subset GR(n,V)$ az olyan $X < V$ k-dimenziós alterek halmazát, melyekre $X \cap F = \{0\}$. Minden ilyen alterek egy $X_0 \to F$ homomorfizmus grafikonja, így U-t azonosítottuk a $\mathrm{Hom}(X_0,F)$ vektortérrel. Ez egy térkép az $U \subset Gr(n,V)$ részhalmazon. Tekintsük az összes lehetséges $V = X_0 \oplus F$ felbontást, így az egész Grassmann sokaságot lefedjük térképekkel, tehát $Gr(k,V)$ egy differenciálható sokaság (illetve komplex sokaság).

32.2. Feladat. *Lásd be, hogy az U halmaz csak az F altértől függ, az X_0-tól független! Lásd be, hogy a térképek lefedik az egész Grassmann sokaságot! Lásd be, hogy a térképek közötti koordináta-transzformációk differenciálhatók (sőt, polinomok)!*

32.3. Konstrukció (zászló)**.** *Legyen $\mathbb{R}^\infty$ egy végtelen dimenziós vektortér egy rögzített megszámlálható bázissal: $f_1, f_2, f_3, \dots$. Minden $n \geq 0$ egészre azonosítjuk $\mathbb{R}^n$-et az első n bázisvektor által kifeszített altérrel, ortogonális komplementuma tehát a többi bázisvektor által kifeszített altér:*

$$\mathbb{R}^n = \langle f_1, f_2, \dots, f_n \rangle \, ; \quad (\mathbb{R}^n)^\perp = \langle f_{n+1}, f_{n+2}, f_{n+3}, \dots \rangle \, .$$

Világos, hogy így két végtelen altér-láncot kapunk:

$$0 < \mathbb{R}^1 < \mathbb{R}^2 < \mathbb{R}^3 < \dots \, ; \quad \bigcup_{n=1}^{\infty} \mathbb{R}^n = \mathbb{R}^\infty$$

$$\mathbb{R}^\infty > (\mathbb{R}^1)^\perp > (\mathbb{R}^2)^\perp > (\mathbb{R}^3)^\perp > \dots \, ; \quad \bigcap_{n=1}^{\infty} (\mathbb{R}^n)^\perp = 0$$

(Az ilyen altér-láncokat zászlónak *nevezik.) Ugyanezt a konstrukciót elismételjük komplex vektorterekkel is:*

$$0 < \mathbb{C}^1 < \mathbb{C}^2 < \mathbb{C}^3 < \dots\ ; \quad \bigcup_{n=1}^{\infty} \mathbb{C}^n = \mathbb{C}^\infty$$

$$\mathbb{C}^\infty > (\mathbb{C}^1)^\perp > (\mathbb{C}^2)^\perp > (\mathbb{C}^3)^\perp > \dots\ ; \quad \bigcap_{n=1}^{\infty} (\mathbb{C}^n)^\perp = 0$$

32.4. Definíció (végtelen Grassmann sokaság)**.** *Tekintsük a 32.3. Konstrukcióban szereplő altér-láncot $\mathbb{R}^\infty$-ben. Ez a lánc beágyazásokat indukál a megfelelő Grassmann-sokaságok között, az uniójukat (valós)* végtelen Grassmann-sokaságnak *hívjuk:*

$$Gr(k, \mathbb{R}^{k+1}) \subset Gr(k, \mathbb{R}^{k+2}) \subset Gr(k, \mathbb{R}^{k+3}) \subset \dots$$

$$Gr(k, \mathbb{R}^\infty) = \bigcup_{n=k+1}^{\infty} Gr(k, \mathbb{R}^n)\ .$$

Ugyanezt a játékot eljátszuk komplex vektorterekkel is, így kapjuk a komplex végtelen Grassmann-sokaságot*:*

$$Gr(k, \mathbb{C}^{k+1}) \subset Gr(k, \mathbb{C}^{k+2}) \subset Gr(k, \mathbb{C}^{k+3}) \subset \dots$$

$$Gr(k, \mathbb{C}^\infty) = \bigcup_{n=k+1}^{\infty} Gr(k, \mathbb{C}^n)\ .$$

32.5. Definíció (Univerzális nyaláb)**.** *Tekintsük a $Gr(k, \mathbb{R}^\infty) \times \mathbb{R}^\infty$ triviális vektor-nyalábban az olyan (V, x) párok részhalmazát (emélkezz: V altér, x pedig vektor $\mathbb{R}^\infty$-ben), melyekre az x vektror benne van a V altérben! Ez a részhalmaz egy k-rangú vektor-nyaláb, amit* univerzális nyalábnak *hívunk, és γ_k-val jelölünk.*

Az univerzális nyaláb elnevezést az alábbi tétel indokolja:

32.6. Tétel. *Legyen X egy CW-komplexus! Tetszőleges $f : X \to Gr(k, \mathbb{R}^\infty)$ folytonos leképezéshez redeljük hozzá az $f^*\gamma_k$ vektor-nyalábot. Ez egy bijekciót ad az X feletti k-rangú vektor-nyalábok izomorfia-osztályai, és az $X \to Gr(k, \mathbb{R}^\infty)$ folytonos leképezések homotópia-osztályai között.*

32.7. Feladat. *Fogalmazd meg a 32.4. Definíció és a 32.6. Tétel komplex vektornyalábokra vonatkozó variánsát!*

32.8. Definíció (Schubert-cellák)**.** *Legyen $\sigma = (\sigma_1, \sigma_2, \dots, \sigma_k)$ egy olyan egészszámokból álló sorozat, melyre $1 \le \sigma_1 < \sigma_2 < \dots < \sigma_k$. Használjuk a 32.3. Konstrukció jelölését. A σ* Schubert-szimbólumhoz *tartozó (valós)* Schubert-cella*,* $e_\sigma \subset Gr(k, \mathbb{R}^\infty)$*, az olyan* $X < \mathbb{R}^\infty$ *k-dimenziós alterek halmaza, melyekre*

$$\dim\big(X \cap \mathbb{R}^{\sigma_i}\big) = i\ , \quad \dim\big(X \cap \mathbb{R}^{\sigma_i - 1}\big) = i - 1 \quad \textit{minden } i\textit{-re.}$$

A σ-hoz tartozó komplex Schubert-cella*,* $e_\sigma^{\mathbb{C}} \subseteq Gr(k, \mathbb{C}^\infty)$*, az olyan* $X < \mathbb{C}^\infty$ *komplex alterek halmaza, melyekre*

$$\dim_{\mathbb{C}}\big(X \cap \mathbb{C}^{\sigma_i}\big) = i\ , \quad \dim_{\mathbb{C}}\big(X \cap \mathbb{C}^{\sigma_i - 1}\big) = i - 1 \quad \textit{minden } i\textit{-re.}$$

32.9. Tétel. *A* $e_\sigma^{\mathbb{C}} \subset Gr(k, \mathbb{C}^\infty)$ *részhalmaz egy cella, dimenziója*

$$\dim(e_\sigma) = 2\Big[(\sigma_1 - 1) + (\sigma_2 - 2) + \cdots + (\sigma_k - k)\Big]\ .$$

A komplex Schubert-cellák páronként diszjunktak, és a $Gr(k, \mathbb{C}^\infty)$ *Grassmann-sokaság CW-felbontását adják. A* $Gr(k, \mathbb{C}^n)$ *Grassmann-sokaság pedig egy CW-rész-komplexus: azon Schubert-cellákból áll, melyekre* $\sigma_k \le n$*.*

Bizonyítás. Be kell látni, hogy e_σ egy ...-dimenziójú cella, és a pereme benne van a kisebb cellák uniójában. Ezért tényleg CW-komplexus.

Egy $X \in e_\sigma$ altér pontosan akkor van benne $\mathbb{R}^n$-ben, ha $\sigma_k \le n$. Minden $\mathbb{R}^n$-beli k-dimenziós altér benne van pontosan egy e_σ-ban. Ezért a CW-komplexus kitölti az egész végtelen Grassmann-sokaságot, és $Gr(n, \mathbb{R}^n)$ éppen a megadott CW-rész-komplexus. □

32.10. Tétel. *Az* $e_\sigma \subset Gr(k, \mathbb{R}^\infty)$ *részhalmaz egy cella, dimenziója*

$$\dim(e_\sigma) = (\sigma_1 - 1) + (\sigma_2 - 2) + \cdots + (\sigma_k - k)\ .$$

A Schubert-cellák páronként diszjunktak, és a $Gr(k, \mathbb{R}^\infty)$ *Grassmann-sokaság CW-felbontását adják. A* $Gr(k, \mathbb{R}^n)$ *Grassmann-sokaság pedig egy CW-rész-komplexus: azokból a Schubert-cellákból áll, melyekre* $\sigma_k \le n$*.*

32.11. Tétel. *A komplex végtelen Grassmann sokaság kohomológia-gyűrűje egy polinom-gyűrű k generátorral, melyek fokai rendere* $2, 4, 6, \ldots, 2k$*. A $2i$-fokú generátort i-*edik Chern-osztálynak *hívjuk, c_i-vel jelöljük.*

$$H^*\Big(Gr(k, \mathbb{C}^\infty); \mathbb{Z}\Big) = \mathbb{Z}[c_1, c_2, \ldots, c_k]\ , \quad \deg(c_i) = 2i$$

Bizonyítás. Tekintsük a $Gr(k, \mathbb{C}^\infty)$ Grassmann-sokaság 32.8. Definícióban megkonstruált CW-felbontását. Ebben minden cella párosdimenziós, tehát a $H^{2m}\Big(Gr(k, \mathbb{C}^\infty); \mathbb{Z}\Big)$ kohomológia-csoportok mind szabad Abel-csoportok, rangjuk megegyezik az $2m$-dimenziós cellák számával, tehát az olyan $\sigma = (\sigma_1, \sigma_2, \ldots, \sigma_k)$ egész-szám sorozatok számával, melyekre

$$m = (\sigma_1 - 1) + (\sigma_2 - 2) + \cdots + (\sigma_k - k)\ , \quad 0 \le \sigma_1 - 1 \le \sigma_2 - 2 \le \cdots \le \sigma_k - k\ .$$

Másrészt, tekintsük az

$$A = \mathbb{Z}[c_1, c_2, \dots, c_k]\ , \quad \deg(c_i) = 2i$$

polinom-gyűrűt. Definíció szerint a $c_1^{r_1} c_2^{r_2} \cdots c_k^{r_k}$ monom foka $r_1 + 2r_2 + \cdots + kr_k$, tehát az A gyűrű $2m$-fokú homogén komponensének rangja megeryezik az olyan $r = (r_1, r_2, \dots, r_k)$ sorozatok számával, melyekre

$$m = r_1 + 2r_2 + \cdots + kr_k\ , \quad r_i \geq 0 \text{ minden } i\text{-re.}$$

Minden egyes ilyen r sorozathoz rendejük hozzá azt a σ sorozatot, amelyre $\sigma_1 - 1 = r_k$, $\sigma_2 - 2 = r_k + r_{k-1}$, és általában

$$\sigma_i - i = r_k + r_{k-1} + \cdots + r_{k-i+1} \quad \text{minden } i\text{-re.}$$

Ez a sorozat kielégíti a σ-re szabott feltételeket, és könnyen visszakapható belőle az eredeti r-sorozat. Tehát minden m-re pontosan ugyanannyi r sorozat van, mint ahány σ sorozat. Ezzel beláttuk, hogy a $H^{2m}\Big(Gr(k, \mathbb{C}^\infty); \mathbb{Z}\Big)$ Abel-csoport izomorf az A gyűrű $2m$-fokú homogén komponensével, tehat a kohomológia-gyűrű, mint fokszámozott Abel-csoport, izomorf A-val.

A gyűrű-struktúrát később, a zászló-sokaságok segítségével határozzuk meg. □

32.12. Definíció (Zászló sokaság)**.** $\mathbb{C}^n$*-beli* k-dimenziós teljes zászlónak *hívjuk az olyan* $(L_1, L_2, \dots, L_k)$ k*-asok halmazát, ahol* $L_i \leq \mathbb{C}^n$ *páronként ortogonális egy-dimenziós komplex alterek. Jelölje* $\mathcal{F}(k, \mathbb{C}^n)$ *az összes* $\mathbb{C}^n$*-beli* k*-dimenziós zászló halmazát — ez könnyen ellláthsató topológiával, sőt, differenciálható sokasággá tehető, ezért* zászló-sokaságnak *hívjuk. A 32.3. Konstrukció természetes beágyazásokat indukál, ezért definiálhatjuk a* végtelen zászló-sokaságot *is:*

$$\mathcal{F}(k, \mathbb{C}^k) \subset \mathcal{F}(k, \mathbb{C}^{k+1}) \subset \mathcal{F}(k, \mathbb{C}^{k+2}) \subset \dots\ , \qquad \mathcal{F}(k, \mathbb{C}^\infty) = \bigcup_{n=k}^{\infty} \mathcal{F}(k, \mathbb{C}^n)\ .$$

32.13. Feladat. *Jelölje* $\mathcal{F}'(k, \mathbb{C}^n)$ *az olyan* $F_1 < F_2 < \cdots < F_k < \mathbb{C}^n$ *altér-sorozatok halmazát, ahol* $\dim(F_i) = i$*. Mutass egy-egy értelmű megfeletetést* $\mathcal{F}(k, \mathbb{C}^n)$ *és* $\mathcal{F}'(k, \mathbb{C}^n)$ *között!*

32.14. Megjegyzés. *Sokan a 32.13. Feladatban leírt módon definiálják a zászló-sokaságot. Ennek a módszernek megvan az az előnye, hogy nem használ merőlegességet, így tetszőleges testre is általánosítható.*

32.15. Feladat. *Rögzítsünk egy* $H_k < H_{k-1} < \cdots < H_1 < \mathbb{C}^n$ *altérláncot, ahol* $\dim(H_i) = n - i$ *minden* i*-re! Azt mondjuk, hogy egy*

$(L_1, \dots, L_k)$ *zászló* transzverzális *a* $\{H_i\}$ *altér-láncra, ha* $L_i \not\subset H_i$ *minden* i*-re. Mutass egy bijekciót a* $\{H_i\}$ *altér-láncra transzverzális zászlók és az* $\oplus_{i=1}^k H_i$ *vektortér elemei között! Lásd be, hogy ezen a módon* $\mathcal{F}(k, \mathbb{C}^n)$ *sokasággá tehető! Mennyi a dimenziója?*

Ötlet. Ahhoz, hogy sokaságot kapjunk, fel kell írnunk a koordináta-transzformációt két különböző altér-lánchoz tartozó térkép között. $\square$

32.16. Feladat. *Minden* $i = 1, 2, \dots, k$ *értékre tekintsük azt a* $\phi_i : \mathcal{F}(k, \mathbb{C}^\infty) \to \mathbb{CP}^\infty$ *leképezést, ami az* $(L_1, \dots, L_k)$ *zászlóhoz az* L_i *egyenest rendeli! (A projektív tér az origón átmenő egyenesek tere.) Bizonyítsd be, hogy* ϕ_i *folytonos! Mutasd meg, hogy* ϕ_i *egy* $\mathcal{F}(k-1, \mathbb{C}^\infty)$*-nyaláb (lásd a 12.2. Definíciót)!*

32.17. Feladat. *Tekintsük* $i = 1, 2, \dots, k$*-ra a 32.16. Feladat* $\phi_i : \mathcal{F}(k, \mathbb{C}^\infty) \to \mathbb{CP}^\infty$ *leképezéseit! A végtelen projektív tér kohomológia-gyűrűje a* $\mathbb{Z}[c_1]$ *polinom-gyűrű (lásd a 31.1. Példát), vezessük be az* $x_i = \phi_i^* c_1$ *jelölést! (Ezek mind második kohomológia-osztályok.) Lásd be, hogy a zászló-sokaság kohomológia-gyűrűje*

$$H^*\Big(\mathcal{F}(k, \mathbb{C}^\infty); \mathbb{Z}\Big) \cong \mathbb{Z}[x_1, x_2, \dots, x_k] , \quad \deg(x_i) = 2 \textit{ minden } i\textit{-re!}$$

Ötlet. $\mathcal{F}(1, \mathbb{C}^\infty) = \mathbb{CP}^1$, tehát $k = 1$-re igaz az állítás. (Lásd a 31.1. Példát!) Az általános esetet k-szerinti indukcióval bizonyíthatjuk. A 32.16. Feladat szerint ϕ_k egy $\mathcal{F}(k-1, \mathbb{C}^\infty)$-nyaláb. A rost tehát szintén zászló-sokaság, így annak is definiálhatjuk a „saját x_i kohomológia-osztályait” ($i < k$ esetén) — a félreértés elkerülése végett ezeket x_i'-vel jelöljük. Mutasd meg, hogy $i = 1, 2, \dots, k-1$-re, ha az x_i kohomológia-osztályt egy rostra megszorítjuk, akkor az x_i' osztályát kapjuk!

Az indukciós feltétel szerint tehát a kohomológia-gyűrűben az $x_1, x_2, \dots, x_{k-1}$ osztályok által generált részgyűrű egy polinom-gyűrű.

A polinom-gyűrű szabad Abel-csoport, tehát alkalmazhatjuk a ϕ_k nyalábra a Leray-Hirsch tételt (lásd a 28.1. Tételt). Ezért $\mathcal{F}(k, \mathbb{C}^\infty)$ kohomológia-gyűrűje egy szabad $\mathbb{Z}[x_k]$-modulus, melynek bázisát az $x_1, x_2, \dots, x_{k-1}$ változókból épített monomok alkotják. Ebből már következik az állítás. $\square$

32.18. Feladat. *Mutasd meg, hogy a* $\mathcal{F}(k, \mathbb{C}^n)$ *zászló-sokaság kohomológia-gyűrűje szabad Abel-csoport!*

Ötlet. A 32.16. Feladat mintájára konstruálj egy $\mathcal{F}(k-1, \mathbb{C}^{n-1}) \to \mathcal{F}(k, \mathbb{C}^n) \to \mathbb{CP}^{n-1}$ nyalábot! Alkalmazd a Leray-Hirsh tételt (lásd a 28.1. Tételt), k szerinti teljes indukcióval bizonyítsd az állítást! $\square$

Alternatív ötlet. A Schubert-cellák mintájára itt is konstruálhatunk CW-felbontást csupa páros-dimenziós cellával. $\square$

32.19. Feladat. *Tekintsük azt a* $\psi : \mathcal{F}(k, \mathbb{C}^\infty) \to Gr(k, \mathbb{C}^\infty)$ *leképezést, amelyik minden* $(L_1, \dots L_k)$ *zászlóhoz az* $L_1 + \cdots + L_k$ *alteret rendeli! Bizonyítsd be, hogy* ψ *folytonos! Mutasd meg, hogy* ϕ *egy* $\mathcal{F}(k, \mathbb{C}^k)$*-nyaláb!*

32.20. Feladat. *Tekintsük a 32.19. Feladatbeli* ϕ *nyalábot! Bizonyítsd be, hogy a*

$$\phi^* : H^*\Big(Gr(k, \mathbb{C}^\infty); \mathbb{Z}\Big) \to H^*\Big(\mathcal{F}(k, \mathbb{C}^\infty); \mathbb{Z}\Big) \cong \mathbb{Z}[x_1, \dots, x_k]$$

homomorfizmus injektív, és a képe éppen a szimmetrikus polinomok rész-gyűrűje! Tehát a Grasmann-sokaság kohomológia-gyűrűje valóban a 32.11. Tételben megadott polinom-gyűrű.

Ötlet. Permutáld az egyeneseket a $\mathcal{F}(k, \mathbb{C}^\infty)$-beli zászlókban! Így hat az S_k szimmetrikus csoport a zászló-sokaságon. Lásd be, hogy az S_k hatás az x_i kohomo-lógia-generátorokat is permutálja! Lásd be, hogy a ψ leképezés S_k-invariáns! Ezért ψ^* képe szimmetrikus polinomokból áll.

Alkalmazd a Leray-Hirsh tételt a ϕ nyalábra! Abból következik, hogy ψ^* injektív, és a képe direkt összeadandó. A 32.11. Tétel bizonyításában már láttuk, hogy $H^n\Big(Gr(k, \mathbb{C}^\infty); \mathbb{Z}\Big)$ ugyanakkora rangú, mint a homogén n-fokú szimmetrikus polinomok csoportja.

Lásd be, hogy egy G véges rangú szabad Abel-csoportban minden valódi direkt összeadandónak kisebb a rangja, mint G-nek. Ebből következik, hogy ψ^* képe egyenlő a szimmetrikus polinomok gyűrűjével. □

32.21. Tétel. *A valós végtelen Grassmann sokaság* $\mathbb{Z}_2$*-együtthatós kohomológia-gyűrűje egy polinom-gyűrű k generátorral, melyek fokai rendere* $1, 2, 3, \dots, k$. *Az i-fokú generátort* i-edik Stiefel-Whitney-osztálynak *hívjuk,* w_i*-vel jelöljük.*

$$H^*\Big(Gr(k, \mathbb{R}^\infty); \mathbb{Z}_2\Big) = \mathbb{Z}_2[w_1, w_2, \dots, w_k] , \quad \deg(w_i) = i$$

Bizonyítás. A 32.10. Tétel ad egy CW-felbontást. Be kell látni, hogy egy m-dimenziós Schubert-cella pereme minden $(m-1)$-dimenziós cellát vagy kétszer fed le, vagy nullaszor. Ezért a CW-lánc-komplexusban minden differenciál nulla. A bizonyítás többi rész ugyanaz, mint a komplex Grassmann-sokaság esetében. □

33. Poincaré sorok

33.1. Definíció (Poincaré-sor)**.** *Legyen* $V = \bigoplus_{n=0}^{\infty} V_n$ *egy olyan fokszámozott vektortér egy tetszőleges test felett, melynek minden homogén komponense véges dimenziós. Az alábbi hatványsort a* V Poincaré-sorának *nevezzük:*

$$\mathcal{P}_V(t) = \sum_{n=0}^{\infty} \dim(V_n) t^n$$

33.2. Megjegyzés. *Ha* $A = \bigoplus_{n=0}^{\infty} A_n$ *egy végesen generált fokszámozott gyűrű, akkor* $A \otimes \mathbb{Q}$ *egy olyan fokszámozott algebra a racionális szám-test felett, melynek minden homogén komponense véges dimenziós, ezért beszélhetünk a* $\mathcal{P}_{A\otimes\mathbb{Q}}(t)$ *Poincaré-sorról. A homogén generátor-rendszer mérete szerinti indukcióval bizonyítható, hogy ebben az esetben a Poincaré-sor összege egy racionális törtfüggvény.*

33.3. Példa. *Az* $M = Gr(k, \mathbb{C}^\infty)$ *Grassmann-sokaság* $\mathbb{Z}$*-együtthatós kohomológia-gyűrűjének Poincaré-sora:*

$$\mathcal{P}_{H^*(M;\mathbb{Z})\otimes\mathbb{Q}}(t) = \prod_{i=1}^{k} \frac{1}{1-t^{2i}}$$

33.4. Példa. *Az* $M = Gr(k, \mathbb{R}^\infty)$ *Grassmann-sokaság* $\mathbb{Z}_2$*-együtthatós kohomológia-gyűrűjének Poincaré-sora:*

$$\mathcal{P}_{H^*(M;\mathbb{Z}_2)}(t) = \prod_{i=1}^{k} \frac{1}{1-t^{i}}$$